

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μαρία Σαμαρά
Κωνσταντίνος Τοπούζης

Αρχαία Ελληνικά (ΜΤΦΡ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 4ος

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ Γυμνασίου

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 4ος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Μαρία Σαμαρά, *Επίτιμη Σχολική Σύμβουλος*
Κωνσταντίνος Τοπούζης, *Φιλολόγος*

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Ανδρέας Βοσκός, *Καθηγητής του Πανεπ. Αθηνών*
Μαρία Ράππη, *Σχολική Σύμβουλος*
Βενετία Μπαλτά, *Φιλολόγος, Σχολική Σύμβουλος*

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Γεώργιος Πισκοπάνης, *Εικονογράφος- Σκιτσογράφος*

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευάγγελος Μπακλαβάς, *Φιλολόγος*

ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου, *Σύμβουλος του Παιδαγ.*

Ινστιτούτου

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Σύμβουλος του Παιδαγ.*

Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

Αγάθη Γεωργιάδου, *Φιλολόγος, Σχολική Σύμβουλος*

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Επεξεργ. εικόνας του Βιβλίου (σ. 45)

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ – MULTIMEDIA A.E.»

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ

ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας

Αποφ. 16158/6-11-06 και 75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Μαρία Σαμαρά
Κωνσταντίνος Τοπούζης**

**ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr**

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)

Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ Γυμνασίου

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 4ος

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ *Πρόεδρος του*
Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και
παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με
βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.**

23η ΕΝΟΤΗΤΑ: ρ, σ (περίληψη) – ρ 331-376/<290-327> (ανάλυση)

Α΄. ΚΕΙΜΕΝΟ:

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ:

- Ο Τηλέμαχος στο παλάτι: ενημερώνει τη μητέρα του και φροντίζει διακριτικά τον «ξένο»
- Ο Άργος αναγνωρίζει τον Οδυσσέα και σε λίγο πεθαίνει
- Η πρώτη μέρα του Οδυσσέα – ζητιάνου στο σπίτι του
- Εμφάνιση της Πηνελόπης στους μνηστήρες

1. Οδυσσέας και Άργος. Χαλκογραφία άγνωστου καλλιτέχνη.

Α.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ρ και ανάλυση των στ. 331-376: Τηλεμάχου και Όδυσσέως επάνοδος εις Ίθάκη

Το πρωί (39η μέρα της Οδύσσειας), ο Τηλέμαχος πήγε στο παλάτι με τον μάντη Θεοκλύμενο. Εξιστόρησε στη μητέρα του τα σχετικά με το ταξίδι, από τα οποία ενδιαφέρον για την Πηνελόπη είχε η πληροφορία ότι ο Οδυσσέας βρίσκεται αποκλεισμένος στο νησί της Καλυψώς. Πήρε όμως τον λόγο ο μάντης και τη βεβαίωσε ότι ο άντρας της βρίσκεται κάπου στην Ιθάκη και σχεδιάζει την εξόντωση των μνηστήρων.¹

Στο μεταξύ, ξεκίνησαν για την πόλη κι ο Εύμαιος με τον «ζητιάνο». Στον δρόμο συνάντησαν τον γιδοβοσκό Μελάνθιο, που τους έβρισε και κλότσησε τον «ξένο». Πλησιάζοντας στο παλάτι, άκουσαν τον ήχο της κιθάρας του Φήμιου και σταμάτησαν· συγκινημένος ο Οδυσσέας έσφιξε το χέρι του βοσκού, εξέφρασε τον θαυμασμό του για τα ανάκτορα και δάκρυσε μόλις αντίκρισε ανήμπορο πάνω στην κοπριά το πιστό σκυλί του.

Αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Άργο

331 Κι ενώ εκείνοι συναλλάσσοντας τα λόγια τους
μιλούσαν,
ένα σκυλί που ζάρωνε, σήκωσε ξαφνικά τ' αυτιά και
το κεφάλι του –
ο Άργος² του καρτερικού Οδυσσέα! Τον είχε ο ίδιος
μεγαλώσει, όμως δεν πρόλαβε να τον χαρεί·
πρωτύτερα

335 αναχώρησε να πάει στην άγια Τροία.
Τα πρώτα χρόνια οι νιούτσικοι τον έβγαζαν κυνήγι,
και κυνηγούσε αγριοκάτσικα, ζαρκάδια και λαγούς.
Μετά τον παραμέλησαν, αφότου ο κύρης του ταξίδεψε
μακριά,
και σέρνονταν στην κοπριά, χυμένη σε σωρούς από
τις μούλες

345 και τα βόδια στην αυλόθυρα μπροστά, απ'
όπου
του Οδυσσέα οι δούλοι σήκωναν κάθε τόσο να
κοπρίσουν
το μέγα τέμενός³ του.

Εκεί τώρα σερνόταν το σκυλί, μ' αμέτρητα τσιμπούρια
ο Άργος.

Κι όμως, αναγνωρίζοντας τον Οδυσσέα στο πλάι του,
σάλεψε την ουρά του και κατέβασε πάλι τ' αυτιά του,

δὴ τότε γ', ὥς ἐνόησεν Ὀδυσσεύα ἐγγὺς ἔοντα, / οὐρῇ
μὲν ῥ' ὃ γ' ἔσθηνε καὶ οὔατα κάββαλεν ἄμφω
<301-2>/344-5

όμως τη δύναμη δεν βρήκε να φτάσει πιο κοντά
στον κύρη του.

Τον είδε εκείνος, και γυρίζοντας αλλού το βλέμμα του,
σκούπισε ένα δάκρυ – από τον Εύμαιο κρυφά,
για να τον ξεγελάσει. Ύστερα μίλησε ρωτώντας:

Ο Οδυσσέας εκμαιεύει πληροφορίες για τον Άργο

350 «Εύμαιε, τι παράξενο· τέτοιο σκυλί μες
στις κοπριές να σέρνεται,
φαίνεται η καλή του ράτσα. Δεν ξέρω ωστόσο και
γι' αυτό
ρωτώ· εξόν από την ομορφιά, ήταν και γρήγορο
στο τρέξιμο;
ή μήπως έτσι, σαν τους άλλους σκύλους που
τριγυρίζουν
στα τραπέζια των αντρών, και τους κρατούν
οι άρχοντες

355 μόνο για το καμάρι τους;»
Και τότε, Εύμαιε χοιροβοσκέ, πήρες ξανά τον λόγο
κι αποκρίθηκες:
«Ω ναι, ετούτο το σκυλί σ' αυτόν ανήκει που
αφανίστηκε
πέρα στα ξένα. Αν είχε ακόμη το σκαρί, αν είχε και
την αντοχή,

όπως ο Οδυσσέας το άφησε, μισεύοντας στην Τροία,

360

βλέποντας θα το θαύμαζες και για

τη γρηγοράδα

και για την αλκή του· που, κυνηγώντας, δεν του ξέφευγε
κανένα αγρίμι, βαθιά χωμένο στο δάσος το βαθύ –
ξεχώριζε πατώντας πάνω στα πατήματά του.

Τώρα το πλάκωσε η μιζέρια, αφότου χάθηκε

το αφεντικό του

365

μακριά από την πατρίδα του, κι αδιάφορες

οι δούλες

αφρόντιστο το αφήνουν.

Ξέρεις, οι δούλοι, σαν τους λείψει το κουμάντο

των αρχόντων,

δεν θέλουν πια να κάνουν τη στρωτή δουλειά τους.

Γιατί κι ο Δίας, που το μάτι του βλέπει παντού, κόβει

του ανθρώπου

370

τη μισή αρετή, απ' τη στιγμή που θα τον βρεί
η μέρα της σκλαβιάς.»

Μιλώντας πια, προχώρησε στα ωραία δώματα,
και πέρασε στην αίθουσα με τους περήφανους

μνηστήρες.

Κι αυτοστιγμεί τον Άργο σκέπασε η μαύρη μοίρα

του θανάτου,

375

αφού τα μάτια του είδαν ξανά, είκοσι χρόνια
περασμένα, τον Οδυσσέα.4

Ἄργον δ' αὖ κατὰ μοῖρ' ἔλαβεν μέλανος θανάτοιο, /
αὐτίκ' ἰδόντ' Ὀδυσῆα ἐεικοστῷ ἔνιαοτῷ

<326-7>/374-6

2. Λαγωνικό. Λεπτομέρεια αγγειογραφίας του 6ου αι. π.Χ. (Μόναχο, Αρχαιολογ. Μουσείο)

1 (στ. 261) Φαίνεται τώρα γιατί χρειάστηκε ν' ακολουθήσει τον Τηλέμαχο ο μάντης Θεοκλύμενος – και θα φανεί πιο καθαρά στη συνέχεια.

2 (στ. 333) ο Άργος: Το όνομα του σκύλου από το αρχαίο επίθετο *άργος* (> *εν-αργής* > *ενάργεια** / *άργυρος*), που έχει δύο σημασίες: γρήγορος και λαμπερός (καθώς η γρήγορη κίνηση παράγει αστραφτερή λάμψη)· *άργοι κύνες*: ταχύποδα σκυλιά (τα κυνηγόσκυλα). Το νεότερο επίθετο *αργός* < *άεργος*: ο μη εργαζόμενος, οκνηρός, νωθρός· ενώ *άνεργος*: αυτός που δεν έχει δουλειά.

3 (στ. 342) *τέμενος* (<*τέμνω*): κομμάτι γης παραχωρημένο ως ιδιοκτησία (στον βασιλιά π.χ.) ή αφιερωμένο σε κάποιον θεό.

3. Σκηνή κυνηγιού από κύλικα του 6ου αι. π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ο «ζητιάνος» ακολούθησε τον Εύμαιο, κάθισε στο κατώφλι και δέχτηκε ελεημοσύνη από τον Τηλέμαχο, ενώ η Αθηνά τον παρακίνησε να ζητιανέψει από όλους, για να δει «ποιοι το μέτρο σέβονται και ποιοι το δίκαιο καταργούν». Όλοι κάτι του έδιναν εκτός από τον Αντίνοο που, όταν άκουσε από τον Μελάνθιο ότι τον «ζητιάνο» τον έφερε στο παλάτι ο Εύμαιος,

επέπληξε τον χοιροβοσκό («γιατί μας τον κουβάλησες αυτόν εδώ στην πόλη;»⁵) και πρόσβαλε βάνουσα τον «ξένο»· εκείνος προσπάθησε μάταια να προκαλέσει τον οίκτο του, όταν δε τόλμησε να σχολιάσει τη συμπεριφορά του («δεν φαίνεται στα κάλλη σου να ταίριαζε και το μυαλό σου»), ο Αντίνοος έριξε καταπάνω του ένα σκαμνί. Ο Οδυσσέας έμεινε ασάλευτος· κούνησε μόνο το κεφάλι σκεπτόμενος την εκδίκηση. Οι άλλοι μνηστήρες προσπάθησαν να συνετίσουν τον Αντίνοο με το επιχείρημα ότι μπορεί ο «ζητιάνος» να κρύβει έναν θεό, αλλά μάταια. Ο Τηλέμαχος οργίστηκε με το χτύπημα, αλλά δεν εκδηλώθηκε.

Η Πηνελόπη, μόλις πληροφορήθηκε το χτύπημα του «ζητιάνου», καταράστηκε τον Αντίνοο, και ζήτησε από τον Εύμαιο να της φέρει τον «ξένο», για να του ζητήσει πληροφορίες για τον άντρα της. Ο Οδυσσέας όμως πρότεινε να αναβληθεί η συνάντηση, ώσπου να δύσει ο ήλιος και να αδειάσει ο χώρος από τους επικίνδυνους μνηστήρες.

Η βασίλισσα βρήκε λογική την πρόταση του – και ο Εύμαιος έφυγε για το χοιροστάσιο.

4. πυροστάτης

4 (στ. 375-376) Οι αντιδράσεις του Άργου (εδώ και στους στίχους 344-346) υποδηλώνουν την απόλυτη αφοσίωση του σκύλου, κάθε σκύλου, στον αφέντη του. Και είναι ο μόνος που δεν ξεγελάστηκε από τη μεταμπίεση του Οδυσσέα.

5 Προσέξτε την απάντηση του Εύμαιου: «Αλήθεια, πες ποιος πάει γυρεύοντας αλλού να φέρει κάποιον ξένο, / εκτός κι αν είναι απ' αυτούς που ξέρουν κάποια τέχνη-/ μάντης, γιατρός, [...] μαραγκός, / και βέβαια θεός αοιδός, [...]», αποκαλύπτοντας έτσι τους τέσσερις περιζήτητους επαγγελματίες της εποχής, πολλοί από τους οποίους περιφέρονταν από τόπο σε τόπο προσφέροντας τις υπηρεσίες τους και αμειβόμενοι γι' αυτές.

**5. Πυγμαχία. Αγγειογραφία του 6ου αι. π.Χ.
(Μόναχο, Αρχαιολ. Μουσείο)**

Α.2. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας σ: Όδυσσέως καί Ίρου πυγμῇ (Πυγμαχία Οδυσσέα–Ίρου)

Το βραδάκι, έφτασε στο παλάτι ο γνωστός στην Ιθάκη ζητιάνος Ίρος, που ενοχλήθηκε από την παρουσία του άλλου «ζητιάνου» και επιχείρησε να τον διώξει. Ο Οδυσσέας όμως διεκδίκησε τη θέση του κι εκείνος τον προκάλεσε να παλέψουν. Ο Αντίνοος θεώρησε την πάλη τους ευκαιρία για διασκέδαση, όρισε μάλιστα και έπαθλο για τον νικητή μια ψημένη γιδοκοιλιά και το αποκλειστικό δικαίωμα της ζητιανιάς στο παλάτι. Μαζεύτηκαν λοιπόν όλοι γύρω τους και παρακολουθούσαν το θέαμα.

Ο Οδυσσέας κέρδισε τον αγώνα με το πρώτο χτύπημα και δέχτηκε τα δώρα των μνηστήρων και την ευχή να του δώσει ο Δίας «ό,τι καλύτερο ποθεί». ⁶

Ο Αμφίνομος μάλιστα τον περιποιήθηκε ιδιαίτερα, κι ο «ζητιάνος» τον συμπάθησε και προσπάθησε να τον πείσει να γυρίσει σπίτι του, γιατί ο Οδυσσέας δεν θα αργήσει να νοστήσει, εκείνος όμως βημάτισε μελαγχολικός στην αίθουσα και επέστρεψε στη θέση του.

Στο μεταξύ, η Αθηνά φρόντισε για τον καλλωπισμό της Πηνελόπης στον ύπνο της και την υποκίνησε να παρουσιαστεί στους μνηστήρες, που μόλις την είδαν τους συνεπήρε ο πόθος να την παντρευτούν, εκείνη όμως στράφηκε στον γιο της και τον μάλωσε που επέτρεψε να συρθεί ο «ξένος» «σε πάλη αισχρή».

Ενώ ο Τηλέμαχος δικαιολογούνταν, πήρε τον λόγο ο Ευρύμαχος: Επαίνεσε την ομορφιά και τη σύνεση της Πηνελόπης, εκείνη όμως δήλωσε ότι τα κάλλη της τα έχασε από τη μέρα που ο άντρας της έφυγε για την Τροία και αναφέρθηκε στην παρακαταθήκη που της είχε αφήσει: «όταν [...] δεις στα μάγουλα του γιου σου να φυτρώνει / γένι, τότε μπορείς να παντρευτείς ξανά». Βλέπει λοιπόν ότι έφτασε η ώρα του δεύτερου, μισητού, γάμου της και θλίβεται που οι μνηστήρες της, αντί να συναγωνίζονται μεταξύ τους για την προσφορά δώρων στη νύφη, ρημάζουν ξένα αγαθά. Ο Οδυσσέας χάρηκε ακούγοντας τη γυναίκα του να χειρίζεται έξυπνα το θέμα του γάμου της «κι ας μελετούσε άλλα ο νους της», ενώ ο Αντίνοος πρότεινε στη βασίλισσα να δεχτεί τα δώρα τους, και όλοι τής έστειλαν αμέσως δώρα πολύτιμα.⁷ Ανέβηκε έτσι πλουσιότερη στην κάμαρή της.

Στήθηκαν τότε τρεις πυροστάτες για φωτισμό (βλ. την εικόνα 4), κι ο «ζητιάνος» ζήτησε να αναλάβει τη φροντίδα τους. Οι υπηρέτριες όμως τον ειρωνεύτηκαν, η δε Μελανθώ (αδερφή του Μελάνθιου) τον πρόσβαλε, σκόρπισαν ωστόσο όλες τρομαγμένες όταν εκείνος τις απείλησε.

Φροντίζοντας λοιπόν τους πυροστάτες, ο Οδυσσέας παρακολουθούσε τα πάντα και μελετούσε το σχέδιό του, ενώ η Αθηνά δεν άφηνε τους μνηστήρες να σταματήσουν τις προσβολές εις βάρος του, για να θυμώνει όλο και περισσότερο ο Οδυσσέας μαζί τους. Ο Ευρύμαχος τον ειρωνεύτηκε για τη φαλάκρα του⁸ και τον χαρακτήρισε τεμπέλη. Ο «ζητιάνος» τον προκάλεσε τότε να παραβγεί μαζί του σε οποιαδήποτε δουλειά, κι εκείνος τού πέταξε ένα σκαμνί, χτύπησε όμως τον οινοχόο. Οι μνηστήρες αναστατώθηκαν, ενώ ο Τηλέμαχος τους επέκρινε και τους θύμιζε ότι είναι ώρα να φύγουν για τα σπίτια τους. Εκείνοι απόρησαν με το θάρρος του, ο Αμφίνομος όμως αναγνώρισε το δίκιο του και πρότεινε να αποχωρήσουν αφήνοντας τον «ξένο» στην έγνοια του Τηλέμαχου, αφού στο σπίτι του έφτασε ικέτης.

6. Η ευχή αυτή των μνηστήρων ακούγεται ειρωνική, τραγικά ειρωνική γι' αυτούς: το καλύτερο για τον Οδυσσέα σημαίνει συμφορά για τους ίδιους, και οι ακροατές το γνωρίζουν, εκείνοι όμως, ανύποπτοι καθώς είναι, του το εύχονται.

7. Ήταν φαίνεται έτοιμοι από καιρό: ο Αντίνοος της πρόσφερε «φαντό πανέμορφο για πανωφόρι [...] με πόρπες δώδεκα χρυσές», ο Ευρύμαχος «μαλαματένιο περιδέрайο», ο Ευρυδάμας «σκουλαρίκια [...] τρίπετρα» κτλ. (βλ. πιο κάτω τις σχετικές εικόνες).

8. Η ειρωνεία αυτή του Ευρύμαχου, όπως και των υπηρετριών πιο πάνω, είναι μια απλή λεκτική ειρωνεία με πρόθεση να περιπαίξει, να σαρκάσει. Στην Ενότητα αυτή λοιπόν, εκτός από τη διάχυτη δραματική

ειρωνεία, συναντούμε και ειρωνεία τραγική (βλ. το σχόλιο 6), αλλά και τη συνηθισμένη τώρα περιπαικτική ή σαρκαστική ειρωνεία.

6. Εικόνες καλλωπισμού. Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

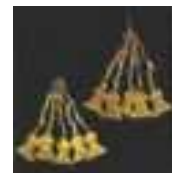
7. Οι μνηστήρες προσφέρουν δώρα στην Πη-νελόπη. Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ. - αντίγραφο. (Συρακούσες, Αρχαιολ. Μουσείο)

8. Περιδέραιο από ημιπολύτιμους λίθους και χρυσό του 14ου αι. π.Χ. (Μουσείο Ηρακλείου)

9. Χρυσή πόρπη/ καρφίτσα από «τον θησαυρό της Τροίας».

10. Χρυσά σκουλαρίκια της 3ης χιλιετίας π.Χ. από την Πολιόχνη της Λήμνου. (Αθήνα, Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

M. Longley, «Άργος» (μτφρ. Χ. Βλαβιανός)

Υπήρξαν κι άλλοι αποχωρισμοί και τόσο πολλοί
ώστε ο Άργος, το σκυλί που περίμενε είκοσι χρόνια
τον Οδυσσέα,

συνέχιζε να περιμένει, ακόμη εγκαταλελειμμένος πάνω
σ' ένα σωρό κοπριά
στο κατώφλι μας, γεμάτος τσιμπούρια, περισσότερο
νεκρός παρά ζωντανός,
αυτός που κάποτε κυνηγούσε αγριοκάτσικα και
ζαρκάδια· ο εκλεκτός,
γνήσιο καθαρόαιμο, ένα έξοχο λαγωνικό,
που ακόμη και τώρα κουνάει την ουρά του, χαμηλώνει
τ' αυτιά του
κι αγωνίζεται να πλησιάσει τη φωνή που αναγνωρίζει
για να πεθάνει στην προσπάθεια· έτσι, σαν
τον Οδυσσέα,
θρηνούμε για τον Άργο το σκυλί, και για όλα εκείνα
τ' άλλα σκυλιά [...].

(Περιοδικό *Ποίηση* 26/2005, σ. 40)

►► Προσέξτε πώς ο Ιρλανδός ποιητής M. Longley (1939-) μεταπλάθει στο ποίημά του τη συγκίνηση του Οδυσσέα για το εγκαταλελειμμένο σκυλί του, τον Άργο (ρ 331-376).

Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ –ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ποια μέρη του γνωστού σχεδίου της μνηστηροφονίας εφαρμόζονται στις ραψωδίες ρ και σ;
2. Με ποιους τρόπους εκδήλωσε τη συγκίνησή του ο Οδυσσέας, όταν αντίκρισε τα ανάκτορα και τον Άργο;
3. Πώς αντέδρασε ο Άργος, όταν αναγνώρισε τον Οδυσσέα, και τι μαρτυρούν οι αντιδράσεις του για τη σχέση του σκύλου (κάθε σκύλου) με το αφεντικό του;

4. Ζωγραφίστε μια εικόνα από τη σκηνή της συνάντησης του Οδυσσέα με τον Άργο (ρ 331–376).
5. Τι κέρδισε ο Οδυσσέας από την πάλη του με τον Ίρο;
6. Προσέξτε τις έννοιες των όρων **μύθος – πλοκή** και τη μεταξύ τους σχέση:

Μύθος, στη λογοτεχνία, είναι η βασική υπόθεση ενός αφηγηματικού έργου, ενώ **πλοκή** είναι ο τρόπος με τον οποίο ο ποιητής/ συγγραφέας παρουσιάζει τον μύθο στο έργο του. Για παράδειγμα, βασικός μύθος της Οδύσσειας είναι, ως γνωστόν, ο περιπετειώδης δεκάχρονος νόστος του Οδυσσέα κι ο αγώνας του στην Ιθάκη να αποκατασταθεί στη θέση που είχε πριν φύγει για την Τροία.

Ο μύθος παρουσιάζει τα γεγονότα με χρονολογική σειρά, ενώ η πλοκή τα ανασυντάσσει/αλλάζει τη σειρά τους (με την τεχνική *in media res*, π.χ.) και συμπληρώνει τον μύθο με νέα επεισόδια· η πάλη του Οδυσσέα με τον Ίρο, π.χ., αποτελεί ένα πρόσθετο επεισόδιο στον βασικό μύθο της Οδύσσειας. Η πλοκή, κυρίως, είναι εκείνη που αναδεικνύει την Οδύσσεια σε κορυφαίο έπος.

►► Θυμηθείτε και άλλα παραδείγματα που ανασυντάσσουν ή συμπληρώνουν τον βασικό μύθο της Οδύσσειας.

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στις ραψωδίες ρ και σ δρουν όλα σχεδόν τα πρόσωπα που έχουν να παίξουν ρόλο στα ανάκτορα της Ιθάκης. Να αναφέρετε τις σημαντικότερες ενέργειες ή συμπεριφορές του καθενός· π.χ.:

Ο Τηλέμαχος πήγε στο παλάτι, ενημέρωσε τη μητέρα του και προστάτευε διακριτικά τον «ζητιάνο».

Ο μάντης θεοκλύμενος

Ο Εύμαιος

Ο «ζητιάνος»

Ο Μελάνθιος και η Μελανθώ

Ο Αντίνοος

Η Αθηνά

Ο Ευρύμαχος

Ο Αμφίνομος

Η Πηνελόπη

24η ΕΝΟΤΗΤΑ: τ, υ (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

ΚΥΡΙΟ ΘΕΜΑ:

- Μεταφορά των όπλων «στη μέσα κάμαρη»
- Συνομιλία του «ζητιάνου» με την Πηνελόπη
- Αναγνώριση του Οδυσσέα από την Ευρύκλεια
- Η πρώτη νύχτα του Οδυσσέα στο παλάτι
- Προετοιμασίες για τη γιορτή του Απόλλωνα
- Η παραφροσύνη των μνηστήρων

1. Οδυσσέας και Πηνελόπη. Ανάγλυφο ανωνύμου, ±450π.Χ. (Παρίσι, Λούβρο)

Α'.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας τ: 'Οδυσσέως καὶ Πηνελόπης ὁμιλία. Τὰ νύπτρα (Συνομιλία του Οδυσσέα με την Πηνελόπη. Το ποδόλουτρο)

Το βράδυ (της 39ης μέρας) πατέρας και γιος μετέφεραν όλα τα όπλα από το μέγαρο «στη μέσα κάμαρη». Ο Τηλέμαχος αποσύρθηκε έπειτα, ενώ ο Οδυσσέας έμεινε με σκοπό να δοκιμάσει τη στάση των υπηρετριών και της Πηνελόπης, που στο μεταξύ είχε κατεβεί για την αναμενόμενη συνάντηση με τον «ξένο».

Καθισμένος λοιπόν κοντά στη γυναίκα του άκουσε τις τυπικές ερωτήσεις της, αντί όμως να απαντήσει, εξύμνησε τη δόξα της, αλλά εκείνη αντιπαρέθεσε

τη δυστυχία της: την εξαφάνιση του άντρα της, την πολιορκία της από τους μνηστήρες και την ανάγκη πια να προχωρήσει σε νέο γάμο.

Ο «ξένος» διηγήθηκε τώρα μια εκτεταμένη πλαστή ιστορία: ότι είναι Κρητικός (για τρίτη φορά το λέει), γόνος βασιλικής οικογένειας, ότι συναντήθηκε με τον Οδυσσέα, ότι ο άντρας της θα φτάσει σε λίγο στην Ιθάκη κτλ. Η Πηνελόπη τον άκουγε κλαίγοντας χωρίς να τον πιστεύει. Του έδειξε, ωστόσο, συμπάθεια και έδωσε εντολή στις δούλες να τον λούσουν· εκείνος όμως δέχτηκε μόνο ποδόλουτρο από τη γερόντισσα τροφό του, την Ευρύκλεια, που τον αναγνώρισε, μόλις άγγιξε την ουλή που είχε στο γόνατο από δόντι αγριόχοιρου – όταν έφηβος ακόμη είχε λάβει μέρος σε κυνήγι. Σαστισμένη η τροφός στράφηκε προς την Πηνελόπη, ο Οδυσσέας όμως την εξόρκισε να μην αποκαλύψει σε κανέναν αυτό που είδε, ενώ η Αθηνά φρόντισε να μην πάρει είδηση η βασίλισσα.

Συνεχίστηκε έπειτα η συνομιλία σε κλίμα περισσότερης οικειότητας. Η Πηνελόπη μίλησε για το δίλημμα που τη βασάνιζε: να αρνηθεί τον γάμο ή να παντρευτεί τον πιο γενναιόδωρο μνηστήρα και να αφήσει τη φροντίδα του «οίκου» στον ενήλικο πια γιο της; Διηγήθηκε κι ένα όνειρο, που ο «ξένος» το εξήγησε ως προμήνυμα της άφιξης του Οδυσσέα και του θανάτου των μνηστήρων· εκείνη όμως το θεώρησε απατηλό, και του εκμυστηρεύτηκε την απόφασή της πια να προκηρύξει αγώνα τόξου μεταξύ των μνηστήρων και να παντρευτεί, κατ' ανάγκην, τον νικητή. Ο «ξένος» ενέκρινε την απόφασή της και την παρότρυνε να μην αναβάλει αυτόν τον αγώνα, γιατί ο Οδυσσέας θα είναι παρών και θα τους προλάβει. Η Πηνελόπη πάλι δεν τον πίστεψε και αποσύρθηκε

A.2. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας υ και ανάλυση των στ. 374-397: Τά πρό τῆς μνηστηροφονίας

Ο Οδυσσέας, ξαπλωμένος στον πρόδομο συλλογιζόταν πώς θα μπορέσει να εξοντώσει τόσους άντρες· αλλά, και αν αυτό το καταφέρει, πώς θα αποφύγει τις αντεκδικήσεις των συγγενών τους. Εμφανίστηκε όμως η Αθηνά και του υποσχέθηκε συμπαράσταση. Ηρέμησε τότε και τον πήρε ο ύπνος τη στιγμή που η Πηνελόπη ξυπνούσε – είχε δει σε όνειρο τον Οδυσσέα όπως της τον είχε περιγράψει ο «ξένος» – και κλαίγοντας προσευχόταν στην Άρτεμη να της πάρει τη ζωή, για να αποφύγει έναν γάμο που δεν ήθελε. Ο Οδυσσέας άκουσε στον ύπνο του το κλάμα της και του φάνηκε πως ήταν κοντά του. Βγήκε έξω και προσευχήθηκε στον Δία να του δείξει σημάδια ευοίωνα. Κι ο θεός απάντησε αμέσως με κεραυνό, ενώ απ' το παλάτι ακούστηκε κατάρα για τους μνηστήρες από μια δούλα που άλεθε σιτάρι για το ψωμί τους.

Το πρωί (της 40ής μέρας) η Ευρύκλεια συντόνιζε τις εργασίες των υπηρετριών (συγύρισμα, νερό από τη βρύση κτλ.) για το επίσημο δείπνο, γιατί ήταν πρωτομηνιά, μέρα γιορτινή αφιερωμένη στον Απόλλωνα. Έφτασαν και οι βοσκοί φέρνοντας ζώα. Οι μνηστήρες, στο μεταξύ, συγκεντρωμένοι στην αγορά, ξανασκέφτηκαν (για τρίτη φορά) τη δολοφονία του Τηλέμαχου, ένας κακός όμως οιωνός τούς απέτρεψε και επέστρεψαν στο παλάτι.

Ο λαός τώρα της Ιθάκης, συγκεντρωμένος στο άλσος του Απόλλωνα, πρόσφερε εκατόμβη στον τοξότη θεό, ενώ στο παλάτι η Αθηνά εξωθούσε τους μνηστήρες¹ σε προσβολές εναντίον

του «ξένου», για να θυμώνει εκείνος όλο και περισσότερο μαζί τους. Κάποια στιγμή μάλιστα τους προκάλεσε παραφροσύνη (374-397/<345-367>):

2. Πήλινο ειδώλιο αλέστρας με χειρόμυλο του 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

3. Χάλκινος Δίας με κεραυνό από τη Δωδώνη. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

1. Η Αθηνά εξωθούσε τους μνηστήρες...: Οι ομηρικοί θεοί δεν παίζουν μόνο ρόλο ευεργετικό για όσους συμπαθούν, αλλά και καταστροφικό για όσους αντιπαθούν (ενεργούν δηλαδή και σαν δαίμονες)· εξωθούν λοιπόν σε εσφαλμένες ενέργειες εκείνους που θέλουν να καταστρέψουν, για να έχουν οι ίδιοι την ευθύνη της συμφοράς τους. Στην Οδύσσεια αυτό ισχύει για την Αθηνά, και μόνο για τους μνηστήρες, που έχουν όμως και το άδικο με το μέρος τους.

Η παραφροσύνη των μνηστήρων

[...] η Αθηνά Παλλάδα σήκωσε τώρα

375 στους μνηστήρες γέλιο ξέφρενο, σαλεύοντας
τον νου τους·
γελούσαν ασυγκράτητα, λες και δεν ήταν πια δικά τους
τα σαγόνια,
αιμόφυρτα τα κρέατα μασούσαν, τα μάτια τους
πλημμύρισαν στο δάκρυ,
έλεγες όπου να 'ναι θα ξεσπάσουν σε κλάμα γοερό.

Πρόβλεψη του μάντη και αποχώρηση

Τότε τον λόγο πήρε ο Θεοκλύμενος, θεόπνευστος
τους μίλησε:

380 Άθλιοι, άθλιο πάθος υποφέρετε! Νύχτα σας
τύλιξε,
κεφάλια, πρόσωπα, τα γόνατά σας.
Η οίμωγή* σας φλέγεται, τα μάγουλά σας μούσκεψαν
στο δάκρυ,
αίμα οι τοίχοι στάζουν, αίμα της στέγης τα καλά
δοκάρια,

είδωλα γέμισε το πρόθυρο, είδωλα η αυλή,

385 που βιάζονται να κατεβούν στο Έρεβος, να
βυθιστούν στο σκότος·
στον ουρανό αμαυρώθηκε ο ήλιος, μια καταχνιά θολή
απλώνεται τώρα παντού.»

Τόσα τους είπε, εκείνοι όμως όλοι αυτάρεσκα
τον περιγέλασαν.

Οπότε ο Ευρύμαχος, ο γιος του Πόλυβου, πήρε
αγορεύοντας τον λόγο:

390 «Ο ξένος μας μωράθηκε, αυτός που χτες μας
ήλθε απ' αλλού.

Λοιπόν, παλικάράκια μου, στα γρήγορα σύρτε τον έξω
από την πόρτα,
κι ας πάει στην αγορά, αφού φαντάστηκε παντού
τη νύχτα.»

Ανταποκρίθηκε, μάντης θεού, ο Θεοκλύμενος:
«Ευρύμαχε, δεν ζήτησα κανένα συνοδό· έχω τα μάτια
μου,

395 τ' αυτιά μου, τα δυο μου πόδια, κι
απαρασάλευτος, σωστός,
ο νους μου παραμένει
Γι' αυτό θα φύγω μόνος μου· [...].»

4. Ο μάντης Θεοκλύμενος
οραματίζεται τη συμφορά...

Οι μνηστήρες χλεύασαν τον Τηλέμαχο για
τους ξένους του, αλλά εκείνος κοίταζε σιωπηλός
τον πατέρα του και περίμενε... Και ο ποιητής σχολίασε:
τρωγοπίνουν αμέριμνοι, η Αθηνά όμως κι ο Οδυσσέας
τούς ετοιμάζουν το πιο άχαρο τραπέζι που έγινε ποτέ·
«δικό τους το άδικο».

Α'. ΚΕΙΜΕΝΟ

Συνομιλία Οδυσσέα-Πηνελόπης: τ 112-632/
<104-585> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

Η Πηνελόπη απευθύνει ερωτήσεις στον «ξένο»,
αλλά εκείνος, αντί να απαντήσει, την εγκωμιάζει

112 «Ξένε, μια πρώτη ερώτηση για σένα·
ποιος είσαι κι από πού; ποια η πατρίδα σου, ποιοι
οι γονείς σου;»

Ανταποκρίθηκε πολύγνωμος ο Οδυσσέας

μιλώντας:

115 «Ω δέσποινα μου, ποιος θνητός στη γη μας
την ατέρμονη
ψεγάδι εσένα θα μπορούσε να σου βρει· έφτασε η δόξα
σου
ψηλά κι απλώθηκε στον ουρανό, σαν κάποιου βασιλιά·
άψογος και θεοσεβής, ένα λαό μεγάλο και γενναίο
κυβερνά,

με γνώμονα τη δίκαιη κρίση του,

120 κι εκεί το μαύρο χώμα βγάζει σιτάρι και κριθάρι,
απ' τους καρπούς λυγίζουνε τα δέντρα, γεννοβολούν
τα πρόβατα,
καλοκυβερνημένη η θάλασσα προσφέρει ψάρια,
κι ο κόσμος όλος, καλός κι ενάρετος, στον ίσκιο ζει
του βασιλιά.

124-5 Γι' αυτό ό,τι άλλο θες [...] μπορείς να το
ρωτήσεις· μόνο μη με ρωτάς
ποια η πατρίδα μου, ποια η γενιά μου. [...]»

Η βασίλισσα εκθέτει στον «ξένο» το πρόβλημα της

134 Τον λόγο πήρε πάλι η Πηνελόπη, φρόνιμο κι
έξυπνο μυαλό:

135 «Ξένε, σ' εμένα τα χαρίσματα, την ομορφιά,
το ανάστημα,
όλα τα χάλασαν οι αθάνατοι, τη μέρα εκείνη που
αποφάσισαν

το Ἴλιο οι Αργεῖοι να πατήσουν – μαζί τους ο Οδυσσέας
έφυγε [...].

139 Αν ήταν να γυρίσει, αν κυβερνούσε πάλι
τη ζωή μου,

140 τότε κι η δόξα μου θ' ανέβαινε ψηλότερα,
όλα θα πήγαιναν/ καλύτερα. [...]

εἰ κεῖνός γ' ἐλθὼν τὸν ἐμὸν βίον ἀμφιπολεῦοι, /
μεῖζόν κε κλέος εἶη ἐμὸν καὶ κάλλιον οὕτω
<127-8>/139-40

[Ἡ Πηνελόπη αναφέρεται στην απαίτηση
των μνηστήρων να παντρευτεί – και συνεχίζει:]

149 Του Οδυσσέα ο πόθος εμένα με μαράζωσε, κι
όσο για γάμο

150 βιάζονται αυτοί, τόσο κι εγώ σκαρώνω
δόλους.

Ένας θεός πρώτα με φώτισε για κείνο το πανί,
να στήσω μες στην κάμαρή μου τον ψηλό αργαλειό, /
[...] ενώ τους έλεγα
τα λόγια αυτά, για να τους ξεγελάσω:

155 “Νέοι κι ωραίοι μνηστήρες, αφού ο θεῖος
Οδυσσέας πέθανε,
κάνετε λίγη υπομονή, μην τρέχετε πίσω απ’ τον γάμο
μου,
ωστόσο τούτο το πανί το αποτελειώσω, για να μην παν
χαμένες
οι κλωστές μου. Το υφαίνω σάβανο του σεβαστού
Λαέρτη [...].”

163 Έτσι τους μίλησα, κι αυτοί περήφανοι
στα λόγια μου εμπιστεύτηκαν.
Τότε λοιπόν αδιάκοπα, την πάσα μέρα ύφαινα, στημένη

- 165** στον ψηλό αργαλειό, τις νύχτες όμως ξήλωνα,
έχοντας πλάι μου
τις δάδες αναμμένες. Για τρία χρόνια ολόκληρα
τους ξεγελούσα και τους έπειθα ανύποπτους
τους Αχαιούς.
- 168-9** Όταν ωστόσο μπήκε η τέταρτη χρονιά, [...] /
τότε οι σκύλες δούλες μου
- 170** το μαρτυρούν και επ' αυτοφώρω μ' έπιασαν,
ξεστόμισαν
λόγια βαριά, κι έτσι αναγκάστηκα να το τελειώσω, /
θέλοντας και μη.
Τώρα πια δεν μπορώ τον γάμο ν' αποφύγω, μήτε και
βρίσκω
τέχνασμα άλλο πονηρό, ενώ οι γονείς με σπρώχνουν
- 175** κάποιον να παντρευτώ, αλλά κι ο γιος μου
βλέπει
το βιος του να του τρων και γίνεται έξαλλος. [...]
- 179** Και μολαταύτα, πες μου να μάθω τη γενιά και
την πατρίδα σου' [...].»

5. Ροδιά φορτωμένη ρόδια
(σύνθεση).

6. Η Πηνελόπη συλλογισμένη μπροστά
στον αργαλειό της. Έργο
του Γερμανού ζωγράφου M. Klinger,
1857-1920. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο
Καλών Τεχνών)

2 (στ. 118-23) άψογος και θεοσεβής, [...] ζει του βασιλιά: Συσχετίζεται εδώ η επικράτηση της δικαιοσύνης με τη γενναιοδωρία της φύσης.

α' μέρος της πλαστής ιστορίας του Οδυσσέα και η αντίδραση της Πηνελόπης

182 Της αποκρίθηκε μιλώντας πάλι ο Οδυσσέας
πολύγνωμος:
«Ω σεβαστή γυναίκα, του Οδυσσέα ομόκλινη, που
τον εγέννησε
ο Λαέρτης, δεν λες να σταματήσεις κι επίμονα ρωτάς
για τη γενιά μου.

185 Λοιπόν θα σου τη φανερώσω, μόνο που
βάζεις έτσι κι άλλα βάσανα
στα βάσανα που με κρατούν. [...]

191 Κάπου υπάρχει η Κρήτη, νησί στη μέση ενός
πελάγους
βαμμένου στο μαβί, πλούσιο κι εύφορο,
θαλασσοφίλητο·
το κατοικούν πολλοί, άνθρωποι αναρίθμητοι, σε πόλεις
ενενήντα.
[...]

198 Ανάμεσά τους η Κνωσός, μεγάλη πόλη, όπου
βασίλευε άλλοτε ο Μίνως [...].»
[Δήλωσε εγγονός του Μίνωα, γιος του Δευκαλίωνα,
αδερφός του Ιδομενέα και ότι φιλοξένησε
τον Οδυσσέα όταν, πηγαίνοντας για την Τροία,
ο άνεμος «τον έριξε στην Κρήτη».]

226

**Αράδιαζε διηγώντας ψέματα πολλά, που
όμως έμοιαζαν αληθινά.**

**7. ἴσκει ψεύδεα πολλά λέγων ἐτύμοισιν
ὁμοῖα <203>/226**

**Κι η Πηνελόπη ακούγοντας, της έτρεχαν
τα δάκρυα ποτάμι
μαραίνοντας το πρόσωπο.**

Όπως το χιόνι αναλιώνει στα πανύψηλα βουνά [...]

231 και στα ποτάμια τα νερά φουσκώνουν·
έτσι κι εκείνη, μούσκει τα ωραία της μάγουλα
με τα πολλά της δάκρυα, τον άντρα της θρηνώντας –
ήταν ωστόσο εκεί,
μπροστά στα μάτια της.

235 Ο Οδυσσέας όμως, κι ας ελεούσε τη γυναίκα
του
για το σπαραχτικό της κλάμα, αδάκρυτα τα μάτια του
δεν σάλεуαν,
καν δεν τρεμόπαιζαν τα βλέφαρά του, λες κι ήταν
κέρατο ή ατσάλι –
ο δόλος του μυαλού τον έκανε να κρύβει τη συγκίνησή
του.

Όταν εκείνη χόρτασε τον πολυδάκρυτό της γόο,

240 συνήλθε και ξαναμιλώντας είπε:
«Ξένε, τώρα φαντάζομαι πως ήλθε η ώρα να σε
δοκιμάσω,
αν λες αλήθεια πως τον φιλοξένησες τον άντρα μου [...].»

244 Πες μου λοιπόν πώς έμοιαζε στην όψη και
τι λογής ρούχα

245 φορούσε το κορμί του, ποιοι σύντροφοι
τον είχαν συντροφέψει;»

β μέρος της πλαστής ιστορίας του Οδυσσέα

Ανταποκρίθηκε από μέρους του ο Οδυσσέας
πολύγνωμος:

«Ω δέσποινα, με τόσα χρόνια που μεσολαβούν,
δύσκολο αλήθεια να μιλήσω [...].

250 Κι όμως θα σου τον περιγράψω, όπως τον
φέρει η φαντασία μου.

Χλαίνη φορούσε πορφυρή, σγουρή, διπλόφαρδη
ο θείος Οδυσσέας,
διπλά θηλυκωμένη με χρυσή περόνη, και πάνω της
στολίδι σκαλισμένο:

σκύλος στα μπροστινά του πόδια κράταγε κατάστικτο³
ελαφάκι,
το δάγκωνε, κι αυτό να σπαρταρά· όλοι κοιτούσαν κι
αποθαύμαζαν

255 το χρυσαφένιο σύμπλεγμα [...].

257 Όσο για τον χιτώνα που κατάσαρκα φορούσε,
τον είδα φωτεινό,

258-9 λεπτό σαν φλούδα κρεμμυδιού [...] /
λάμποντας σαν τον ήλιο –

260 πολλές γυναίκες βλέποντας δεν έκρυψαν
τον θαυμασμό τους. [...]

270 Και κάτι ακόμη· είχε, στα χρόνια κάπως
μεγαλύτερο, τον κήρυκά του συνοδό –

γι' αυτόν μπορώ να πω πώς έδειχνε στην όψη:
ώμοι λιγάκι στρογγυλοί, το δέρμα μελαψό, σγουρά
μαλλιά,

τον λέγαν Ευρυβάτη⁴ αυτόν από όλους
τους συντρόφους

274-5 ο Οδυσσέας τιμούσε πιο πολύ, γιατί είχε
γνώμη / ταιριαστή με τη δική του.»

276 Έτσι μιλώντας, κι άλλο της άναψε τον πόθο
για θρήνο γοερό,
αναγνωρίζοντας σημάδια απαραγνώριστα στα λόγια
του Οδυσσέα.

Η απάντηση της Πηνελόπης

Όταν συνήλθε, πήρε ξανά τον λόγο λέγοντας:
«Ξένε μου, σε συμπάθησα απ' την αρχή, μα τώρα
θα μου γίνεις

280 φίλος πολύτιμος σε τούτο το παλάτι.
Να ξέρεις, τα ρούχα αυτά που λες εγώ του τα 'δωσα,
αφού τα δίπλωσα
στην κάμαρή μου κι έβαλα πάνω τους περόνη λαμπερή,
να καμαρώνει όταν τα φορεί.
Κι όμως εγώ δεν θα τον ξαναδώ

στο σπίτι να γυρίζει,
285 να δει κι αυτός μια μέρα την πατρίδα του.
[...]

τόν δ' οὐχ ὑποδέξομαι αὖτις / οἴκαδε νοστήσαντα
φίλην ἔς πατρίδα γαῖαν <257-8> / 284-5

γ μέρος της πλαστής ιστορίας του Οδυσσέα

[Ο «ξένος» ενθαρρύνει την Πηνελόπη και τη βεβαιώνει:]

331-2 «[...] Όρκο θα πάρω να πειστείς: / μάρτυς μου
πρώτα ο Δίας [...]

335 προτού να κλείσει ο χρόνος, θα φτάσει
ο Οδυσσέας εδώ,

336-7 μπορεί στου φεγγαριού τη χάση ή το πολύ
όταν θα πιάσει / η νέα σελήνη.⁵»

Ανταποκρίθηκε η Πηνελόπη, φρόνιμο μυαλό:

339 «Μακάρι, ξένε, ο λόγος σου να βγει αληθινός.

[...]

343 Μα η δική μου η ψυχή αλλιώς φαντάζεται

το μέλλον·

δεν θα γυρίσει ο Οδυσσέας σπίτι του, ούτε κι εσύ

345 κάποιον θα βρεις να σε ξεπροβοδίσει. [...]

349 Όμως ελάτε τώρα, παρακóρες, ώρα να πλύνετε
τον ξένο [...].»

[Μεσολαβεί το ποδόλουτρο και

η αναγνώριση του Οδυσσέα από την Ευρύκλεια, με
ενδιάμεση αναφορά στην ιστορία της ουλής,

στη γέννηση και στη βάφτιση του Οδυσσέα.⁶ Και
ξαναπαίρνει τον λόγο η Πηνελόπη· εκθέτει στον «ξένο»
το δίλημμά της, του διηγείται κι ένα όνειρό της και
καταλήγει:]

616 «[...] / Μα τώρα θέλω κάτι άλλο να σου πω, κι

εσύ βάλ' το στον νου σου:

αύριο φτάνει η καταραμένη αυγή, αυτή θα με χωρίσει
από του Οδυσσέα το σπίτι. Το έχω αποφασίσει,

θα στήσω

αγώνισμα με τα πελέκια – αυτά που εκείνος έστηνε [...],

620-1 δώδεκα στη σειρά, [...] κι από μακριά

τοξεύοντας, το βέλος του

πέρα για πέρα όλα τα περνούσε.

Τώρα λοιπόν θα βάλω στους μνηστήρες το άθλημα,
κι όποιος με δίχως ζόρι τεντώσει στις παλάμες του

το τόξο

625 και κατορθώσει να περάσει τη σαΐτα κι από

τα δώδεκα πελέκια [...].

[Αυτόν θα παντρευτεί αφήνοντας το πανέμορφο και πλούσιο σπίτι της.]

Ο Οδυσσέας εγκρίνει και παροτρύνει

629

Ανταποκρίθηκε μιλώντας ο Οδυσσέας

πολύγνωμος:

630

«Γυναίκα σεβαστή, του Οδυσσέα ταίρι, που

τον εγέννησε ο Λαέρτης,

μην αναβάλλεις άλλο σ' αυτό το σπίτι τον άθλο που

αποφάσισες·

μηκέτι νῦν ἀνάβαλλε δόμοις ἔνι τοῦτον ἄεθλον
<584>/631

γιατί θα τους προλάβει ο Οδυσσέας πανούργος και θα

βρεθεί / εδώ [...].»

[Η Πηνελόπη πάλι δεν τον πίστεψε και αποσύρθηκε
στην κάμαρή της.]

8. Η Πηνελόπη συλλογισμένη. Ρωμαϊκό
αντίγραφο ελληνικού αγάλματος
του 460 π.Χ. (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού)

9. Χρυσή περόνη της 3ης χιλιετίας π.Χ. από
τη Λήμνο. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

3 (στ. 253) κατάστικτο ελαφάκι: ελαφάκι με τρίχωμα γεμάτο στίγματα, ποικιλόχρωμο (ποικίλον, στο αρχαίο κείμενο).

4 (στ. 251-73) «χλαινή φορούσε [...] Ευρυβάτη:
Η λεπτομερής περιγραφή της φορεσιάς του Οδυσσέα (με έμφαση στην παράσταση της περόνης), όπως και η παραστατική προσωπογραφία του κήρυκα, πείθουν την Πηνελόπη για την ειλικρίνεια του «ξένου».

5 (στ. 336-7) στου φεγγαριού τη χάση ή το πολύ όταν θα πιάσει / η νέα σελήνη: στο τέλος αυτού του μήνα ή στην αρχή του επόμενου, δεδομένου ότι οι μήνες ήταν σεληνιακοί (και ήταν δεκατρείς, όσα και τα φεγγάρια ενός χρόνου).

6 Το επεισόδιο αυτό είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα επιβράδυνσης, που ανακόπτει την εξέλιξη της δράσης σε μια καίρια στιγμή (βλ. σχετικά το 7ο σχόλιο της 6ης Ενότητας, σελ. 20 δεύτερος τόμος).

10. Τόξο και φαρέτρα με βέλη.

11. Τα νίπτρα / το ποδόλουτρο.
Λεπτομέρεια αγγειογραφίας του 440 π. χ.

12. Ανάγλυφο με σύνθεση από στάχια - 5ος αι. π.Χ. (Μουσείο Ελευσίνας)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἡσιόδου, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 225–234

**Ο Ησίοδος θεωρείται πατέρα του διδακτικού έπους –
η ποίησή του τοποθετείται γύρω στο 700 π.Χ.**

Όπου όμως [οι κριτές] κρίσεις ίσες και για ξένους και δικούς
κάνουν, και το δίκιο διόλου δεν το παραβαίνουνε,
εκεί ακμάζει η πολιτεία και ανθούνε οι λαοί
και ειρήνη μες στη χώρα, που 'ναι των αντρών τροφός,
και ποτέ δε φέρνει ο Δίας πόλεμο σ' αυτούς κακό·
ποτέ άντρες με ίσια κρίση πείνα δεν τους ακλουθά
κι ούτε συμφορά, μα για γλέντια κι έργα αντάμα
νοιάζονται.

Κι η γη βιος πολύ τους φέρνει, στα βουνά η βαλανιδιά
έχει απάνω βαλανίδια κι από μέσα μέλισσες·
και πυκνόμαλλα γεμάτα με μαλλί τα πρόβατα·

(Μετάφραση Ευ. Ρούσος,
ΟΕΔΒ, 1978)

►► Να παραλληλίσετε τους στίχους τ 118–123 με
το ησιόδειο απόσπασμα, όπου γίνεται λόγος για
τα καλά που φέρνει σε μια χώρα η επικράτηση
της δικαιοσύνης (βλ. και το σχόλιο 2).

Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ –ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Πώς προωθείται το σχέδιο της μνηστηροφονίας
στις ραψωδίες τ και υ;

2. Στη συνάντησή του με την Πηνελόπη ο Οδυσσέας σκόπευε να δοκιμάσει τη συζυγική της πίστη, ενώ εκείνη να ζητήσει πληροφορίες για τον άντρα της. Πέτυχαν τους στόχους τους;
3. Γιατί ο Οδυσσέας αφήνεται να τον αναγνωρίσει η Ευρύκλεια, όχι όμως και η Πηνελόπη;
4. Ποια προβλήματα απασχολούν τον Οδυσσέα στην αρχή της ραψωδίας υ;
5. Γιατί ο ποιητής επιλέγει τη γιορτή του Απόλλωνα για την επίθεση εναντίον των μνηστήρων;
6. Σχολιάστε τη συμπεριφορά των μνηστήρων στο απόσπασμα της ραψωδίας υ σε συνάρτηση τόσο με τον ρόλο της Αθηνάς όσο και του μάντη Θεοκλύμενου (βλ. και το σχόλιο 1).

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στη συνομιλία του Οδυσσέα με την Πηνελόπη να διακρίνετε:

α. Ποια σημεία αναδεικνύουν κυρίως την μήτιν* του πολυμήχανου;

β. Πώς η Πηνελόπη «βοηθάει» τον Οδυσσέα να συμπληρώσει το σχέδιο της μνηστηροφονίας;

25η ΕΝΟΤΗΤΑ: φ (περίληψη) – φ 303-473/<273-434> (ανάλυση)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ:

- Προκήρυξη και εξέλιξη του αγώνα τόξου
- Αποκάλυψη του Οδυσσέα στους δυο υπηρέτες του

1. Η Πηνελόπη φέρνει
το τόξο στους μνηστήρες.
Χαρακτικό του Άγγλου γλύπτη
J. Flaxman, 1755-1826.
(Λονδίνο, Αίθουσα
Τέχνης Tate)

2. Τοξότης από τον ναό της Αφαίας
Αθηνάς στην Αίγινα - 5ος αι. π.Χ.
(Γλυπτοθήκη Μονάχου)

Α.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας φ: Τόξου θέσις (Προκήρυξη αγώνα τόξου)

Υποκινημένη από την Αθηνά, η Πηνελόπη πήρε από την αίθουσα κειμηλίων το τόξο του Οδυσσέα, θρήνησε κρατώντας το, κατέβηκε στο «μέγαρο» και προκήρυξε αγώνα μεταξύ των μνηστήρων με έπαθλο την ίδια· δήλωσε δηλαδή ότι θα παντρευόταν αυτόν που θα τεντώσει το τόξο και θα περάσει το βέλος μέσα από δώδεκα πελέκια.

Ο Τηλέμαχος αιφνιδιάστηκε προς στιγμήν, γρήγορα όμως ανέλαβε ρόλο προστάτη της μητέρας του, την επαίνεσε ως έπαθλο του αγώνα, έστησε τα πελέκια και

έκανε ο ίδιος την αρχή, για να αποδείξει ότι είναι άξιος να κρατήσει τα όπλα του πατέρα του. Δοκίμασε τρεις φορές χωρίς επιτυχία, την τέταρτη θα τα κατάφερνε, λέει ο ποιητής, τον ανέκοψε όμως με νεύμα ο Οδυσσέας. Αντιλήφθηκε τότε το σχέδιο του πατέρα του, προσποιήθηκε αδυναμία και παραιτήθηκε δίνοντας τη σειρά στους μνηστήρες.

Πρώτος δοκίμασε ο μάντης Ληώδης, αλλά απέτυχε και προέβλεψε ότι ο αγώνας αυτός θα φέρει συμφορά. Ο Αντίνοος όμως τον αποπήρε και πρότεινε να αλείψουν το τόξο με λίπος ζεστό, για να μαλακώσει· δοκίμασαν στη συνέχεια όλοι χωρίς επιτυχία, εκτός από τους δύο κορυφαίους, τον Ευρύμαχο και τον Αντίνοο.

Στο μεταξύ, ο Εύμαιος και ο γελαδάρης Φιλοίτιος είχαν βγει στην αυλή, ο «ζητιάνος» τούς ακολούθησε και, αφού βεβαιώθηκε για την αφοσίωση στον αφέντη τους, τους αποκαλύφτηκε και τους έδωσε εντολές: ο Εύμαιος να φροντίσει να του δώσει το τόξο και να πει στις υπηρέτριες να κλείσουν την πόρτα του «μεγάρου» και να μείνουν στον χώρο τους, ο δε Φιλοίτιος να κλείσει την αυλόθυρα. Ένας ένας έπειτα ξαναμπήκαν μέσα.

Την ώρα εκείνη δοκίμαζε ο Ευρύμαχος να τεντώσει το τόξο, χωρίς επιτυχία κι αυτός, οπότε ο Αντίνοος πρότεινε να αναβάλουν για αύριο τον αγώνα· σήμερα, εξάλλου, είναι η γιορτή του Απόλλωνα, είπε.

Παρακάλεσε τότε ο Οδυσσέας να του επιτρέψουν να δοκιμάσει κι αυτός, τον πρόσβαλε όμως άσχημα ο Αντίνοος. Αλλά η Πηνελόπη κι ο Τηλέμαχος στήριξαν το αίτημά του και το τόξο πέρασε τελικά στα χέρια του. Η Ευρύκλεια και ο Φιλοίτιος έκλεισαν τις πόρτες και οι υπηρέτριες περιορίστηκαν στον χώρο τους, όπως και η Πηνελόπη.

Ο Οδυσσέας περιεργαζόταν κιόλας το τόξο, ενώ οι μνηστήρες τον σχολίαζαν πικρόχολα· πανικοβλήθηκαν όμως όταν τον είδαν να τεντώνει εύκολα τη χορδή και να περνά το βέλος μέσα από τις τρύπες όλων των τσεκουριών.

Α'. ΚΕΙΜΕΝΟ

Το τόξο στα χέρια του Οδυσσέα:
φ 303-473/ <273-434> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

Ο Οδυσσέας ζητεί να του δοθεί το τόξο

303 Εκείνοι στάλαξαν σπονδή, ήπιαν μετά όσο
τραβούσε η ψυχή τους, και τότε
ο Οδυσσέας, πολύγνωμος και δολοπλόκος, μπήκε
στη μέση λέγοντας:

305 «Μνηστήρες της περήφανης βασίλισσας,
ακούστε με ό,τι θα πω,
όσα η ψυχή στα στήθη μου προστάζει·
απ' τον Ευρύμαχο προπάντων και τον θεόμορφο
Αντίνοο ζητώ

μια χάρη· πολύ σωστός ο λόγος που είπε,
προσώρας το τόξο να το βάλετε στην άκρη και
στους αθάνατους ν' αφήσετε

310 την τελική απόφαση – αύριο ο θεός θα κρίνει σε
ποιον θα δώσει σίγουρα τη νίκη.

**Αλλά παρακαλώ, δώσετε και σ' εμένα αυτό το τόξο
το γυαλιστερό,
να δοκιμάσω ανάμεσα σας τη δική μου δύναμη, όση
μου απόμεινε [...].»**

ἀλλ' ἄγ' ἐμοὶ δότε τόξον ἐϋξοον, ὄφρα μεθ' ὑμῖν /
χειρῶν καὶ σθένεος πειρήσομαι <281-2>/311-12

[Ο Αντίνοος τον πρόσβαλε και τον απείλησε, πήρε
ὁμως τον λόγο η Πηνελόπη:]

Η Πηνελόπη στηρίζει το αίτημα του «ξένου»

344

«Αντίνοε, μήτε σωστό μήτε και δίκαιο είναι με

τέτοιον τρόπο

345

να καταφρονείς ξένους του Τηλεμάχου, όποιος

κι αν βρέθηκε

φιλοξενούμενος στο σπίτι του.

Μήπως σου πέρασε η ιδέα πως, αν ο ξένος κατορθώσει
το μέγα τόξο να τεντώσει, γιατί εμπιστεύεται τα χέρια

και τη δύναμή του,

πως θα με πάρει και γυναίκα του στο σπίτι [...];»

Απαντά ο Ευρύμαχος

353

Στη μέση μπήκε του Πολύβου γιος

ο Ευρύμαχος, ανταπαντώντας:

«Του Ικαρίου κόρη, φρόνιμη Πηνελόπη, καθόλου δεν

το φανταστήκαμε

355

πως θα σε πάρει αυτός στον τόπο του γυναίκα,

πράγμα εντελώς

αταίριαστο. Ντρεπόμαστε όμως την καταλαλιά από

γυναίκες κι άντρες,

μήπως και κάποιος ταπεινότερος κουτσομπολέψει

λέγοντας:

“Κοίτα λοιπόν, άντρες κατώτεροι γυρεύουν ταίρι τους

τη γυναίκα

ενός ανώτερου, αλλά δεν έχουν δύναμη το τoρνεμένο

τούτο τόξο

360 να τανύσουν· κι όμως ένας ζητιάνος, που
έφτασε εδώ περιπλανώμενος,
το τάνυσε εύκολα και τη σαΐτα στα πελέκια πέρασε.”
Αυτά θα πουν, κι εμείς θα φορτωθούμε την ντροπή.»

Η Πηνελόπη επιμένει να δοθεί το τόξο στον «ξένο»

Πήρε ξανά τον λόγο η Πηνελόπη, με γνώση και με
φρόνηση:
«Ευρύμαχε, για τον θεό, δεν τίθεται νομίζω ζήτημα
μνείας εύφημης¹

365 στον κόσμο μας, όσο ατιμάζουν κάποιοι
το σπίτι και το βιος
ενός ενάρετου κι αντρείου. Λοιπόν ποιος λόγος τώρα
να νιώθετε ντροπή;
Όσο γι’ αυτόν τον ξένο, δείχνει και μεγαλόσωμος και
μπρατσωμένος,
καυχιέται εξάλλου και για τη γενιά του, πως είναι γόνος
πατέρα ευγενικού.

Λέω λοιπόν να του παραχωρήσετε το торνεμένο τόξο,
370 κι ύστερα βλέπουμε. Και κάτι ακόμη έχω να
πω, και πείτε το συντελεσμένο:
ανίσως το τανύσει αυτός, αν ο Απόλλων τού χαρίσει

νίκη,
υπόσχομαι πως θα τον ντύσω με ρούχα ωραία, χλαίνη,
χιτώνα, πως θα του δώσω μυτερό κοντάρι, να τον
φυλάει
από σκυλιά κι ανθρώπους, πως θα του δώσω δίκοπο
σπαθί, σαντάλια

375 για τα πόδια του, κι έτσι θα τον προπέμψω
όπου η ψυχή του
και η καρδιά του επιθυμεί.»

Με παρέμβαση του Τηλέμαχου, ο Εύμαιος δίνει το τόξο στον Οδυσσέα

Στην ώρα του αντιμίλησε ο Τηλέμαχος, με τη δική
του γνώση:

«Μάνα, το τόξο αυτό μου ανήκει, κανείς σ' αυτό δεν
είναι ανώτερός μου·
το δίνω σ' όποιον θέλω εγώ ή και τ' αρνούμαι. [...]

382 κανένας δεν μπορεί, παρά τη θέλησή μου, να
βγάλει απαγόρευση δική του,
αν ήθελα εγώ το τόξο στον ξένο να το δώσω,
και μάλιστα για πάντα, να καμαρώνει με το δώρο μου.

385 Αλλά του λόγου σου τράβα στην κάμαρή σου
και κοίτα τις δουλειές σου [...]

387 το τόξο όμως είναι των αντρών υπόθεση, όλων
και προπαντός δική μου, αφού σ' εμένα ανήκει
το κουμάντο του σπιτιού.»

Τα 'χασε εκείνη και πήρε ν' ανεβαίνει στην κάμαρή
της [...].

394 Κι ενώ ο χοιροβοσκός το γυαλισμένο τόξο
κουβαλούσε, έβαλαν οι μνηστήρες

395 όλοι τις φωνές μες στο παλάτι, και κάποιος
ξιπασμένος νιος ανάμεσα τους έλεγε:

«Για πού το πας, χοιροβοσκέ ρεμάλι, που εδώ
συνέχεια τριγυρνάς,
αυτό το κυρτωμένο τόξο; Αύριο κιόλας τα σκυλιά
στην ερημιά θα σε ξεσχίσουν,
μπρος στα γουρούνια σου που τρέφεις, αν
ο Απόλλωνας μας ευνοήσει
κι οι άλλοι αθάνατοι θεοί.»

400 Έτσι του φώναξαν, κι αυτός παράτησε
στη μέση εκεί της αίθουσας

το τόξο που κρατούσε, απ' τις φωνές τους φοβισμένος.
Απ' τη δική του όμως ο Τηλέμαχος μεριά, φωνάζοντας
κι αυτός, τον απειλούσε:

«Γέρο, για φέρε καταδώ το τόξο· αν στον καθένα
πείθεσαι,
κακό του κεφαλιού σου. Κι ας είμαι εγώ μικρότερος,
405 με πέτρες θα σε κυνηγήσω, ώσπου να φτάσεις
στα χωράφια –

υπερτερώ σε δύναμη από σένα.
Μακάρι να 'μouna πιο δυνατός, πιο χεροδύναμος κι απ'
τους μνηστήρες,
όσοι κυκλοφορούν εδώ· γρήγορα τότε, και με μίσος,
κάποιον απ' όλους,
θα τον έδιωχνα έξω απ' το σπίτι, να πάει
στα κομμάτια –

410 οι πάντες μηχανεύονται μονάχα το κακό.»
Αυτά τους είπε, κι όλοι οι μνηστήρες
γλυκοχαμογέλασαν,
σαν να τους έπεσε ο βαρύς θυμός για τον Τηλέμαχο.
Επάνω εκεί ο χοιροβοσκός σήκωσε πάλι το δοξάρι,
προχώρησε
στην αίθουσα και φτάνοντας στο πλάι του έμπειρου
Οδυσσέα

415 έβαλε στα χέρια του το τόξο. [...]
[Και το «μέγαρο» αποκλείστηκε.]

Οδυσσέας περιεργάζεται το τόξο και τοξεύει

430 Αυτός εξέταζε κιόλας το τόξο σ' όλες του
τις μεριές, το στριφογύρισε,
το 'φερε πάνω κάτω, προσέχοντας μήπως ο σκόρος
έφαγε

τα δυο του κέρατα,² όσο το αφεντικό του τόξου έλειπε
στα ξένα. [...]

441 Κι ενώ οι μνηστήρες τον γλωσσότρωγαν,
ο Οδυσσέας πολύβουλος,
αφού είχε ψάξει από παντού το τόξο, τώρα το κράτησε
γερά μέσα στα χέρια του.

Πώς ένας αιιδός, που ξέρει από κιθάρα και τραγούδι,
445 εύκολα τη χορδή τεντώνει στο καινούριο της
στριφτάρι,³ δένοντας
πάνω κάτω καλοστριμμένη την αρνίσια κόρδα·
έτσι κι ο Οδυσσέας εύκολα τάνυσε το μέγα τόξο, μετά με
το δεξί του χέρι
τη χορδή δοκίμασε, κι αυτή κελάηδησε καλά σαν
χελιδόνα.

Τότε οι μνηστήρες ένωσαν πανικό, πρασίνισε
το μούτρο τους·
450 και πάνω εκεί ο Δίας βρόντηξε βροντή μεγάλη
και σημαδιακή.
Ένωσε μέσα του χαρά βασανισμένος ο Οδυσσέας και
θείος,

γῆθησέν τ' ἄρ' ἔπειτα πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς
<414>/451

που ο γιος του δολοπλόκου Κρόνου⁴ έστειλε
το σημάδι του.
Άρπαξε ευθύς μια γρήγορη σαΐτα – ήταν εκεί γυμνή
στο πλαϊνό τραπέζι· περίμεναν οι άλλες στη βαθιά
φαρέτρα,

455 που θα τις ένωθαν σε λίγο οι μνηστήρες
στο κορμί τους.
Το τόξο μεσοπιάνοντας στον πήχη, τέντωσε τη χορδή

με τη διχαλωτή σαΐτα, και καθισμένος στο σκαμνί ρίχνει
το βέλος σημαδεύοντας· πελέκι δεν απόμεινε
ασημάδευτο·
η χάλκινη σαΐτα βρίσκοντας την πρώτη τρύπα,
τις πέρασε όλες

460 φτάνοντας στην άκρη.

Τότε ο Οδυσσέας γύρισε λέγοντας στον Τηλέμαχο:
«Τηλέμαχε, δεν σε ντροπιάζει ο ξένος που φιλοξένησες
εσύ
στο σπίτι σου. Άστοχος στον στόχο μου δεν φάνηκα
μήτε και κόπιασα
το τόξο να τανύσω. Μου μένει ακόμη ακλόνητο

465 το μένος της ψυχής· να μη νομίσουν

οι μνηστήρες πως αξίζω

την άτιμή τους καταφρόνηση.

Μα τώρα είναι η ώρα να ετοιμαστεί το δείπνο,
όσο ακόμη φέγγει· μετά θ' αρχίσει το ξεφάντωμα με
μουσική και με τραγούδι –
συμπλήρωμα απαραίτητο σ' ένα καλό τραπέζι.»

Ο Τηλέμαχος οπλίστηκε και πήρε θέση πλάι στον πατέρα του

470 Είπε κι έκανε με το φρύδι νεύμα

στον Τηλέμαχο· κι αυτός

ζώστηκε αμέσως κοφτερό σπαθί, ο γιος του θεϊκού

Οδυσσέα,

πιάνει στο χέρι του το δόρυ, κι έτσι λαμπρά οπλισμένος
με χαλκό,

στήθηκε πλάι στο σκαμνί, έτοιμος παραστάτης

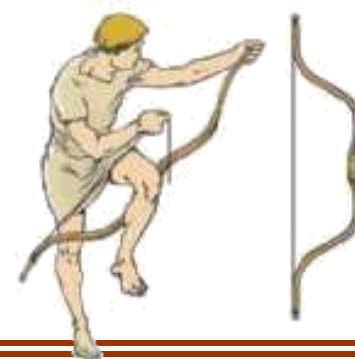
του πατέρα του.

3. Απόλλωνας τοξότης. Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ. - διασκευή. (Παρίσι, Λούβρο)

4. «Γέρο, για φέρε καταδώ το τόξο...»

5. Τοξότης προσπαθεί να λυγίσει το τόξο...

1 (στ. 364) δεν τίθεται [...] ζήτημα μνείας εύφημης: Δεν μπορεί να γίνει λόγος για καλή φήμη· είστε ήδη ντροπιασμένοι (εύφημη μνεία: επαινετική αναφορά).

2 (στ. 431-2) μήπως ο σκόρος έφαγε τα δυο του κέρατα: Δύο κέρατα, σφηνωμένα σε ένα κομμάτι ξύλου, αποτελούσαν τον σκελετό του τόξου (βλ. την εικόνα 5).

3 (στ. 445) τη χορδή τεντώνει στο καινούριο της στριφτάρι: Στριφτάρια είναι οι περιστρεφόμενοι μικροί μοχλοί με τους οποίους ρυθμίζεται το τέντωμα των χορδών των έγχορδων μουσικών οργάνων / το κούρδισμα· λέγονται και κλειδιά.

4 (στ. 452) ο γιος του δολοπλόκου Κρόνου: Ο Κρόνος χαρακτηρίζεται δολοπλόκος, επειδή εκθρόνισε με δόλο τον πατέρα του, τον Ουρανό, και έγινε αυτός βασιλιάς του Κόσμου, εκθρονίστηκε όμως κι αυτός αργότερα από τα παιδιά του (τον Δία, τον Ποσειδώνα και τον Πλούτωνα, που μοίρασαν τον Κόσμο στα τρία: στον Ουρανό, στη Γη και στον Άδη, αντίστοιχα).

6. Ο Απόλλωνας κάνει σπονδή κρατώντας λύρα. Από κύλικο του 490 π.Χ.
(Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Το δοκίμιν της αγάπης

Σαράντα δυο αρχοντόπουλα μια κόρη-ν-αγαπούσαν,
κόρη πανώρια κι όμορφη και στα φλωριά χωσμένη.
Κι όλοι-ν-εκαλεστήκανε μια μέρα για να πάνε.
Γεμίζου οι στάβλοι-ν-άλογα, τα παραθύρια σέλες,
και τα πορτοπαράθυρα σκάλες και χαλινάρια.
Στρώνει την τάβλα να γευτούν πολλώ λογιώ τραπέζι.
«Τρώτε και πίνετε, άρχοντες, κι εγώ να σας φηγούμαι:
Μέσα στο περιβόλι μου, στη μέση της αυλής μου,
μάρμαρο-ν-έχει ο αφέντης μου, **δοκίμιν** της αγάπης·
κι όποιος βρεθεί και πιάσει το κι οπίσω του το ρίξει,
εκείνος είναι ο άντρας μου κι εγώ είμαι η ποθητή του.»
Κι ούλοι **μονοσυνάγονται** κι ούλοι το δοκιμάζουν,
κι ένας το παίρνει **δάχτυλο** κι άλλος μούτε καθόλου·
και της Μαριάς ο ψυχογιός, τ' άξιο το παλικάρι,
μονοχεριάρι το 'πιασε κι οπίσω του το ρίχνει.
«Εγώ είμαι, κόρη, ο άντρας σου κι εσύ 'σαι η ποθητή
μου.»

(Ν. Πολίτης, *Εκλογαί* από
τα τραγούδια του Ελληνικού λαού, αρ. 79)

δοκίμιν: δοκιμασία, αγώνας, άθλος.

ένας το παίρνει δάχτυλο: ένας το μετακίνησε ένα δάχτυλο.

μονοσυνάγονται: συγκεντρώνονται στο ίδιο μέρος.

μονοχεριάρι το 'πιασε: το 'πιασε με το ένα χέρι.

► ► Να διακρίνετε τις αναλογίες που υπάρχουν στους αγώνες που προκήρυξαν η Πηνελόπη και η κόρη του δημοτικού τραγουδιού.

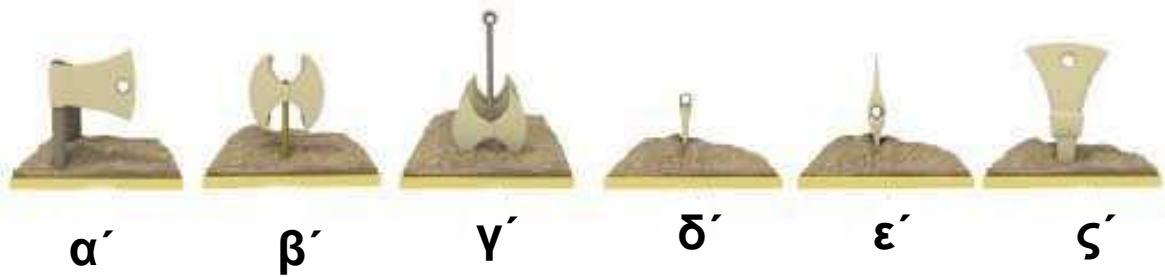
Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ –ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Πώς εξελίχτηκε ο αγώνας, ώσπου το τόξο να φτάσει στα χέρια του Οδυσσέα;
2. Αναλύστε την παρομοίωση των στίχων 444-448.
3. Προσέξτε τις διφορούμενες* εκφράσεις: α. «αύριο ο θεός θα κρίνει σε ποιον θα δώσει σίγουρα τη νίκη» (στ. 310), και β. «μα είναι τώρα η ώρα να ετοιμαστεί το δείπνο» (στ. 467) και απαντήστε στις εξής ερωτήσεις: πώς εννοεί ο Οδυσσέας αυτές τις φράσεις, πώς τις αντιλαμβάνονται οι μνηστήρες και πώς λειτουργούν γι' αυτούς;
4. Σχετικά με το ποια μορφή είχαν τα πελέκια μέσα από τα οποία πέρασε το βέλος υπάρχουν διάφορες θεωρίες – κυριότερες είναι οι εξής:

- α. Για πελέκια με στειλιάρια που στερεώνονταν στο έδαφος:
 - Τα πελέκια ήταν από την αρχή κατασκευασμένα με μια τρύπα πάνω στη λεπίδα (βλ. την εικ. 8α').
 - Τα πελέκια ήταν δίστομα/διπλά με τις δυο λεπίδες να αναστρέφονται προς τα μέσα, ώστε να σχηματίζουν κύκλο, αν και όχι τέλειο (εικ. 8β').
- β. Τα πελέκια ήταν δίστομα με μεταλλική λαβή, στην άκρη της οποίας υπήρχε κρίκος, για να μπορούν να κρέμονται ως αναθήματα / αφιερώματα στερεώνονταν με τις κεφαλές προς τα κάτω (εικ. 8γ' και 7).
- γ. Από πελέκια, με μονές ή διπλές κόψεις, έβγαζαν τα στειλιάρια και τα στερέωναν με την κόψη στο έδαφος (εικ. 8δ' και 8ε').

δ. Τα πελέκια ήταν λατρευτικά, χυμένα ολόκληρα στο μέταλλο, με μια τρύπα στη λεπίδα, για να τα κρεμούν στον τοίχο ως αναθήματα· στερεώνονταν με τη λαβή προς τα κάτω (εικ. 8ς').

►► Προσέξτε τις εικόνες των παρακάτω πελεκιών και σχεδιάστε την εκδοχή που εσείς θεωρείτε πιθανότερη.

8. Εικόνες διάφορων πελεκιών

Δ'. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Πώς το τόξο έφτασε στα χέρια του Οδυσσέα, πώς εκείνος το χειρίστηκε και τι πέτυχε;

7. Ο Οδυσσέας χτυπά τον στόχο. Χαρακτικό του Φλαμανδού Th. ναη Thulden, 1606-1669. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

26η ΕΝΟΤΗΤΑ: χ (περίληψη – (ανάλυση αποσπασμάτων))

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ:

- Σύγκρουση του Οδυσσέα και της ομάδας του με τους μνηστήρες
- Τιμωρία των άπιστων υπηρετριών και του Μελάνθιου
- Εξαγνισμός των ανακτόρων

Α.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας χ: Μνηστηροφονία

Ο Οδυσσέας, μετά την επιτυχία του, πέταξε τα ράκη και έστρεψε το τόξο εναντίον των μνηστήρων με πρώτο νεκρό τον πιο προκλητικό απ' όλους, τον Αντίνοο.

Οι μνηστήρες αναστατώθηκαν και άρχισαν να τον απειλούν, τρόμαξαν όμως όταν άκουσαν τις κατηγορίες του και κατάλαβαν ποιος ήταν. Τότε ο Ευρύμαχος ζήτησε έλεος υποσχόμενος πλούσια αποζημίωση, ο Οδυσσέας όμως αρνήθηκε κάθε συμβιβασμό και τους κάλεσε σε αναμέτρηση. Στη σύγκρουση που ακολούθησε σκοτώθηκαν ο Ευρύμαχος και ο Αμφίνομος.

Ο Οδυσσέας συνέχισε να τοξεύει, ενώ ο Τηλέμαχος φρόντισε να εφοδιάσει την τετραμελή ομάδα του με ασπίδες, δόρατα και κράνη, ξέχασε όμως την πόρτα της αποθήκης ανοιχτή. Βρήκε έτσι την ευκαιρία ο Μελάνθιος και πήρε κι αυτός δώδεκα αρματωσιές για τους μνηστήρες, και η σύγκρουση γενικεύτηκε.

Πλησίασε τότε τον Οδυσσέα η Αθηνά με τη μορφή του Μέντορα, τον ενθάρρυνε και πέταξε μετά σαν χελιδόνι στο δοκάρι της στέγης. Στους μνηστήρες έδινε θάρρος και εντολές ο Αγέλαος, η Αθηνά όμως φρόντιζε

να αστοχούν οι επιθέσεις τους· κατάφεραν μόνο να τραυματίσουν εξώδερμα τον Τηλέμαχο και τον Εύμαιο. Αντίθετα, οι επιθέσεις της ομάδας του Οδυσσέα ευστοχούσαν όλες και σχεδόν τους αποτελείωσαν.

Ακολουθήσαν τρεις σκηνές ικεσίας: Ο μάντης Ληώδης μάταια ικέτεψε τον Οδυσσέα να τον λυπηθεί. Οι ικεσίες όμως του Φήμιου και του Μέδοντα εισακούστηκαν.

Ο Οδυσσέας κάλεσε, έπειτα, την Ευρύκλεια που, μόλις είδε νεκρούς τους μνηστήρες, πήγε να αλαλάξει από χαρά, της έκοψε όμως εκείνος τη φόρα και της ζήτησε να απαριθμήσει τις πιστές και τις άπιστες δούλες. Κάλεσε, λοιπόν, τις δεύτερες (δώδεκα τον αριθμό) να βοηθήσουν στη μεταφορά των νεκρών στην αυλή και στον καθαρισμό της αίθουσας και έδωσε εντολή στον Τηλέμαχο να τις σκοτώσουν μετά, μαζί και τον Μελάνθιο. Τέλος, ο Οδυσσέας εξάγνισε το παλάτι από το φονικό με θειάφι και φωτιά και κάλεσε τις (τριάντα οχτώ) πιστές δούλες, που έσπευσαν χαρούμενες με δάδες αναμμένες και καλωσόρισαν τον αφέντη τους.

1. Άγαλμα της Αθηνάς -
6ος αι. π.Χ. (Αθήνα,
Μουσείο Ακροπόλεως)

2. Σχεδιάγραμμα του κεντρικού κτιρίου των ανακτόρων της Ιθάκης (με βάση σχέδιο της Η.Λ. ΙLorimer). Α: Η πίσω πόρτα του μεγάρου, που οδηγεί στις αποθήκες και σε θαλάμους (Β). - Γ: Ο διάδρομος που από την πίσω πόρτα οδηγεί στον πρόδομο και στην αυλή. -

Δ: Το κατώφλι του μεγάρου, από όπου τοξεύει ο Οδυσσέας. - Θ: Το κατώφλι που οδηγεί στα διαμερίσματα της Πηνελόπης και των υπηρετριών (Ε, Ζ, Η-το Ζ, ιδιαίτερα, δείχνει την υπερυψωμένη κάμαρη της Πηνελόπης, το υπερώο).

A.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται και επιτίθεται στους μνηστήρες: χ 1-446/ <1-418> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

Ο Οδυσσέας τοξεύει από το κατώφλι του μεγάρου

Οπότε ο Οδυσσέας γυμνώθηκε, τα ράκη πέταξε,
πήδηξε πάνω στο πλατύ κατώφλι πολυμήχανος,
στα χέρια του
κρατώντας δοξάρι και φαρέτρα, γεμάτη βέλη,
μπροστά στα πόδια του αδειάζει τις γοργές σαΐτες,
ύστερα γύρισε

5 και λέει στους μνηστήρες:
«Τέλος, μ' αυτό το ατέλεστο για σας αγώνισμα»

τώρα θα βάλω στόχο δεύτερο, που δεν τον έφτασε ποτέ
άνθρωπος άλλος,

8-9

αν έχω τύχη και πετύχω, αν ο Απόλλωνας
μου δώσει / τέτοια δόξα.»

10

Είπε και την πικρή σαΐτα σημαδεύοντας
τη ρίχνει στον Αντίνοο πάνω,
την ώρα που άπλωνε το χέρι του να πιάσει την ωραία
κούπα, [...]

19

κι εκείνος χτυπημένος έγειρε, του ξέφυγε η κούπα
από το χέρι [...].

450

Τότε στην αίθουσα οι μνηστήρες βοή μεγάλη
σήκωσαν, βλέποντας τον Αντίνοο
να πέφτει σκοτωμένος· αλλοπαρμένοι από τη θέση
τους πετάχτηκαν,

25

στριφογυρίζοντας στην κάμαρη, κοιτάζοντας
με μάτια ορθάνοιχτα
τριγύρω τους καλοχτισμένους τοίχους.

Αλλά δεν είδαν κάπου ένα σκουτάρι ή κάποιο δόρυ
άλκιμο,

κι έτσι, με χολωμένα λόγια πήραν τον Οδυσσέα να
βρίζουν:

«Ξένε, σφάλμα βαρύ που διάλεξες ανθρώπους να
τοξεύσεις, αλλά

30

το κόλπο σου δεν θα πετύχει δεύτερη φορά·
τώρα σου μέλλεται αναπόφευκτος χαμός δικός σου,
γιατί θανάτωσες το πρώτο και καλύτερο από

τα παλικάρια
της Ιθάκης – σίγουρα θα σε φαν κι εσένα εδώ οι γύπες.»

Έτσι παράλογα μιλούσαν, γιατί φαντάστηκαν πως
άθελά του

35

ο Οδυσσέας τον σκότωσε – μωροί, που δεν
κατάλαβαν πως πάνω

στο κεφάλι τους κρεμόταν κιόλας σ' όλους η θηλιά του ολέθρου.

Ο Οδυσσέας απευθύνει κατηγορίες στους αναστατωμένους μνηστήρες

Ο Οδυσσέας όμως πολυμήχανος λοξά τούς κοίταξε
κι άγρια τους αντιμίλησε:

«Σκυλιά, που λέγατε δεν θα γυρίσω πια στον τόπο
μου, μετά

της Τροίας τον πόλεμο· γι' αυτό ρημάζετε στο μεταξύ
το βιος μου,

40

βάνουσα σέρνετε γυναίκες δούλες στο κρεβάτι
σας, παντρολογήματα

γυρεύετε, ενόσω ακόμη ζω, με τη δική μου τη γυναίκα.

Δεν φοβηθήκατε καν τους θεούς, που τον πλατύ
ουρανό κατέχουν,
μήτε και των ανθρώπων τη μελλοντική, δίκαιη
εκδίκηση.

οὔτε θεοὺς δείσαντες, οἳ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν, /
οὔτε τιν' ἀνθρώπων νέμεσιν κατόπισθεν ἔσσεσθαι
<39-40>/42-3

Μα τώρα κρέμεται η θηλιά του ολέθρου πάνω
στο κεφάλι σας.»

45

Ακούγοντας τα λόγια του εκείνοι χλώμιασαν,

τους έπιασε φόβος και τρόμος,

κοίταξε ο καθένας από πού να φύγει, πώς θα μπορούσε
να γλιτώσει

το κεφάλι του απ' τον χαμό.

3. Ο Οδυσσέας φονεύει
τους μνηστήρες. Χαρακτικό
του Άγγλου J. Glaxman
(Λονδίνο, Αίθουσα Τέχνης Tate)

Ο Ευρύμαχος απολογούμενος ενοχοποιεί τον Αντίνοο και ζητεί συμβιβασμό

Μόνο ο Ευρύμαχος τόλμησε να μιλήσει λέγοντας:
«Αν είσαι ο ιθακήσιος που γύρισε στον τόπο του, αν
είσαι ο Οδυσσέας,

50 ό,τι μας έσυρες και δίκαιο είναι και σωστό, για
τα πολλά κι ατάσθαλα
που οι Αχαιοί έχουν πράξει, και μέσα στο παλάτι κι
απέξω στα χωράφια.

Μα να που αυτός κείται πια νεκρός, ο Αντίνοος,
πρωταίτιος των πάντων· αυτός ευθύνεται για τα ανόσια
έργα.

Όχι από πόθο βέβαια να παντρευτεί ή κάποια ανάγκη,
55 αλλά επειδή άλλα φρονούσε το μυαλό του, που
ο γιος του Κρόνου όμως
δεν έστερξε να γίνουν· ήθελε ο ίδιος να 'ναι βασιλιάς
στον τόπο

της καλόχτιστης Ιθάκης, ήθελε με καρτέρι να σκοτώσει
και τον γιο σου.

Μα τώρα, όπως του ταίριαζε, εξοντώθηκε· αλλά κι εσύ
λυπήσου τον λαό σου. Όσο για μας, αυτά που μέσα
στο παλάτι

60 φάγαμε κι ήπιαμε, θα τα ξοφλήσουμε, και με
το παραπάνω·
καθένας από μας, μαζεύοντας κι απ' τον λαό, θα φέρει
ανταμοιβή
είκοσι βόδια, θ' ανταποδώσει μάλαμα και χαλκό,
ώσπου να μαλακώσει

η πέτρινη καρδιά σου – ως τότε δικαιούσαι να 'σαι
χολωμένος.»

Ο Οδυσσέας αρνείται κάθε συμβιβασμό και τους καλεί σε αναμέτρηση

Τον κοίταξε ο Οδυσσέας λοξά και πολυμήχανος
του μίλησε άγρια:

65 «Ευρύμαχε, κι αν όλα τα αποδώσετε
τα πατρικά αγαθά μου,
όσα στο μεταξύ σφετεριστήκατε,¹ κι αν βρείτε κι άλλα
απ' αλλού,
και πάλι αυτά τα χέρια δεν σταματούν μπροστά
στο φονικό,
προτού πληρώσουν οι μνηστήρες όλοι την ξέφρενη
ανομία τους.
Να το λοιπόν το δίλημμά σας: αντισταθείτε πολεμώντας
ή

70 το βάζετε στα πόδια, αν κάποιος κατορθώσει
τον θάνατό του ν' αποφύγει, την κακή του μοίρα – δεν
το νομίζω ωστόσο
πως έστω κι ένας θα γλιτώσει από τον μαύρο όλεθρο.»
[Ο Ευρύμαχος κήρυξε τώρα αντεπίθεση με τα σπαθιά
που διέθεταν όλοι τους.]

86 Είπε κι ευθύς το κοφτερό σπαθί του τράβηξε
(χάλκινο,
αμφίστομο) κι όρμησε πάνω του άγρια κραυγάζοντας.
Πρόλαβε όμως
ο Οδυσσέας θείος, έριξε, και τον βρήκε κατάστηθα
η σαΐτα [...].

90 Του φεύγει από το χέρι τότε το σπαθί,
τρεκλίζοντας διπλώθηκε

στην τάβλα, σκορπίζοντας δίδυμη κούπα και φαγιά
στο πάτωμα' [...]

95 Τώρα αντιμέτωπος στον ένδοξο Οδυσσέα
βγήκε μπροστά ο Αμφίνομος,
τραβώντας ξίφος κοφτερό, μήπως και κάνει πίσω
εκείνος,
αφήνοντας την πόρτα ελεύθερη.

Πρόλαβε όμως ο Τηλέμαχος, έτρεξε πίσω του και με
το χάλκινό του δόρυ

99-100 τον χτύπησε μεσοπλατίς' [...] / οπότε αυτός
κάτω σωριάστηκε με βρόντο [...].

[Οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές προμηθεύονται τώρα
ασπίδες, δόρατα, περικεφαλαίες, και
η σύγκρουση γενικεύεται, υπερέχει όμως η τετραμελής
ομάδα του Οδυσσέα.]

325 [...] οι τέσσερις,
μέσα στην αίθουσα ορμώντας, χτυπούσαν
τους μνηστήρες, δεξιά
ζερβά, κι άγριος βόγκος έβγαινε, συντρίβονταν κεφάλια,
το πάτωμα παντού πλημμύρισε αίμα.

4. Ασημένιο κύπελλο από την Έγκωμη -
14ος αι. π.Χ. (Λευκωσία,
Μουσείο Κύπρου)

5. «Ευρύμαχε, κι αν όλα
τα αποδώσετε...»

6. «...διπλώθηκε
στην τάβλα, σκορπίζοντας
δίδυμη κούπα...»

Σκηνές Ικεσίας: α. Η ικεσία του Ληώδη

Τότε ο Ληώδης τρέχοντας προσπέφτει
στον Οδυσσέα τα γόνατα

και τον ικέτευε με λόγια που πετούσαν σαν

ΠΟΥΛΙΑ:

«Πέφτω στα γόνατά σου· έλεος, Οδυσσέα,
σπλαχνίσου με.

Εγώ ποτέ δεν πείραξα σε τούτο το παλάτι καμιά γυναίκα,

**ποτέ υβριστικά δεν φέρθηκα με λόγια κι έργα· αντίθετα
πολλές φορές δοκίμασα φρένο να βάλω**

στους μνηστήρες [...].

338 Εγώ ωστόσο, που μάντης ήμουν μόνο

στις θυσίες, αθώος κινδυνεύω

να θανατωθώ, αφού δεν έχουν πια τα ευεργετήματα

καμιάν ανταμοιβή.»

340 | Ἄγρια και λοξὰ τον κοίταξε ο Οδυσσέας

πανούργος:

**Τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πολύμητις
Ὀδυσσεύς <320>/340**

«Αν λες πως μόνο μάντευες για των μνηστήρων
τις θυσίες,

τότε γιατί τόσες φορές ευχήθηκες να μη χαρώ κι εγώ

μέρα γλυκιά του γυρισμού; γιατί μαζί τους γύρευες

**γυναίκα σου να κάνεις τη γυναίκα μου, να της γεννήσεις
και παιδιά;**

345 Λοιπόν, δεν θ' αποφύγεις τώρα τον φονικό

σου θάνατο.» [...]

7. Ο Φήμιος ικετεύει.

(Πηγή: Όμηρου Οδύσσεια 3)

β. Η ικεσία του Φήμιου

350 Και πάνω εκεί ο Φήμιος, του Τέρπριου γιος,
ο αοιδός, πέτυχε
να ξεφύγει από τον μαύρο χάρο – αυτός που άθελά του
τραγουδούσε στους μνηστήρες.²
Τώρα στα χέρια του κρατώντας τη γλυκόφθογγο

κιθάρα,
όρθιος στήθηκε στο μεσοπόρτι, ενώ ο νους του
μοιρασμένος

355 γύρευε τη λύση: έξω να βγει από το μέγαρο και
να προσφύγει ικέτης
στον βωμό του Δία,³ χτισμένο στον αυλόγυρο για
τον μεγαλοδύναμο θεό,
όπου συχνά στο παρελθόν ο Οδυσσέας κι ο πατέρας
του

έκαιγαν προς τιμήν του μεριά βοδίσια; ή να προσπείσει
στον Οδυσσέα τα γόνατα,
να τον παρακαλέσει; Κι όπως το σκέφτηκε καλύτερα,
αυτό του φάνηκε

360 ωφελιμότερο, του Οδυσσέα τα γόνατα ν' αγγίξει
[...]:

366 «Πέφτω, Οδυσσέα, στα γόνατα· έλεος και
σπλαχνίσου με.

γουνούμαι σ', Όδυσεΰ· σύ δέ μ' αἶδεο καί μ' έλέησον
<344>/366

Βάρος θα το 'χεις στην καρδιά σου, αν θανατώσεις
αοιδό –
εμένα, που θεούς κι ανθρώπους τραγουδώ κι
ευφραίνω. [...]

370-71 [...] Αν θες, κι εδώ για χάρη σου / μπορώ να
τραγουδήσω, σε βλέπω σαν θεό.

Γι' αυτό κρατήσου, μη με σφάξεις με χαλκό. Μπορεί κι
ο ακριβός σου γιος
να μαρτυρήσει, να σου το πει ο Τηλέμαχος, πως με
το ζόρι κι άθελά μου
στα γλέντια των μνηστήρων τραγουδούσα· μ' έσερναν
με τη βία μέσα,
375 αυτοί που ήσαν περισσότεροι κι είχαν μεγάλη
δύναμη.»

Τα λόγια του άκουσε ο γενναίος Τηλέμαχος,
γύρισε στον πατέρα του κι από κοντά τού μίλησε:
«Παρακαλώ κρατήσου, και μη χτυπάς έναν αθώο με
το χάλκινο σπαθί σου.
Λέω να σώσουμε ακόμη και τον Μέδοντα,
τον κήρυκα, που όσο εγώ ήμουν
380 παιδί ακόμη, πάντα με φρόντιζε στο σπίτι.
[...]

καί κήρυκα Μέδοντα σαώσομεν, ὅς τε μευ αἰεὶ / οἴκῳ
ἐν ἡμετέρῳ κηδέσκετο παιδὸς ἔοντος
<357-8>379-80

384 Τον λόγο του ο Μέδων άκουσε, στη σκέψη
πάντα φρόνιμος.
385 Είχε στο μεταξύ κουρνιαξει κάτω από κάποιο
κάθισμα,
κουκουλωμένος με βοδίσιο φρέσκο δέρμα, μήπως
γλιτώσει
τον μαύρο χαλασμό του.

Η ικεσία του Μέδοντα

Εκείνην όμως τη στιγμή ξεμύτισε, πέταξε από πάνω του
το δέρμα του βοδιού, έτρεξε στον Τηλέμαχο,

390

γονατιστός πιάνει τα γόνατά του, και

τον ικέτευε

με λόγια που πετούσαν σαν πουλιά:

«Τηλέμαχε, να με μπροστά σου ζωντανός.

Κρατήσου εσύ και πες

και στον πατέρα σου το σώμα μου να μη χαλάσει με

το χάλκινο σπαθί [...].»

397

Του χαμογέλασε μιλώντας ο Οδυσσέας

πολύγνωμος:

«θάρρος, σ' έσωσε τώρα αυτός και σε γλιτώνει.

Όμως να μάθεις μέσα σου κι εσύ και να το πεις

στους άλλους·

400

έργα καλά βγαίνουν ανώτερα από

την έμπρακτη κακία.

κακοεργίης εύεργεσίη μέγ' άμείνων <374>/400

Μα τώρα βγείτε οι δυο σας έξω, μείνετε καθισμένοι

στην αυλή,

μακριά απ' αυτό το φονικό, εσύ κι ο φημισμένος

αιιδός [...].»

404

Τον άκουσαν κι υπάκουσαν, αμέσως βγήκαν

έξω από την αίθουσα,

405

πήγαν και κάθισαν πλάι στον βωμό του Δία,

μεγαλοδύναμου προστάτη, ενώ το μάτι τους

αλαφιασμένο

ολόγυρα κοιτούσε, γιατί κρατούσε ακόμη ο φόβος

του θανάτου.

Στο μεταξύ κι ο Οδυσσέας στύλωνε παντού

το βλέμμα του, μήπως και δει

κάποιον που ξέμεινε σώος ακόμη και κρυμμένος,

μήπως γλιτώσει από τον θάνατο.

410

Τότε τους είδε όλους, πολλούς στο αίμα και

στη σκόνη

βουτηγμένους, κάτω πεσμένους. Ωσάν τα ψάρια που
οι ψαράδες
τα τραβούν στο κοίλο περιγιάλι με το πολύτρυπό τους
δίχτυ,
έξω απ' την αφρισμένη θάλασσα, κι αυτά,
στην αμμουδιά χυμένα,
από τον πόθο σπαρταρούν για το θαλάσσιο κύμα,
415 ώσπου λαμπρός ο ήλιος πια τα θανατώνει·
 όμοιοι με ψάρια κι οι μνηστήρες,
χύμα κι αυτοί ένας πάνω στον άλλο σωριασμένοι. [...]
[Ο Οδυσσέας, αφού τελείωσε το έργο του, κάλεσε
την Ευρύκλεια.]

Η αντίδραση της Ευρύκλειας και η συμβουλή του Οδυσσέα

434 Μόλις η παραμάννα αντίκρισε νεκρά τα σώματα να κολυμπούν

435-36 στο αίμα, πήγε να βγάλει ολολυγή,
βλέποντας / το μεγάλο αυτό κατόρθωμα.
Ο Οδυσσέας όμως τη σταμάτησε, της έκοψε τη φόρα
πριν ξεσπάσει [...]:

439 «Κράτησε τη χαρά σου μέσα σου, φυλάξου κι
άσε τις κραυγές·

440 δεν είναι κιόλας όσιο, μπροστά σε
σκοτωμένους να καυχιέσαι.
**Αυτούς τους δάμασε μοίρα θεού, τιμώρησε τα ανόσια
έργα τους,**

τούσδε δὲ μοῖρ' ἑδάμασσε θεῶν καὶ σχέτλια ἔργα
<413>/441

**αφού δεν έδειχναν καμιά τιμή για τον συνάνθρωπό
τους,**

τον ταπεινό ή και τον πιο σπουδαίο, όποιος τούς
έπεφτε μπροστά.
Γι' αυτό τους βρήκε θάνατος φριχτός, για τις φριχτές
τους πράξεις.

445 Τώρα ωστόσο μέτρα μου του παλατιού
τις δούλες,
πόσες και ποιες μας δείχνουν περιφρόνηση, πόσες
αθώες έμειναν.»

[Ακολουθεί η τιμωρία και των άπιστων δούλων,
ο εξαγνισμός του παλατιού και το καλωσόρισμα
του Οδυσσέα από τις πιστές δούλες.]

1 (στ. 66) όσα στο μεταξύ σφετεριστήκατε: όσα
στο μεταξύ οικειοποιηθήκατε/κάνατε δικά σας
παράνομα.

2 (στ. 350-2) (πρβλ. α 172, σελ. 69 α' τόμος): Για τον
φημισμένο αοιδό **Φήμιο**, τον γιο του **Τέρπιου** (< τέρ-
πω > τέρψις), ο ποιητής επιφυλάσσει τιμητική
αντιμετώπιση ως φόρο τιμής στο αθάνατο δώρο
της ποίησης, 353 κ.ε. (σε αντίθεση προς τον κωμικό
ρόλο του κήρυκα **Μέδοντα**, 384 κ.ε., και τη σκληρότητα
απέναντι στον ιερομάντη **Ληώδη**, 340-345).

3 (στ. 355-6) να προσφύγει **ικέτης** στον **βωμό του Δία**:
Στην αυλή του παλατιού (και κάθε σπιτιού) υπήρχε
βωμός του Δία, όπου προσφέρονταν θυσίες,
εξασφάλιζε όμως και άσυλο όποιος κατέφευγε εκεί.

8. Βωμός του 500 π.Χ.
με ανάγλυφη παράσταση
άρματος. (Συρακούσες, Αρχαιολογικό
Μουσείο)

9. Οι μνηστήρες προσπαθούν να σωθούν. Λεπτομέρεια αγγειογραφίας του 5ου αι. π.Χ. (Βερολίνο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

10. Οι μνηστήρες. Έργο του Γάλλου ζωγράφου Gustave Moreau 1826-1898. (Παρίσι, Μουσείο G. Moreau)

►► Περιγράψτε τις παραπάνω εικόνες. (Στην εικ. 10 μπροστά στις πύλες, όρθιος αριστερά, μόλις διακρίνεται ο Οδυσσέας.)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- «Όμως ο Αχιλλέας, αφού την πήρε τη ζωή του θείου Έκτορα, / τον έδεσε στο άρμα του και γύρω από τον τάφο του φίλου του / τον έσερνε» (Ιλιάδα, Ω 50-52, 8ος αι. π.Χ.)
- «δεν είναι κιόλας όσιο, μπροστά σε σκοτωμένους να καυχιέσαι» (Οδύσσεια, χ440, 2-3 δεκαετίες αργότερα)
- «ανέντιμο είναι να ονειδίζεις νεκρούς» (Αρχίλοχος, 7ος αι. π.Χ.)
- τόν τεθνηκότα μή κακολογεῖν (Χίλων, 6ος αι. π.Χ.)
- «είναι φοβερό να καυχιέται κανείς πάνω σε ανθρώπους που μόλις σκοτώθηκαν» (Κρατίνος, 5ος αι. π.Χ.)

- ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται (Απ. Παῦλος, Καινή Διαθήκη, Προς Ρωμαίους ζ, 7)
- Καὶ τὸ δίκαιο τοῦ πολέμου στα νεότερα χρόνια ἐπιβάλλει σεβασμὸ στους νεκρούς.

►► Πῶς συμπεριφέρθηκε ὁ Ἀχιλλέας στὸν νεκρὸ Ἑκτορά, που σκότωσε τὸν φίλο τοῦ Πάτροκλο, καὶ ποια στάση ἐπιβάλλουν ἀπέναντι στους νεκρούς τὰ ἄλλα ἀποσπάσματα; Πῶς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ διαφορά;

Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ –ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ποιες κατηγορίες βαρύνουν τοὺς μνηστήρες; (με βάση τοὺς στίχους 38-43 καὶ 52-57)
2. Πῶς χαρακτηρίζεται ὁ Εὐρύμαχος ἀπὸ τὴν ἀπάντησή του στὸν Ὀδυσσεά; (στ. 49-63) Εἶναι σύμφωνος ὁ λόγος τοῦ αὐτοῦ με τὸ γνωστὸ μας ἥθος του;
3. Σχολιάστε τὸ ἐπιχείρημα με τὸ ὁποῖο ἀπέρριψε ὁ Ὀδυσσεάς τὴν πλούσια ἀποζημίωση που του πρότεινε ὁ Εὐρύμαχος (στ. 65-68).
4. ΓΙΑ ποίους λόγους σώθηκαν ὁ αἰδὸς Φήμιος καὶ ὁ κήρυκας Μέδοντας; (βλ. τοὺς στ. 350-400)
5. Ποια στάση κράτησε ὁ Ὀδυσσεάς ἀπέναντι στὸ κατόρθωμά του; (στ. 439-444). Νὰ συγκρίνετε τὴν στάση τοῦ αὐτοῦ με τὴν στάση τοῦ ἀπέναντι στὸν τυφλωμένο Κύκλωπα (ἰ 527-584, σελ 23-27 τρίτος τόμος).

11. Ο Δίας σε αργυρό νόμισμα της Ήλιδας, 360 περίπου π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στην Οδύσσεια ισχύει, ως γνωστόν, η ηθική αρχή: (θεϊκή) προειδοποίηση - μη συμμόρφωση – τιμωρία. Να δείξετε (σε μια παράγραφο 3-4 γραμμών) πώς η αρχή αυτή εφαρμόζεται στην περίπτωση των μνηστήρων:

27η ΕΝΟΤΗΤΑ: ψ (περίληψη –(ανάλυση αποσπασμάτων)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ:

- Αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη
- Τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και η αντιμετώπισή τους
- Ο «Μικρός Απόλογος» του Οδυσσέα

Α' Ι. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ψ: Οδυσσέως ὑπο Πηνελόπης ἀναγνώρισμός

Παραπατώντας από τη χαρά της, η Ευρύκλεια ανέβηκε στην κάμαρη της Πηνελόπης και ανήγγειλε στη βασίλισσα ότι ο Οδυσσέας γύρισε και σκότωσε τους μνηστήρες, αλλά δεν έγινε πιστευτή. Η Πηνελόπη θεώρησε έργο των θεών την τιμωρία των αλαζονικών μνηστήρων, όταν όμως η παραμάνα αναφέρθηκε στην ουλή που είχε στο γόνατο ο Οδυσσέας, αποφάσισε να κατεβεί, αλλά για να δει τι συμβαίνει.

Κάθισε λοιπόν άφωνη και ερευνητική απέναντι στον άντρα της. Ο Τηλέμαχος τη χαρακτήρισε σκληρόκαρδη για τη στάση της, ο Οδυσσέας όμως τη δικαιολόγησε, συζήτησε έπειτα με τον γιο του το θέμα των πιθανών αντεκδικήσεων από τους συγγενείς των μνηστήρων και αποφάσισε να στηθεί χορός και τραγούδι στον χώρο του παλατιού, ώστε να δοθεί η εντύπωση στους περαστικούς ότι γίνεται γάμος και να μη διαρρεύσει στην πόλη η είδηση του φονικού, πριν εκείνοι καταφύγουν στο κτήμα του Λαέρτη, όπου θα οργανώσουν την άμυνά τους.

Στο μεταξύ ο Οδυσσέας λούστηκε, ομορφοντύθηκε και ξαναπήρε θέση απέναντι στη γυναίκα του.

Παραπονέθηκε τώρα για τη στάση της και ζήτησε να του στρώσουν να κοιμηθεί μόνος του. Άρπαξε τότε την ευκαιρία η Πηνελόπη και ζήτησε να μετακινηθεί το κρεβάτι έξω από τη συζυγική κάμαρη. Ο λόγος της αυτός εξόργισε τον Οδυσσέα που, πέφτοντας στην παγίδα της, αποκάλυψε το μυστικό του ριζωμένου στη γη κρεβατιού τους, που μόνο αυτοί ήξεραν. Το αδιάψευστο αυτό σημάδι σιγούρεψε την Πηνελόπη και ξέσπασαν και οι δυο σε θρήνο χαράς, τον οποίο διέκοψε ο Οδυσσέας, για να αναφερθεί στη νέα αποδημία που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.

Ετοιμάστηκε στο μεταξύ η συζυγική κλίνη, ο χορός και το τραγούδι σταμάτησαν, και εκείνοι, αφού χάρηκαν την αγάπη τους, διηγήθηκαν τα βάσανά τους, ώσπου τους πήρε ο ύπνος.

Την αυγή της επόμενης (41ης και τελευταίας) μέρας της Οδύσσειας, ο Οδυσσέας με τον Τηλέμαχο και τους δύο έμπιστους βοσκούς, τον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο, οπλισμένοι όλοι τους και καλυμμένοι με ομίχλη από την Αθηνά, ξεκίνησαν για το κτήμα του Λαέρτη, μακριά από «τον τόπο του εγκλήματος».

1. Πηνελόπη και Οδυσσέας
(;). Τοιχογραφία από τη Πομπηία
(65 μ.Χ.)

2. Πηνελόπη. Το επάνω μέρος χάλκινου αγάλματος του Γάλλου γλύπτη Ant. Bourdelle, 1861-1929. (Παρίσι, Μουσείο Bourdelle)

A.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

Η: αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και ο «Μικρός Απόλογος» ψ 89-381 / <78-343

Η Ευρύκλεια καλεί την Πηνελόπη και μαζί κατεβαίνουν στο «μέγαρο»

«[...] / Έλα λοιπόν μαζί μου, κι εγώ στοιχηματίζω
90 την ίδια τη ζωή μου, αν σ' απατώ· αφάνισέ με τότε με θάνατο φριχτό κι αλύπητο.»

Πήρε ξανά τον λόγο η Πηνελόπη, λογική και φρόνιμη:
«Καλή μου, αιώνιοι οι θεοί, και δύσκολο πολύ να ξεδιαλύνεις
τα κρυφά νοήματά τους, όσο σοφή κι αν έγινες
στο πέρασμα του χρόνου.»

95 Παρ' όλα ταύτα, ας πάμε ν' ανταμώσουμε τον γιο μου, να δουν τα μάτια μου τους σκοτωμένους, αλλά και ποιος τους σκότωσε.»

Μ' αυτά τα λόγια πήρε να κατεβαίνει από το ανώγι, μέσα της αμφιβάλλοντας αν έπρεπε, κρατώντας την απόσταση, τον άντρα της να δοκιμάσει με ερωτήματα

100 ή να βρεθεί στο πλάι του, να πιάσει το κεφάλι και τα χέρια του, να τα γεμίσει με φιλήματα. Στο μεταξύ προχώρησε πατώντας το πέτρινο κατώφλι, ύστερα κάθισε στον Οδυσσέα αντίκρυ, στον άλλον τοίχο απέναντι, στο αντιφέγγισμα από τη φλόγα της φωτιάς.

105 Εκείνος σε ψηλή κολόνα ακουμπισμένος, με
το κεφάλι του
σκυφτό, περίμενε αν η ομόκλινη γυναίκα του κάτι θα
πεί,
τώρα που τον αντίκριζαν τα μάτια της.
Άφωνη όμως έμεινε η Πηνελόπη για πολύ,
λες κι είχε παραλύσει· μόνο τα μάτια της, τη μια
κοιτούσαν

110 καταπρόσωπο, την άλλη δεν τον αναγνώριζαν,
με τ' άθλια ρούχα που φορούσε.

Ανταλλαγή λόγων Τηλέμαχου–Πηνελόπης– Οδυσσέα

Τότε ο Τηλέμαχος, επιτιμώντας, μίλησε άσχημα
στη μάνα του:
«Μάνα, κακή μου μάνα, πόσο ανελέητη καρδιά
κρύβεις στα στήθη!

μῆτερ ἐμή, δῦσμητερ <97>/113

Πώς το αντέχεις και μακριά του μένεις; πώς δεν
σιμώνεις τον πατέρα μου,

115 δεν κάθεται στο πλάι του, δεν του μιλάς, δεν
τον ρωτάς;

Στον κόσμο δεν υπάρχει γυναίκα άλλη με τόσο
αλύγιστη ψυχή· [...].

120 Αλλ η δική σου η καρδιά είναι από πέτρα πιο
σκληρή.»

σοὶ δ' αἰεὶ κραδίη στερεωτέρη ἐστὶ λίθοιο <103>/120

Του αντιμίλησε με τη δική της λογική η Πηνελόπη:
«Γιε μου, μέσα μου νιώθω θάμβος και κατάπληξη,

και δεν μπορώ μήτε μια λέξη να προφέρω, κάτι να
τον ρωτήσω
ή να τον δω κατάματα. Αν όμως πράγματι ο Οδυσσέας

125 είναι αυτός που γύρισε στο σπίτι,
μπορούμε μεταξύ μας, και καλύτερα, να γνωριστούμε·

127-8 κρυφά σημάδια έχουμε, που τα γνωρίζουμε
οι δυο μας μόνο – / άλλος κανείς.»

Ακούγοντας τα λόγια της εκείνος χαμογέλασε,
βασανισμένος

130 ο Οδυσσέας και θεός. Ύστερα γύρισε προς
τον Τηλέμαχο,

κι όπως του μίλησε, τα λόγια του πετούσαν σαν
πουλιά:

«Τηλέμαχε, άσε τη μάνα σου μέσα σε τούτο
το παλάτι

να με δοκιμάσει – θα καταλάβει γρήγορα, και τότε πιο
καλά.

Τώρα με βλέπει βρόμικο, με τ' άθλια ρούχα που φορώ,

135 γι' αυτό και με περιφρονεί, αρνείται να δεχτεί
ποιος είμαι. [...]

[Ο Οδυσσέας συζήτησε έπειτα με τον γιο του
το πρόβλημα της αντεκδίκησης και έδωσε εντολή να
σκηνοθετήσουν ατμόσφαιρα γιορτής στο παλάτι με
τραγούδι και χορό.]

3. Πήλινο ειδώλιο αιδοού - 8ος αι. π.Χ.
(Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

4. Αρχαϊκό ειδώλιο
κυκλικού χορού γυναικών.
(Λευκάδα, Αρχαιολογικό
Μουσείο)

Λουσμένος και πανέμορφος ο Οδυσσέας ανοίγει διάλογο με την Πηνελόπη που καταλήγει στην αναγνώριση

176 Στο μεταξύ τον μεγαλόψυχο Οδυσσέα, μέσα
στο σπίτι του,
η Ευρυνόμη επήρε να τον λούζει, τον άλειψε με λάδι,
του φόρεσε
χλαμύδα ωραία και χιτώνα, κι η Αθηνά τον περιέβαλε
με εξαίσια ομορφιά, από την κεφαλή ως τα πόδια· [...]
[Πήρε ύστερα θέση αντίκρου στη γυναίκα του
ο Οδυσσέας και της μίλησε:]

189 «Παράξενη πολύ! Από τις άλλες τις ωραίες
γυναίκες μόνο σ' εσένα

190 έβαλαν καρδιά ανελέητη οι Ολύμπιοι.
Άλλη καμιά γυναίκα δεν θα μπορούσε να το αντέξει,
να στέκει τόσην ώρα από τον άντρα της μακριά, όταν,
μετά από τόσα βάσανα και πάθη, γυρίζει πάλι
στην πατρική του γη
κι έχουν περάσει είκοσι χρόνια ολόκληρα.

195 Αλλά, καλή γερόντισσα, έλα και στρώσε μου
τώρα την κλίνη,
μόνος μου να πλαγιάσω – αυτή μέσα στα στήθη της
κρύβει καρδιά από σίδερο.»

Του αντιμίλησε με λογική και φρόνηση
η Πηνελόπη:
«Παράξενος κι εσύ! Μήτε ψηλώνει ο νους μου μήτε
περιφρονώ κανένα,

200 αλλά και δεν θαμπώνομαι – ξέρω καλά πώς
ήσουν, όταν το αποφάσισες
να φύγεις από την Ιθάκη μ' εκείνο το μακρόκουττο
καράβι.

Έλα, τώρα, Ευρύκλεια, φέρε και στρώσε του τη στέρη
κλίνη
έξω από την καλοχτισμένη κάμαρή μας, που μόνος του
την έφτιαξε·
τραβήξτε το γερό κρεβάτι εκεί και βάλτε πάνω του
στρωσίδια,
205 προβιές, φλοκάτες, σεντόνια πεντακάθαρα που
λάμπουν.»

Μ' αυτά τα λόγια θέλησε τον άντρα της να
δοκιμάσει· ο Οδυσσέας όμως,
γεμάτος αγανάκτηση, στράφηκε στην πιστή γυναίκα
του μιλώντας:
«Γυναίκα, άσχημο λόγο πρόφες, που την ψυχή
δαγκώνει.

Ποιος μετακίνησε την κλίνη; Το βλέπω δύσκολο
210 και για τον έμπειρο τεχνίτη ακόμη. Μόνο θεός,
αν ήθελε,
θα το μπορούσε κατεβαίνοντας να της αλλάξει θέση·
θνητός που ζει,
κι αν είναι στην ακμή της νιότης του, εύκολα δεν μπορεί
να τη σαλέψει.
Γιατί σ' αυτή την τورνευτή μας κλίνη κάποιο σημάδι
υπάρχει
απαραγνώριστο – το 'καμα εγώ, άλλος κανείς.

215 Φύτρωνε μέσα στου σπιτιού μας τον περίβολο
κορμός μακρόφυλλης ελιάς,
με θαλερό το φούντωμά της, κι αυτός χοντρός σαν μια
κολόνα.

Γύρω του εγώ την κάμαρη έχτισα και την ανέβασα
με πέτρες πανωτές στο τελικό της ύψος· μετά
τη στέγασα
καλά από πάνω, και την ασφάλισα με κολλητά
πορτόφυλλα,

220

να αρμόζουν μεταξύ τους.

Τότε πια κούρεψα κλαδιά και φούντες της μακρόφυλλης
ελιάς,
κλάδεψα με επιδέξια τέχνη τον κορμό απ' τη ρίζα του,
με το σκεπάρνι τον πελέκησα, τον στάθμισα
για να ισώσει, τον δούλεψα να γίνει κλινοπόδαρο, κι
άνοιξα
πάνω του τρύπες με το τρυπάνι. Αρχίζοντας μετά
τον πλάνισα
και πάνω άπλωσα του κρεβατιού την τάβλα¹
τελειώνοντας,
μ' ασήμι, μάλαμα και φίλντισι την κλίνη στόλισα [...].

229

Αυτό είναι το σημάδι που σου φανερώνω.

Μόνο που δεν γνωρίζω,

230

φοβερή γυναίκα, αν παραμένει ριζωμένη

η κλίνη μας ή μήπως

άλλος αλλού την έστησε, κόβοντας σύρριζα

το λιόδεντρο.»

Έτσι της μίλησε, κι ευθύς της λύθηκαν γόνατα και

καρδιά,

αναγνωρίζοντας απαραγνώριστα σημάδια,

του Οδυσσέα απόδειξη.

Βούρκωσε τότε, χύθηκε στο μέρος του, τα δυο της χέρια

235

πέρασε στον λαιμό του, φίλησε το κεφάλι του,

κι ύστερα μίλησε:

«Μη μου θυμώνεις, Οδυσσέα, έχεις εσύ ασυναγώνιστο

μυαλό

και κατανόηση για τους ανθρώπους. Πρέπει οι θεοί

στη συμφορά να μας παρέσυραν, που μας εφθόνησαν

και δεν μας άφησαν

αχώριστοι να μείνουμε, μαζί τη νιότη μας να τη χαρούμε

240

και να γεράσουμε μαζί.

Τώρα ωστόσο μην παρεξηγείς το φέρσιμό μου
και μην αγανακτείς, που την αγάπη μου δεν έδειξα
νωρίτερα.

Γιατί, βαθιά, η ψυχή μου ποτέ δεν έπαψε να τρέμει,
μήπως μ' εξαπατήσει κάποιος με τα λόγια του,

245 περαστικός – είναι πολλοί που σκέφτονται
το πονηρό συμφέρον τους. [...]

253 Μα τώρα που φανέρωσες σημάδια
απαραγνώριστα της κλίνης μας [...].

258 Τώρα λοιπόν με πείθεις, όσο κι αν έδειξε
αμετάπειστη η καρδιά μου.»

Μιλώντας, σήκωσε σ' εκείνον ίμερο ασυγκράτητο
για θρήνο,

260 κι αυτός θρηνούσε, κρατώντας μ' αγάπη
στην αγκάλη την ακριβή γυναίκα του.

Πόση αγαλλίαση, βλέποντας γη μπροστά τους, νιώθουν
οι ναυαγοί

που ο Ποσειδώνας σύντριψε, καταμεσής στο πέλαγος,

263-4 το ανθεκτικό καράβι τους, χτυπώντας το /
μ' άγριο άνεμο και κύμα φοβερό [...],

267 τέλος, αφήνοντας πίσω τους το κακό, με
αγαλλίαση πατούν

στη στέρεη γη· τόση αγαλλίαση πλημμύρισε κι εκείνην,
που τώρα

έβλεπαν τα μάτια της το ταίρι της.² Και πια δεν έλεγε
να λύσει

270 απ' τον λαιμό του τα λευκά της χέρια.

[Ο Οδυσσέας αναφέρεται στην εντολή του μάντη
Τειρεσία για τη νέα του αποδημία, ενώ ετοιμάζεται
η συζυγική κλίνη.]

5. Κλίνη με επένδυση ελεφαντοστού από τάφο στη Σαλαμίνα της Κύπρου - 8ος αι. π.Χ. (Λευκωσία, Μουσείο Κύπρου)

6. «Γυναίκα, άσχημο λόγο πρόφες...»

7. Ξυλουργός. Βοιωτικό ειδώλιο του 5ου αι. π.Χ. (Κοπεγχάγη, Εθνικό Μουσείο)

1 (στ. 226) άπλωσα του κρεβατιού την τάβλα: άπλωσα επάνω τις σανίδες του κρεβατιού.

2 (στ. 261-9) Προσέξτε την παρομοίωση αυτών των στίχων: το ένα μέρος αναφέρεται στον Οδυσσέα (χαίρεται βλέποντας και πατώντας στεριά), ενώ το άλλο στην Πηνελόπη (χαίρεται βλέποντας και αγκαλιάζοντας τον άντρα της)· φαίνεται έτσι η κυκλοφορία της χαράς από τον έναν στον άλλον, όπως είναι φυσικό να συμβαίνει σε περιπτώσεις νόστου ή ίασης (πρβλ. ε 435-441, σελ. 70 δεύτερος τόμος).

8. Η Πηνελόπη αγκαλιάζει τον Οδυσσέα. Χαρακτικό του Th. Van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αναφέρονται στα παθήματά τους

335 Οι δυο τους πρώτα χόρτασαν αγκάλη και φιλή,
και τώρα χαίρονταν με λόγια που ιστορούσαν μεταξύ
τους.

Εκείνη, θεία γυναίκα, τα πόσα στο παλάτι τράβηξε,
338-9 έχοντας μπρος στα μάτια της το μισητό
σινάφι / των μνηστήρων [...].

342 Αλλά κι ο θείος Οδυσσέας μιλούσε, για πίκρες
που έδωσε
σ' άλλους ανθρώπους και πόσα πάθη ο ίδιος βάσταξε
[...].

347 Άρχισε με τους Κίκονες και πώς τους δάμασε,
μετά
πώς βρέθηκε στα εύφορα χωράφια των Λωτοφάγων,
όσα του κόστισε
ο Κύκλωπας, ότι τον εκδικήθηκε για τους γενναίους
συντρόφους

350 που αλύπητα τους έφαγε, πώς άραξε και
στο νησί
του Αιόλου κι εκείνος φιλικά τον δέχτηκε, καλά
τον ξεπροβόδισε,
αλλά δεν ήτανε της μοίρας του να φτάσει ακόμη
στη γλυκιά πατρίδα – τον βρήκε και τον άρπαξε άγρια
θύελλα,
που τον παρέσυρε ξανά στην ανοιχτή ψαρίσια
θάλασσα·

355 μετά πώς έφτασε στους Λαιστρυγόνες,
σ' αυτούς που αφάνισαν
όλα του τα καράβια και τους γενναίους συντρόφους –
μόνος ο Οδυσσέας γλίτωσε στο μελανό καράβι του·

της είπε και τον πολυμήχανο δόλο της Κίρκης, το πώς
κατέβηκε
μ' ένα γερό σκαρί στ' αραχνιασμένα δώματα του Άδη,
χρησμό να πάρει

360 απ' του θηβαίου Τειρεσία την ψυχή, και πώς
εκεί είδαν τα μάτια του
όλους τους συμπολεμιστές της Τροίας, κι ακόμη
τη μάνα που τον γέννησε κι από μωρό τον έκανε άντρα·
πώς άκουσε και των οξύφωνων Σειρήνων το τραγούδι,
κι ύστερα πέρασε
τις Πέτρες τις Πλαγκτές, φτάνοντας και στις φοβερές
Σκύλλα και Χάρυβδη,

365 όπου κανείς ποτέ δεν γλίτωσε· μετά πώς
οι εταίροι
έσφαξαν του Ήλιου τα γελάδια, και τότε
ο Δίας, που ψηλά βροντά, σύντριψε με το φλογερό του
αστροπελέκι
το γρήγορο καράβι, και τότε πια όλοι οι λαμπροί του
σύντροφοι
βούλιαξαν στον χαμό – ο ίδιος μόνο ξέφυγε χη μοίρα
του θανάτου·

370 πώς έτσι βρέθηκε στης Ωγυγίας το νησί,
στης νύμφης Καλυψώς,
που τον κατακρατούσε, θέλοντας
να τον έχει ταίρι της,
σε θολωτές σπηλιές, τον έτρεφε κι έδινε την υπόσχεση
πως θα τον κάνει αθάνατο κι αγέραςτο για πάντα,

374-5 όμως δεν μπόρεσε ποτέ να πείσει και ν'
αλλάξει / της ψυχής το φρόνημα·
τέλος πώς έφτασε στους Φαίακες, μετά από πάθη
αμέτρητα,
που εγκάρδια σαν θεό τον τίμησαν, κι αυτοί τον
έστειλαν

μ' ένα καράβι τους στην πατρική του γη, αφού πρώτα
τον γέμισαν
με δώρα - χαλκό, μαλάματα και ρούχα.³

380 Ήταν αυτή η τελευταία του λέξη, καθώς ύπνος
γλυκός,
λυσιμελής⁴ τον έπιασε, κι έλυσε τις φροντίδες
της ψυχής του.

γλυκός ύπνος / λυσιμελής <342-3>/380-81

3 (στ. 347-79) Οι στίχοι 347-79 αποτελούν τον «Μικρόν Ἀπόλογον» του Οδυσσέα, που διακρίνεται έτσι από τον «Ἀρήτης Ἀπόλογον» και τους «Μεγάλους Ἀπολόγους». Ο ποιητής εδώ συνοψίζει σε πλάγιο λόγο – και στη χρονολογική τους σειρά – τις περιπέτειες του Οδυσσέα προσθέτοντας και το επεισόδιο των Φαιάκων μέχρι την άφιξη του ήρωα στην Ιθάκη.

4 (στ. 380-1) ύπνος [...] λυσιμελής: ύπνος που λύνει/χαλαρώνει τα μέλη.

9. Εικόνα ναυαγίου (αγγειογραφία).

10. Τύφλωση του Πολύφημου.
Αγγειογραφία του 660 περίπου π.Χ.
(Ελευσίνα, Αρχαιολογικό Μουσείο)

11. Οδυσσέας και Σειρήνες. Ρωμαϊκό μωσαϊκό του 3ου αι. μ.Χ. (Ντούγκα, Τυνησία)

12. Ιθάκη-Βαθύ (κάρτα).

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο γυρισμός του ξενιτεμένου (παραλογή)

Οι παραλογές είναι αφηγηματικά δημοτικά τραγούδια με υπόθεση φανταστική ή βασισμένη σε λαϊκές παραδόσεις, σχετική πάντως με δραματικά περιστατικά της ζωής. Σώζονται, συνήθως, σε πολλές παραλλαγές, δηλαδή διαφορετικές μορφές του ίδιου θέματος.

Ερόδισε γ' η ανατολή και ξημερώνει η δύση, [...] παν τα πουλάκια στη βοσκή κι οι λυγερές στη βρύση. Βγαίνω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου. Βρίσκω μια κόρη πόπλενε σε μαρμαρένια γούρνα. Τη χαιρετάω, δε μου μιλεί, της κρένω, δε μου κρένει. – Κόρη, για βγάλε μας νερό, την καλή μοίρα να 'χεις, να πιω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου. Σαράντα σίκλους⁵ έβγαλε, στα μάτια δεν την είδα, κι απάνω στους σαρανταδυό τη βλέπω δακρυσμένη.

5. σίκλος: κάδος για άντληση ή μεταφορά νερού, κουβάς.

– Γιατί δακρύζεις, λυγερή, και βαριαναστενάζεις;
 Μήνα πεινάς, μήνα διψάς, μην έχεις κακή μάνα;
 – Μήτε πεινώ, μήτε διψώ, μήτ' έχω κακή μάνα.
 Ξένε μου, κι αν εδάκρυσα, κι αν βαριαναστενάζω,
 τον άντρα 'χω στην ξενιτιά και λείπει δέκα χρόνους [...].
 – Κόρη μου, ο άντρας σου πέθανε, κόρη μου, ο άντρας
 σου χάθη·
 τα χέρια μου τον κράτησαν, τα χέρια μου τον θάψαν,
 ψωμί, κερί τού μοίρασα, κι είπε να τα πλερώσεις,
 τον έδωκα κι ένα φιλί, κι είπε να μου το δώσεις.
 – Ψωμί, κερί τού μοίρασες, διπλά να σε πλερώσω,
 μα για τ' εκείνο το φιλί, σύρε να σου το δώσει.
 – Κόρη μου, εγώ είμαι ο άντρας σου, εγώ είμαι κι
 ο καλός σου.
 – Ξένε μου, αν είσαι ο άντρας μου, αν είσαι κι ο καλός
 μου,
 δείξε σημάδια της αυλής και τότες να πιστέψω.
 – Έχεις μηλιά στην πόρτα σου και κλήμα στην αυλή
 σου,
 κάνει σταφύλι ροζακί και το κρασί μοσκάτο,
 κι όποιος το πιει δροσίζεται και πάλι αναζητά το.
 – Αυτά είν' σημάδια της αυλής, τα ξέρει ο κόσμος όλος,
 διαβάτης ήσουν, πέρασες, τά – ειδες και μου τα λέεις.
 Πες μου σημάδια του σπιτιού και τότες να πιστέψω.
 – Ανάμεσα στην κάμαρα χρυσό καντήλι ανάφτει,
 και φέγγει σου που γδύνεσαι και πλέκεις τα μαλλιά σου,
 φέγγει σου τις γλυκές αυγές που τα καλά σου βάζεις.
 – Κάποιος κακός μου γείτονας σου τα 'πε και τα ξέρεις.
 Πες μου σημάδια του κορμιού, σημάδια της αγάπης.
 – Έχεις ελιά στα στήθη σου κι ελιά στην αμασκάλη [...].
 – Ξένε μου, εσύ είσαι ο άντρας μου, εσύ είσαι κι ο καλός
 μου.

(Ν. Πολίτης, ό.π., αρ. 84)

►► Διαβάστε την παραλογή και αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές στην αναγνώριση των συζύγων του δημοτικού αυτού τραγουδιού και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη.

13. Ο γυρισμός
του ξενιτεμένου.

2. «Η Πηνελόπη αναγνωρίζει τον Οδυσσέα

Η ΟΨΗ ΤΟΥ εφώτιζε τον ήλιο. [...] Κι ήρθε η Πηνελόπη σαν καχύποπτη και τον κοιτούσε.

Λίγο πιο πριν, ως ήταν ντυμένος
τα κουρελιάσματά του και δεν είχε
λουστεί και μυρωθεί, τον μελετούσε
συγκρίνοντάς τον με τον άντρα της, γεμάτη πίστη,
πως είναι αυτός, μα πάλε κάτι μέσα της
τονε τραβούσε μακριά της· μήπως ήθελε
αυτή να τραβηχτεί; [...] Τι λέει ο Μαρωνίτης;
ο Κακριδής πώς το εξηγεί; Που ο γιος της
έσπευσε πρώτος να της πει «μάννα κακή!»
Όμηρος, μέγας ραψωδός, εκεί,
καθώς ο Πλάτων μαρτυρεί, τον άκουσε
και είδε με τα μάτια του το «δύσμητερ».

Εκείνη γύρισε και φρόνιμη όπως πάντα
τ' απηλογήθη: «Την καρδιά μου αυτή, που συ
αλύγιστη κι αμάλαγη τη λες, δε βρίσκω,
γιατί παλάβωσε στα στήθη μέσα και χαμένα
τα 'χει τα λόγια της και σκύβει το κεφάλι.
Έτσι, Τηλέμαχε, ας δούμε τι έχει
ο ξένος να μας πει για τα κρυφά σημάδια». [...]

(Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Δοκίμιν*,
εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000)

►► Προσέξτε πώς ο Κύπριος ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης σχολιάζει την παρέμβαση του Τηλέμαχου στη συνάντηση του Οδυσσέα με την Πηνελόπη, πριν τον αναγνωρίσει (στ. 112-128).

14. Ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη αποσύρονται μετά την αναγνώριση. Χαρακτικό του Φλαμανδού Th. van Thylden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Γ. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Να διακρίνετε και στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη το τυπικό που εφαρμόστηκε στους προηγούμενους αναγνωρισμούς (συμβουλευτείτε πρώτα την «Ανακεφαλαίωση» της 19ης Ενότητας, σελ. 93 τρίτος τόμος).

2. Ο Οδυσσέας έφτιαξε μόνος του τη συζυγική κάμαρη και κλίνη (όπως στη ραψωδία ε έφτιαξε μόνος του τη σχεδία). Τι αποκαλύπτει αυτό για τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν τις ανάγκες τους οι άνθρωποι της ομηρικής εποχής, ακόμη κι αν ήταν βασιλιάδες;
3. Ποια είναι τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και πώς τα αντιμετωπίζει;
4. Δραματοποιήστε το επεισόδιο της αναγνώρισης του Οδυσσέα από την Πηνελόπη και παρουσιάστε το στην τάξη.

Δ'. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν την Πηνελόπη και τον Οδυσσέα στη ραψωδία ψ; (απαντήστε σε 4-5 γραμμές)

28η ΕΝΟΤΗΤΑ: ω (περίληψη – (ανάλυση αποσπασμάτων))

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ·

- Η κάθοδος των μνηστήρων στον Άδη («Μικρή Νέκυια»)
- Αναγνώριση του Οδυσσέα και από τον Λαέρτη
- Σύγκρουση των συγγενών των μνηστήρων με τον Οδυσσέα
- Αποκατάσταση της βασιλείας και συμφιλίωση

1. Ο Ερμής οδηγεί τις ψυχές των μνηστήρων στον Άδη Σχέδιο του Άγγλου γλύπτη J. Flaxman. (Λονδίνο, Αίθουσα τέχνης Tate)

Α'.Ι. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας ω: Σπονδαί (Συνθήκη ειρήνης)

Ο Ερμής οδηγούσε τις ψυχές των μνηστήρων στον Άδη την ώρα που ο Αγαμέμνωνας συνομιλούσε με τον Αχιλλέα και τον καλοτύχιζε για τον ένδοξο θάνατό του σε αντίθεση με το άγριο δικό του τέλος. Ανάμεσα στους μνηστήρες ο Αγαμέμνωνας διέκρινε τον γνωστό του Αμφιμέδοντα· τον ρώτησε πώς πέθαναν όλοι μαζί τόσο σπουδαίοι άντρες, και εκείνος διηγήθηκε τα καθήκαστα από τον δόλο της Πηνελόπης με το υφαντό μέχρι τον αγώνα τόξου και τον θάνατό τους, χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους· παραπονέθηκε μόνο που τα σώματά τους έμεναν ακόμη άταφα. Ο Αγαμέμνωνας δεν τους συμπόνεσε για τη συμφορά τους, καλοτύχισε μόνο τον Οδυσσέα για την ανεκτίμητη

γυναίκα του, που θα γίνει τραγούδι αθάνατο, σε αντίθεση με την Κλυταιμνήστρα, που θα γίνει τραγούδι μισητό.

Ο Οδυσσέας, στο μεταξύ, μαζί με τον Τηλέμαχο και τους δύο βοσκούς, πήγε στο αγρόκτημα. Έστειλε τους άλλους στην αγροικία, ενώ εκείνος αναζήτησε τον πατέρα του στο περιβόλι, όπου δούλευε με όψη και αμφίεση δούλου. Άρχισε συζήτηση μαζί του και του διηγήθηκε μια πλαστή ιστορία, που συγκίνησε τον Λαέρτη και κατέληξε στην αναγνώριση. Πήγαν έπειτα κι αυτοί στην αγροικία, όπου η γερόντισσα που φρόντιζε τον Λαέρτη τον έλουσε και τον έντυσε με ρούχα καθαρά. Έφτασε σε λίγο και ο σύζυγος της γερόντισσας, ο Δολίος, με τους έξι γιους τους και καλωσόρι-σαν τον Οδυσσέα.

Μαθεύτηκε, εν τω μεταξύ, το φονικό, και οι συγγενείς των μνηστήρων τούς θρήνησαν και τους κήδεψαν. Συγκεντρώθηκαν έπειτα στην αγορά, όπου πήρε τον λόγο ο πατέρας του Αντίνοου, ο Ευπείθης. Κατηγόρησε τον Οδυσσέα για την καταστροφή του στρατού και του στόλου και για τον θάνατο των παιδιών τους και κάλεσε τους πολίτες να πάρουν εκδίκηση, με τίμημα ακόμη και τη ζωή τους, για να μη μείνει πάνω τους η ντροπή. Ο Μέδοντας όμως, ως αυτόπτης μάρτυρας, τους βεβαίωσε ότι ο Οδυσσέας είχε θεό συμπαραστάτη, ο δε μάντης Αλιθέρσης τούς θύμιζε τις δικές τους ευθύνες και πρότεινε να μην επιτεθούν. Οι περισσότεροι τον άκουσαν, αρκετοί όμως πήραν το μέρος του Ευπείθη και ετοιμάστηκαν για επίθεση.

Την ίδια ώρα στον Όλυμπο η Αθηνά έθεσε το πρόβλημα της σύγκρουσης των Ιθακησίων με τον Οδυσσέα κι ο Δίας την εξουσιοδότησε να κατεβεί στην Ιθάκη και να συμφιλιώσει τους αντιπάλους

επικυρώνοντας τη βασιλεία του Οδυσσέα. Έτσι, η σύγκρουση, που είχε ήδη αρχίσει, σταμάτησε και η Αθηνά επέβαλε ειρήνη υποχρεώνοντας τις αντίπαλες ομάδες να δώσουν όρκους φιλίας με τον Οδυσσέα για πάντα βασιλιά.

2. Ο Λαέρτης φροντίζει το περιβόλι.

A.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

α. Αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Λαέρτη:
ω 265-377/ <244-355> (με ενδιάμεσες παραλείψεις)

Ο Οδυσσέας συνομιλεί με τον πατέρα του

- 265** «Γέροντα, αμάθητος δεν φαίνεσαι στο πώς
φροντίζουν ένα περιβόλι. [...]
- 269** Αλλά θα κάνω τώρα άλλη ερώτηση, και μη
θυμώσεις σε παρακαλώ.
- 270** Δεν βλέπω να φροντίζεσαι κι εσύ ο ίδιος·
πέφτουν βαριά
τα γηρατειά στους ώμους σου· άπλυτος έμεινες και
στέγνωσες, άσχημα είναι
- 272** και τα ρούχα που φορείς. [...]
- 278** Παρ' όλα ταύτα και τούτο πες μου, μη μου
κρύψεις την αλήθεια:
ποιος ο αφέντης που υπηρετείς και που το χτήμα του
δουλεύεις;
- 280** Αλλά και κάτι ακόμη σου ζητώ, θέλω ακριβώς
να μάθω·
αν πράγματι είναι αυτή η Ιθάκη εδώ που φτάσαμε [...]

288 κάποτε κάποιον φιλοξένησα στην πατρική μου
γη [...].

291 Αυτός λοιπόν περηφανεύονταν ότι κρατεί
η γενιά του απ' την Ιθάκη,
έλεγε μάλιστα πως είχε πατέρα τον Λαέρτη, τον γιο
του Αρκείσιου.
Κι εγώ τον πήρα και τον έφερα στο σπιτικό μου, καλά
τον φιλοξένησα,
τον φίλεψα μ' αγάπη, μ' όσα πολλά αγαθά είχε
το αρχοντικό μου.

295 Του χάρισα δώρα φιλόξενα, όπως ταιριάζει
στην περίπτωση [...].»

301 Στον Οδυσσέα απάντησε ο πατέρας του με
βουρκωμένα μάτια:
«Πράγματι, ξένε μου, φτάνεις στη χώρα που ρωτάς
και που
αναζητούσες, μόνο που τώρα την κατέχουν άντρες
παράνομοι, αλαζόνες [...].

ξεῖν', ἥ τοι μὲν γαῖαν ἰκάνεις, ἣν ἔρεεῖνεις, / ὕβρισταὶ
δ' αὐτὴν καὶ ἀτάσθαλοι ἄνδρες ἔχουσι
<281-2>/302-3

305 Αν ζωντανό τον έβρισκες εκείνον εδώ
στον δήμο της Ιθάκης,
στα δώρα σου ανταμοιβή καλή θα σου έδινε [...].

309 Μα τώρα κάτι άλλο θέλω να μου πεις, μην
κρύψεις την αλήθεια·

310 πόσα τα χρόνια που προσπέρασαν, αφότου
εσύ τον έρμο εκείνον
φιλοξένησες, τον δύσμοιρό μου γιο, αν είχα κάποτε / κι
εγώ ένα γιο; [...]

320

Και κάτι ακόμη, πες το μου τώρα αληθινά για
να το μάθω·
ποιος είσαι και από πού; ποια η πατρίδα σου, ποιοι
οι γονείς σου;
και κατά πού το γρήγορο καράβι αγκυροβόλησε [...].»

325

Στα λόγια του αποκρίθηκε ο Οδυσσέας
πολύγνωμος:
«Όλα που ρώτησες θα σου τα πω, τίποτα δεν θα
κρύψω.

327-8

Πατρίδα μου ο Αλύβαντας [...]· / είμαι ο γιος
του βασιλιά Αφείδα [...]·
το όνομά μου Επήριτος· όμως κάποιος θεός, άγνωστο
ποιος,

330

από τη Σικανία¹ άθελά μου με παρέσυρε, κι
έφτασα τώρα εδώ.
Στέκει αραγμένο το καράβι μου μακριά απ' την πόλη,
σ' απόμερο
γιαλό· πέρασαν κιόλας πέντε χρόνια, αφότου
ο δύσμοιρος εκείνος
φεύγοντας άφησε τα μέρη μας· στον μισεμό του όμως
τον συνόδεψαν
δεξιά πουλιά και καλοσήμαδα· έτσι, χαρούμενος εγώ
τον ξεπροβόδισα,

335

χαρούμενος ξεκίνησε κι εκείνος. Με την ελπίδα
στην ψυχή κοινή,
ξανά οι δυο φιλόξενα να σμίξουμε, ωραία δώρα πάλι
ν' ανταλλάξουμε.»

Έτσι του μίλησε, και τον πατέρα του τον κάλυψε
μαύρη νεφέλη πόνου·
στα δυο του χέρια φούχτωσε καμένη στάχτη, την έριξε
στο γκρίζο του κεφάλι,² σπαραχτικά θρηνώντας.

340

Του Οδυσσέα τότε η καρδιά σπαρτάρησε,
έτοιμος να ξεσπάσει, έτρεμαν
τα ρουθούνια του, βλέποντας τον πατέρα του τόσο
βαριά
να κλαίει και να βογγά.

Ρίχτηκε πάνω του, τον αγκαλιάζει, τον φιλεί κι

ομολογεί:

«Είμαι εγώ, πατέρα μου, αυτός που αναζητούσες,
μπροστά σου εδώ·

κεῖνος μὲν τοι ὄδ' αὐτός ἐγώ, πάτερ, ὃν σὺ μεταλλᾷς
<321>/344

345

κι αν πέρασαν στο μεταξύ είκοσι χρόνια,
έφτασα τέλος στην πατρίδα.
Αλλά συγκράτησε τώρα τον θρήνο σου, σταμάτησε
το δακρυσμένο βογκητό σου.
Κι αμέσως θα το πω – ο χρόνος τρέχει, πρέπει να
βιαστούμε·
σκότωσα τους μνηστήρες μέσα στο παλάτι, την άπονή
τους βλάβη εκδικήθηκα,
τα ανόσια έργα τους.»

350

Πήρε τον λόγο ο Λαέρτης πάλι, φώναξε:
«Αν πράγματι ο Οδυσσέας είσαι, αν έφτασες εδώ εσύ
ο γιος μου,
σημάδι πες μου αληθινό, τότε θα σε πιστέψω»

εἰ μὲν δὴ Ὀδυσσεύς γε, ἐμός παῖς ἐνθάδ' ἱκάνεις /
σῆμά τι μοι νῦν εἶπέ ἀριφραδές, ὄφρα πεποιθῶ
<328-9>/351-2

Ο Οδυσσέας πολύγνωνμος αμέσως αποκρίθηκε:
«Ας δουν τα μάτια σου ετούτη πρώτα την ουλή, που
τη στιγμάτισε

355-6 με τ' άσπρο δόντι του ο κάπρος, ψηλά όταν
βρέθηκα / στον Παρνασσό· [...].

358 [...] θα πω ακόμη και τα δέντρα
στο νοικοκυρεμένο χτήμα σου, όσα εσύ, σαν ήμουν
κάποτε παιδί, μου χάρισες,

360 καθώς στο περιβόλι εγώ σ' ακολουθούσα και
σου ζητούσα αυτό κι εκείνο.
Κι όπως περνούσαμε ανάμεσά τους, εσύ τα ονόμασες
ένα προς ένα:
δέκα μηλιές μου χάρισες, συκιές σαράντα και δεκατρείς
μού μέτρησες
ωραίες αχλαδιές· είπες δικά μου και πενήντα αράδες
κλήματα [...].»

367 Τόσα του είπε, λύθηκαν τότε του Λαέρτη
γόνατα και καρδιά, αναγνωρίζοντας
σημάδια απαραγνώριστα, όσα ομολόγησε ο Οδυσσέας.
Οπότε, απλώνοντας τα δυο του χέρια, κρεμάστηκε από
τον λαιμό του,

370 ενώ λιπόθυμο τον συγκρατούσε πάνω του
βασανισμένος ο Οδυσσέας και θεός.
Μόλις ωστόσο πήρε ανάσα κι ήλθε η ψυχή στον τόπο
της,

βρίσκοντας πάλι τη μιλιά του, είπε:
«Ω Δία πατέρα, αλήθεια υπάρχουν οι θεοί
στον Όλυμπο ψηλά,
αν πράγματι οι μνηστήρες πλήρωσαν την αλαζονική
τους ύβρη.

Ζεῦ πάτερ, ἥ ῥα ἔτ' ἔστέ θεοὶ κατὰ μακρὸν Ὀλυμπον,
/εἰ ἔτεόν μνηστῆρες ἀτάσθαλον ὕβριν ἔτισαν
<351-2>/373-4

Μόνο που τώρα με τρώει ο φόβος, μήπως και
καταφθάσουν
εδώ Ιθακήσιοι, κι ακόμη στείλουν μήνυμα παντού να
ξεσηκώσουν
απ' τα πολίσματά τους τους Κεφαλλονίτες³.»
[Μεσολαβεί η συνέλευση των Ιθακησίων και
η ετοιμασία για επίθεση.]

3. «... είμαι ο γιος του βασιλιά Αφείδα...»

4. Ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται
στον Λαέρτη. Χαρακτικό
του Th. Van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο,
Μουσείο Καλών Τεχνών)

1 (στ. 330) Σικανία: Ίσως παλαιότερο όνομα της Σικελίας, οπότε ο Αλύβαντας (στ. 327) πρέπει να θεωρηθεί πόλη αυτής της περιοχής· τα ονόματα όμως των στίχων 328-9 είναι πλαστά.

2 (338-9) στα δυο του χέρια φούχτωσε καμένη στάχτη, την έριξε στο γκρίζο του κεφάλι: Με την ενέργειά του αυτή ο Λαέρτης εκδήλωσε το μεγάλο πένθος του.

3 (στ. 377) Κεφαλλονίτες /Κεφαλλήνες: Έτσι ονομάζονται οι σύντροφοι του Οδυσσέα στην Ιλιάδα (Β 631 και Δ 350) και οι υπήκοοί του, κατ' επέκταση·

στην Οδύσσεια όμως το όνομα αυτό εναλλάσσεται με το όνομα Ιθακήσιοι.

5. Ο Δίας και ο ιερός αετός του.
Σπαρτιατική κύλικα του 7ου αι. π.Χ.

6. Η Αθηνά σε αργυρό νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

7. Η Αθηνά ως θεά του πολέμου - από τον ναό της Αφαίας στην Αίγινα -
5ος αι. π.Χ. (Γλυπτοθήκη Μονάχου)

β. Θεϊκή επέμβαση αποτρέπει τη σύγκρουση και επιβάλλει συμφιλίωση: ω 501-580 / <472-548>

3ο συμβούλιο των θεών

501 Στο μεταξύ κι η Αθηνά στον Δία, γιο
του Κρόνου, στράφηκε μιλώντας:
«Πατέρα μας Κρονίδη, ο πρώτος όλων των θεών, δώσε
μου
τώρα απόκριση σε μιαν ερώτηση: στο βάθος τι να
κρύβει πάλι ο νους σου;
Θ' ανοίξεις πόλεμο φριχτό, άγρια σφαγή ανάμεσό τους;
ή μήπως

505 σκέφτεσαι να επιβάλεις μεταξύ τους
συμφιλίωση;»
Ανταποκρίθηκε στον λόγο της ο Δίας, θεός που
συμμαζεύει τις νεφέλες:

510 Κάνε λοιπόν καταπώς θες, κι εγώ θα πω το
τι ταιριάζει
αφού ο θείος Οδυσσέας τιμώρησε τους άνομους
μνηστήρες,
τώρα να δώσουν όρκους μεταξύ τους, να μείνει αυτός
για πάντα βασιλιάς.
Εμείς για τα παιδιά τους και τα σκοτωμένα αδέλφια τους
προτείνουμε τη λήθη· όπως και πριν, έτσι και πάλι
515 να φιλιώσουν μεταξύ τους, ας γίνει ειρήνη,⁴
με περίσσια πλούτη.»

Η Αθηνά στην Ιθάκη

532 Την ίδια ώρα η Αθηνά, του Δία η θυγατέρα,
βρέθηκε πλάι τους,
με τη μορφή του Μέντορα, ίδια στην όψη, ίδια
στη φωνή.

Την πήρε είδηση βασανισμένος ο Οδυσσέας και θεός,
535 και γύρισε μιλώντας στον Τηλέμαχο,
τον ακριβό του γιο:
«Τηλέμαχε, έφτασε τώρα η ώρα ορμητικά να μπεις κι
εσύ στη μάχη
αντρών που πολεμούν, όπου και ξεχωρίζουν
οι γενναίοι. Κοίταξε όμως
μην ντροπιάσεις τους προγόνους σου· από καιρό
είμαστε φημισμένοι

μή τι καταισχύνειν πατέρων γένος <508> / 538

σ' όλη την οικουμένη για την αντρεία και το θάρρος
μας.»

540 Ανταποκρίθηκε ο Τηλέμαχος, φρόνιμο κι
έξυπνο μυαλό:
«Πατέρα μου, θα δεις και μόνος σου, φτάνει να
το θελήσεις, πως πάνω
στην ορμή μου δεν θα ντροπιάσω τη γενιά σου εγώ,
όπως το λες και το παινεύεσαι.»

Ακούγοντας τα λόγια του, ένωσε μέσα του χαρά
ο Λαέρτης κι ομολόγησε:

545 «Τι μέρα αυτή, αθάνατοι θεοί, για μένα! Χαρά με
πλημμυρίζει·
γιος κι εγγονός για την παλικάριά τους συνερίζονται.»
[...]

[Η Αθηνά ενδυνάμωσε τον Λαέρτη κι αυτός με το δόρυ
του σκότωσε τον Ευπείθη.]

557 Την ίδια ώρα ο Οδυσσέας κι ο λαμπρός
του γιος ορμούν με τους προμάχους,
χτυπούν σπαθιά, πέφτουν αμφίκυρτα⁵ στη μύτη τους
κοντάρια.
Όλους θα τους αφάνιζαν, θα γύριζαν τον νόστο
ανόστιμο,⁶

560 αν τη στιγμή εκείνη η Αθηνά, η θυγατέρα
του αιγίοχου Δία, δεν έβγαζε
φωνή μεγάλη, που άφησε σύξυλους τους δυο
στρατούς:
«Τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι, πάψτε, καιρός
με δίχως αίματα,

Ίσχεσθε πολέμου, Ίθακήσιοι, άργαλέοιο <531>/562

φίλοι να χωριστείτε.» [...]

[Τρομοκρατημένοι οι Ιθακήσιοι έτρεξαν προς την πόλη
γυρεύοντας να σωθούν.]

568 Ο Οδυσσέας όμως, πολύπαθος και θείος,
χύμηξε πίσω τους
με φοβερή κραυγή, σαν αετός από ψηλά πετώντας.

570 Μα τώρα αφήνει ο γιος του Κρόνου κεραυνό
πυρφόρο, κι έπεσε αυτός
μπροστά στις Αθηνάς τα πόδια, γλαυκόματης θεάς
πανίσχυρου πατέρα.
Τα μάτια λάμποντας, η Αθηνά στον Οδυσσέα γύρισε
μιλώντας:

«Γιε του Λαέρτη, του Διός βλαστέ, πανούργε
Οδυσσέα,
κράτα τη μάνητά σου πια του φοβερού πολέμου,⁷
μήπως

575 του Κρόνου ο γιος, ο Δίας βροντόφωνος,
εξοργιστεί μαζί σου.»
Έτσι του μίλησε η θεά, κι εκείνος άκουσε τον λόγο
της κι αλάφρωσε
από χαρά η καρδιά του. Τότε η Παλλάδα Αθηνά,
η θυγατέρα
του αιγίοχου Δία, βάζει τους δυο στρατούς να κάνουν

ὄρκους συμφιλίωσης, και για το μέλλον –

**ὄρκια δ' αὖ κατόπισθε μετ' ἀμφοτέροισιν ἔθηκε /
Παλλὰς Ἀθηναίη, κούρη Διὸς αἰγιόχοιο
<546-7>/577-9**

560

**με τη μορφή του Μέντορα κυκλοφορούσε, ίδια
στην όψη, ίδια στη φωνή.**

4 (στ. 515) ας γίνει ειρήνη: Η λέξη ειρήνη απαντά μόνο εδώ στην Οδύσσεια. Ο Δίας αποφασίζει για τους Ιθακήσιους συμφιλίωση, ειρήνη και ευημερία/«περίσσια πλούτη»: τα τρία βασικά χαρακτηριστικά μιας ευτυχισμένης πολιτείας. Με την απόφαση αυτή ο Δίας κλείνει το θέμα της αντεκδίκησης σημειώνοντας πρόοδο στον θεσμό της αυτοδικίας, όπως δείχνουν και οι προηγούμενοι στίχοι 511-514 - ιδιαίτερα η φράση: «εμείς [...] προτείνουμε τη λήθη», τη λησμονιά για τους σκοτωμένους.

5 (στ. 558) αμφίκυρτα στη μύτη τους κοντάρια: κοντάρια με αιχμές κυρτές και από τις δύο πλευρές.

6 (στ. 559) θα γύριζαν τον νόστο ανόστιμο: ο Ζήσιμος Σίδερης μεταφράζει: κανείς δεν θα γυρνούσε.

7 (στ. 573-4) γιε του Λαέρτη, [...] / κράτα τη μάνητά σου πια του φοβερού πολέμου, πρβλ. τον στ. 562: τον άγριο πόλεμό σας, Ιθακήσιοι, πάψτε: Η Αθηνά επιβάλλει και στις δυο αντιμαχόμενες πλευρές κατάπαυση του πολέμου –που κινδύνευε να εξελιχθεί σε εμφύλια σύγκρουση– και ένορκη συμφιλίωση, κλείνοντας έτσι τον κύκλο της αυτοδικίας.

8. Χάλκινο άγαλμα του Δία που εξακοντίζει κεραυνό. (Μουσείο Ολυμπίας)

9. Η Αθηνά. Πίνακας του Δ. Μπισκίνη (1891-1947).

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

M. Longley, «Λαέρτης» (μτφρ. Χ. Βλαβιανός)

Όταν βρήκε τον Λαέρτη μόνο στην περιποιημένη
πεζούλα, να σκαλίζει
ένα αμπέλι, αξιοθρήνητο στα κουρελιασμένα ρούχα
της δουλειάς [...],
ο Οδυσσέας έκλαψε στη σκία μιας αχλαδιάς για
τον πατέρα του
τόσο γέρο και εξαθλιωμένο που το μόνο που ήθελε
εκείνη τη στιγμή
ήταν να τον φιλήσει και να τον αγκαλιάσει και να
του αποκαλύψει όλη την ιστορία.
Όλη η ιστορία όμως είναι ένας κατάλογος κι ύστερα
άλλος.
Έτσι περίμενε να αναδυθούν από εκείνο τον βασιλικό
κήπο εικόνες
των παιδικών του χρόνων, όταν τρέχοντας πίσω από
τον πατέρα του
ρωτούσε για ό,τι έβλεπε μπροστά του, τις δεκατρείς
αχλαδιές,
τις δέκα μηλιές, τις σαράντα συκιές, τις πενήντα σειρές
αμπέλι,

να ωριμάζουν σε διαφορετικές εποχές για να
προσφέρουν συνεχώς σοδειά,
ώσπου ο Λαέρτης αναγνώρισε τον γιο του, και με
τρεμάμενα γόνατα,
ζαλισμένος, τύλιξε τα χέρια γύρω από τον λαιμό
του τρανού Οδυσσέα,
που τράβηξε τον γέροντα, έτοιμο να λιποθυμήσει,
στο στήθος του
και τον κράτησε εκεί / [...].

(Περ. *Ποίηση*, 26/2005, σσ. 38-39)

► ► Μελετήστε το ποίημα του Ιρλανδού ποιητή
M. Longley και προσέξτε πώς μεταποιεί την αναγνώ-
ριση του Οδυσσέα από τον Λαέρτη.

Γ'. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Πώς παρουσιάζεται ο Λαέρτης στη συνάντηση με τον Οδυσσέα και στη σύγκρουση που ακολουθεί;
2. Τι ευθύνες καταλόγισε ο Ευπεθης στον Οδυσσέα και τι πρότεινε; (δείτε την 3η παράγραφο της περίληψης).
3. Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η απαλλαγή του Οδυσσέα από τις κατηγορίες για την απώλεια του στρατού στην πορεία του νόστου και για τη δολοφονία των μνηστήρων με την επιστροφή του;

Να απαντήσετε αφού λάβετε υπόψη σας την ηθική αρχή της Οδύσσειας (θείκη προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία) και όσα είπε ο μάντης Αλιθέρσης στη συνέλευση των Ιθακησίων ω 484-5: «Φίλοι, τα έργα αυτά έγιναν, όπως έγιναν, από κακότητα δική σας· / που μήτε εμένα εμπιστευτήκατε μήτε τον Μέντορα, σύμβουλο του λαού, / ώστε να βάλετε στην αφροσύνη των παιδιών σας φρένο. /

Παράνομα έπραξαν, άθλια φέρθηκαν, ρημάζοντας το βιος, / ντροπιάζοντας τη νόμιμη γυναίκα ενός γενναίου και πρώτου, / λέγοντας πως πίσω πια δεν θα γυρίσει.» (Πρβλ. β 178-195, στην 6η Ενότητα, σελ. 118 πρώτος τόμος.)

4. Πώς η Αθηνά κι ο Δίας συνέβαλαν στην αποκατάσταση του Οδυσσέα και τι προκύπτει από τις ενέργειές τους για τους θεσμούς της βασιλείας και της αυτοδικίας;

10. Η Αθηνά και ο Δίας σταματούν τη μάχη. Χαρακτικό του Th. van Thulden. (Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών Τεχνών)

►► Ποια πρόσωπα είναι ευδιάκριτα σ' αυτή την εικόνα;

Δ'. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στη ραψωδία ω ανακεφαλαιώ νονται και συμπληρώνονται θέματα που εκκρεμούσαν:

- Ο Αμφιμέδοντας στη «Μικρή Νέκυια» συνοψίζει όλα τα σχετικά με τους μνηστήρες, από την αρχή ως το τέλος του έπους, από τη δική τους πλευρά και χωρίς να αρνείται τις ευθύνες τους.
- Ο Αγαμέμνονας καλοτυχίζει τον Οδυσσέα και επαινεί την Πηνελόπη χωρίς τις επιφυλάξεις που είχε στη «Μεγάλη Νέκυια».

- Συμπληρώνεται, με ιδιαίτερη μάλιστα φροντίδα, η μορφή του Λαέρτη.
- Ενταφιάζονται οι μνηστήρες.
- Κλείνει το θέμα των αντεκδικήσεων με λήθη για τους σκοτωμένους και αποκαθίσταται η παλαιά καλή σχέση του ηγέτη με τον λαό του (συμφιλίωση – ειρήνη – ευημερία).
- Ανοιχτή μένει μόνο η νέα αποδημία του Οδυσσέα με το κουπί στον ώμο, που του όρισε ο μάντης Τειρεσίας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ- ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Α'. ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ για μια συνολική θεώρηση της Οδύσσειας

1. Το περιεχόμενο και η δομή της Οδύσσειας

α) Οι 41 μέρες (και μερικές νύχτες) της Οδύσσειας:

**«Τηλεμάχεια»
(ενθάρρυνση του Τηλέμαχου και αναζήτηση του πατέρα
του) 1η-6η μέρα (α-δ)**

**Νόστος Οδυσσέα (εξωτερικός)
(Πορεία από την Ωγυγία ως
την Ιθάκη με ενδιάμεσο σταθμό
τη Σχερία) 7η-34η μέρα (ε-ν 209)**

**Νόστος Οδυσσέα (εσωτερικός)
(Εκδίκηση και αποκατάσταση
στην πριν από 20 χρόνια θέση)
35η-41η μέρα (ν 210-ω)**

β) Η δεκάχρονη μετατρωική περιπλάνηση του Οδυσσέα με χρονολογική σειρά:

**2 χρόνια
(περίπου)
Περιπέτειες από
την Τροία
ως την Ωγυγία**

**7 χρόνια (και
πλέον) Ακούσια
παραμονή
του Οδυσσέα
στην Ωγυγία**

Το ποιητικό παρελθόν της Οδύσσειας

**35 μέρες «νόστιμης» πορείας, εκδίκησης και
αποκατάστασης του Οδυσσέα
Το ποιητικό παρελθόν της Οδύσσειας
(σε ό,τι αφορά τον Οδυσσέα)**

**γ) Όπως αναδιατάσσεται στην Οδύσεια με
την προσθήκη και της «Τηλεμάχειας»**

**«Τηλεμάχεια»
(α-δ)
6 μέρες**

**Νόστος Οδυσσέα (εξωτερικός)
Από την Ωγυγία
στη Σχερία (25 μέρες)**

**Παραμονή στη Σχερία (3 μέρες)
Όπου εγκιβωτίζεται
το παρελθόν της Οδύσσειας**

**η 7 χρονη παραμονή
στην Ωγυγία
(η 265-328)**

+

**η προγενέστερη 2χρονη
περιπλάνηση από
την Τροία ως
την Ωγυγία (ι 42-μ)**

Άφιξη του Οδυσσέα στην Ιθάκη (την τρίτη νύχτα)

**Νόστος Οδυσσέα (εσωτερικός)
(Εκδίκηση και αποκατάσταση)
(ν 210-ω)
7 μέρες**

►► Αφού μελετήσετε τους παραπάνω πίνακες (προσέχοντας και τα χρώματα), να διακρίνετε:

α. Τις 3 μεγάλες ενότητες της Οδύσσειας, με το περιεχόμενο και τη χρονική διάρκεια της καθεμιάς.

β. Τα μέρη της δεκάχρονης περιπέτειας του Οδυσσέα που αποτελούν το ποιητικό παρελθόν της και το μέρος εκείνο που ανήκει στο ποιητικό παρόν.

γ. Τις τεχνικές με τις οποίες το ποιητικό παρελθόν του έπους εντάσσεται στο ποιητικό παρόν των σαράντα μιας ημερών του, με την προσθήκη και πρόταξη της «Τηλεμάχειας» (βλ. και το Δ_{1,2,3,4} της 18ης Ενότητας, σελ 76-78 τρίτος τόμος).

►► Και να αξιολογήσετε τις επιλογές του ποιητή στη σύνθεση /δόμηση της Οδύσσειας.

2. Σε ποια εποχή αναφέρονται τα γεγονότα της Οδύσσειας και πότε τοποθετείται η συγγραφή της; (συμβουλευτείτε το 3ο θέμα της Εισαγωγής του βιβλίου σας, σελ. 14-16, πρώτος τόμος αν χρειάζεται).

3. θυμηθείτε τις πηγές της Οδύσσειας και πείτε τι εκπροσωπεί ο Οδυσσέας ως κεντρικός ήρωας του έπους (σχετικό είναι το α΄ του 5ου θέματος της Εισαγωγής, σελ. 19-20 πρώτος τόμος).

4. Ο Οδυσσέας χαρακτηρίζεται από τον ποιητή πολύτροπος και πολυμήχανος.

►► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύονται οι ιδιότητές του αυτές;

5. Ποιους στόχους είχε ο Οδυσσέας, ποιους πέτυχε, ποιους όχι και γιατί; (δείτε τους στ. 6-11 της α΄ ραψ., σ. 42, πρώτος τόμος και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σ. 23-24 πρώτος τόμος).

6. Ποιες ιδιότητες χαρακτηρίζουν και τα τρία μέλη της βασιλικής οικογένειας και ποιες τους μνηστήρες της Πηνελόπης, τους κακούς της ιστορίας; Υπάρχει συνέπεια στη διαγραφή των χαρακτήρων τους;
7. Το περιεχόμενο της ηρωικής ποίησης είναι ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε/ κατορθώματα ηρώων και θεῶν.
►► Ποια μορφή παίρνει συνήθως το περιεχόμενο αυτό στην Οδύσσεια; (Δείτε και το 8ο θέμα της Εισαγωγής, σελ. 23-24 πρώτος τόμος.)
8. Πώς αντιλαμβάνεστε τον **ανθρωπομορφισμό** των θεών, σε ποια αρχή στήριζαν τη σχέση τους με τους θνητούς οι αθάνατοι και με ποιους τρόπους επικοινωνούσαν μαζί τους; (δείτε και το Γ₅ της 2ης Ενότητας, σελ. 59 πρώτος τόμος).
9. Ποιος είναι ο ρόλος του Δία, της Αθηνάς και του Ποσειδώνα στην Οδύσσεια και πώς δικαιολογείται;
10. Ποια **ηθική αρχή** διατύπωσε ο Δίας στο πρώτο συμβούλιο των θεών (α 36-51, σελ. 49-50 πρώτος τόμος) και ποιες οι κυριότερες εφαρμογές αυτής της αρχής στην Οδύσσεια ;
11. Στο 3ο συμβούλιο των θεών (ω 507-515, σελ. 93) ο Δίας αποφάσισε να συμφιλιωθούν μεταξύ τους οι αντίπαλοι.
►► Ποια σημασία έχει η απόφαση αυτή του Δία για την ιστορία του θεσμού της αυτοδικίας;
12. Ποιος θεσμός της Οδύσσειας διακρίνεται για την ανθρωπιά και την ευγένειά του;
13. Χαρακτηρίσαμε επανειλημμένα την Οδύσσεια έπος **ανθρωποκεντρικό**, με τις εξής δύο έννοιες: α. δίνει έμφαση στον αγώνα του ανθρώπου, τον οποίο υπηρετούν συχνά και οι θεοί, και β. καταφάσκει /επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή, με όλα της τα βάσανα.

►► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωποκεντρικός αυτός χαρακτήρας της;

14. Η Οδύσσεια διακρίνεται και για τον ανθρωπισμό της, με τις εξής κυρίως έννοιες:

α. μελετά τον άνθρωπο σε βάθος και πλάτος [σκέψεις και συναισθήματα, επιθυμίες και κίνητρα (π.χ. η συζυγική αγάπη), ανάγκες και επιλογές (π.χ. η κατάφαση της ανθρώπινης ζωής), δράση και συμπεριφορά], προσφέροντας έτσι στον αναγνώστη ανθρωπογνωσία που καταλήγει λίγο πολύ σε αυτόγνωσία· και β. δίνει έμφαση στους ανθρώπους που είναι στραμμένοι σε έργα ειρηνικά, σέβονται και αγαπούν τον συνάνθρωπο, διαθέτουν ευμάρεια* και χαίρονται τη ζωή.

►► Σε ποιες κυρίως περιπτώσεις αναδεικνύεται ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της Οδύσσειας;

15. Ποιους αναγνωρίζει ο Οδυσσέας και από ποιους αναγνωρίζεται; (Βλ. τις περιλήψεις των ραψωδιών: ν-π-ρ-τ-φ-χ-ψ-ω και τις σχετικές σελ. στα Περιεχόμενα,).

16. Σε ποιους διηγείται πλαστές ιστορίες ο Οδυσσέας και με ποιον σκοπό; (Βλ. τις περιλήψεις των ραψωδιών: ν-ξ-ρ-τ-ω και τις σχετικές σελ. στα Περιεχόμενα,).

17. Στην Οδύσσεια η περιγραφική αφήγηση εναλλάσσεται με τη δραματική, που δίνει τον λόγο στους ήρωες.

►► Ποια σας ευχαριστούσε περισσότερο και γιατί;

18. Πολλά ονόματα θεών και ηρώων της Οδύσσειας συνοδεύονται συχνά με τους ίδιους προσδιορισμούς.

► ► Να σημειώσετε τα ονόματα θεών ή ηρώων που αντιστοιχούν στους παρακάτω προσδιορισμούς και αποτελούν μαζί τους τυπικές εκφράσεις/λογότυπους:

που ψηλά βροντά / που τα σύννεφα συνάζει / ολύμπιος
.....

τα μάτια λάμποντας / γλαυκόματη/Παλλάδα
.....

αργοφονιάς / ψυχοπομπός

της γης κυρίαρχος / κοσμοσεΐστης

πολύτροπος / πολύγνωμος / καρτερικός /
βασανισμένος και θεΐος

φρόνιμη / λογική και φρόνιμη

συνετός / γνωστικός

αγέρωχοι / αλαζονικοί

► ► Θυμηθείτε και 2–3 τυπικούς στίχους και άλλα τόσα τυπικά θέματα της Οδύσσειας.

19. Ποιους από τους ήρωες και ποιες από τις ηρωίδες της Οδύσσειας συμπαθήσατε περισσότερο και ποιους/ποιες αντιπαθήσατε και γιατί;

20. Ποια εντύπωση αποκομίσατε από τη μελέτη της Οδύσσειας; Αξίζει τον κόπο η διδασκαλία της στα παιδιά όλου του κόσμου, κάπου 2.700 χρόνια μετά τη συγγραφή της;

Β΄. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ, ΣΥΝΘΕΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΟΜΑΔΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

Γ'. ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

1. Κων. Καβάφης (1863-1933), «Ιθάκη»

Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεσαι να 'ναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μένει η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησης το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεσαι να 'ναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωιά να είναι
που με τι ευχαρίστηση, με τι χαρά
θα μπαίνεις σε λιμένας πρωτοϊδωμένους·
να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά,
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια και κοράλλια, κεχριμπάρια κι έβενους,
και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά·
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου να 'χεις την Ιθάκη.
Το φτάσιμον εκεί είν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξίδι διόλου.

Καλύτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει· και γέρος πια
ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στο δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι.
Χωρίς αυτήν δεν θα 'βγαινες στο δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δεν σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες οι Ιθάκες τι σημαίνουν.

(Κ. Καβάφης, *Ποιήματα Α'*, Ίκαρος, Αθήνα 1978)

►► Η Ιθάκη στο ποίημα του Καβάφη λειτουργεί ως
σύμβολο. Με ποια έννοια;

1. Οδυσσέας [αναζητώντας
την Ιθάκη με τη δόξα
του Δούρειου Ίππου στον νου].
Έργο του Γ. Ρωμανού, 1991
(μεικτή τεχνική σε πανί).

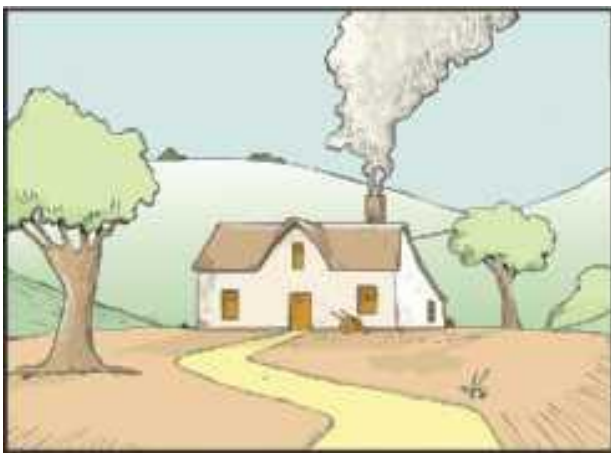

►► Προσέξτε πώς ο καλλιτέχνης παραλληλίζει
τη γνωστή εικόνα του Οδυσσέα με το σχήμα
του χάρτη της Ιθάκης.

2. Joachim du Bellay (1522-1560), «Νοσταλγία της πατρίδας» (απόδοση: Λ. Κακουλίδης – Α. Ρώσση)

Ευτυχισμένος που έκανε το ωραίο ταξίδι, όπως
ο Οδυσσέας,
ή σαν εκείνον που άρπαξε το Δέρας το Χρυσόμαλλο
και γύρισε, πείρα και γνώση γεμάτος,
τα χρόνια που τ' απόμειναν να ζήσει μες στους δικούς
του.

Πότε ο δύστυχος θα δω το μικρό χωριό μου,
την καμινάδα να καπνίζει;
Πότε άραγε το μάνταλο θ' ανοίξω του ταπεινού
σπιτιού μου,
που 'ναι για με ολάκερος ο κόσμος
και κάτι παραπάνω;
Το φτωχικό προγονικό μου σπίτι πιο όμορφο μου
μοιάζει
απ' τα παλάτια τα ρωμαϊκά με τις προσόψεις
τις περίφημες,
απ' το σκληρό το μάρμαρο την ταπεινή την πέτρα θέλω,
τον Λίγυρά μου τον Γαλατικό από τον Τίβερη
της Ρώμης,
το μικρό μου Λιρέ από το λόφο τον Παλατινάτο
κι απ' τον αγέρα το θαλασσινό, τ' αγέρι του χωριού μου.

(Από την *Οδύσσεια* Ι, σ. 442)

2. « Πότε ο δύστυχος θα
δω [...] την καμινάδα να
καπνίζει;»

►► Ποιο κοινό σημείο συνδέει τον Γάλλο ποιητή Joachim du Bellay με τον Οδυσσέα, αλλά και τι τους διαφοροποιεί;

3.Εύχην Όδυσσεϊ.
Αφιέρωμα στον Οδυσσέα
χαραγμένο σε πήλινη μάσκα.
(Από τις ανασκαφές
στη σπηλιά του Λοϊζου
το 1930 στην Ιθάκη)

3. Στάθης Καραβίας (1883-1945), «Στον Οδυσσέα»

Τι αν επολέμησες στην Τροία; Πολλοί ήταν
οι πολεμιστάδες,
ανδρείοι όλοι, πιο ανδρείοι από σένα, πιο μεγάλοι.
Όμως
συ έμεινες σύμβολο αιώνιο, μόνος συ εδάμασες
την τύχη, / πάντα εχθρά σου.

Τι ακόμα αν από σένα αλώθηκεν η Τροία;
Σκοπός σου δεν ήταν η άλωση αλλά μέσο για να
τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις στο μεγάλο αγαθό της ζωής
σου, / την ήρεμη στέγη.

Μάταια τα κύματα σε πολεμούν και μάταια
ο Ποσειδώνας σ' οργίζεται. Μάταια οι Κύκλωπες
επιβουλεύονται
κι άπειροι κίνδυνοι σε κυκλώνουν. Συ κατορθώνεις / να
τους δαμάζεις.

Μάταια πειρασμοί, Καλυψώ, Κίρκη, ανοίγουν
θεαινών αγκαλιές. Η αθανασία να σε μαγεύσει
δεν κατορθώνει, ούτε Σειρήνες το μεγάλο σκοπό σου /
να ματαιώσουν.

Και νικάς. Ακόμα νικάς τον καιρό, τον μεγάλο εχθρό
σου
και δεν μπορούν δέκα χρόνων αγώνες να σβήσουν
τον υπέροχο πόθο σου, που δυνατότερος κάθε μέρα /
ξαναγεννιέται.

Τι αν ενίκησες στην Τροία; Πολλοί ήταν οι νικητές.
Όμως
συ έμεινες σύμβολο, συ έκαμες μέσο τη νίκη για να
τελειώσει
ο πόλεμος, να επιστρέψεις στο μεγάλο αγαθό της ζωής
σου, / την ήρεμη στέγη.

(Από το βιβλίο του Στρ. Τσίρκα,
Ο Καβάφης και η εποχή του,
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1958, σσ. 434-5)

Σ' αυτό το ποίημα ο Οδυσσέας παρουσιάζεται ως
σύμβολο αιώνιο.

► ► Τι φαίνεται να συμβολίζει;

► ► Συζητήστε, γενικότερα, τους λόγους για
τους οποίους ο Οδυσσέας έγινε διαχρονικό σύμβολο
του ανθρώπου.

4. Alf. Tennyson (1809-1892), «Οδυσσέας» (μτφρ. Μ. Σιγούρου)

Τι αξίζει, αν στην ατάραχη γωνιά μου
σαν οκνός βασιλιάς στέκω στο πλάγι
γριάς συντρόφισσας και σωστά μοιράζω
το δίκιο στους ανίδεους ανθρώπους,
που τρώνε, θησαυρίζουν και κοιμούνται
και δε με νιώθουν! Δεν μπορώ να πάψω
να γυροφέρνω πάντα σε ταξίδια·
θέλω να πιω της ζωής τη στερνή στάλα.
Εχάρηκα πολλά, πολλά έχω πάθει
μονάχος μου ή με όσους μ' αγαπούσαν
πότε σε ξένη γη πότε στα μάκρη
σκοτεινού πολυκύμαντου πελάγου.
Τ' όνομά μου εδιαλάλησεν η φήμη
κι η αχόρταγη καρδιά καινούριο πόθο
πάντα γρικόει κι ας έμαθα κι ας είδα
σε άλλες χώρες πώς ζουν, πώς κυβερνάνε. [...]

Κι είμαι εγώ καθετί που μου 'χει τύχει [...]

Κι αν τώρα ζωή λίγη μού απομένει,
μα και μιαν ώρα μόνο σαν μπορέσεις
απ' την αιώνια τη σιγή ν' αρπάξεις,
πολλά πράγματα νέα θα ιδείς, θα μάθεις! [...]

Στο λιμάνι εκεί κάτω το καράβι
με πανιά φουσκωμένα περιμένει [...].

Όλα τα κόβει ο θάνατος. Μα τώρα,
πριν φτάσει, εμείς να κάνουμε μπορούμε
έργο τρανό κι αντάξιο των ανθρώπων,
που ακόμη και στους θεούς αντισταθήκαν. [...]

Αρκετά κατορθώσαμε, μα πάντα
πολλά μένουν ακόμα, για να γίνουν,
κι αν δυνατοί δεν είμαστε σαν πρώτα,
στα παλιά χρόνια, που δικά μας ήταν
γη και ουρανός, είμαστε ακόμη κάτι,
γιατί καρδιές ανδρείες δε θ' αλλάξουν
κι αν ο καιρός κι η μοίρα τις κουράσουν

(Από τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*
της Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1989)

►► Ποια διάσταση της προσωπικότητας του Οδυσσέα προβάλλει ο Άγγλος ποιητής Alf. Tennyson στο παραπάνω ποίημα; Συσχετίστε το και με την εικόνα που ακολουθεί.

►► Τι φαντάζεστε ότι συζητούν ο Οδυσσέας με το κουπί στο χέρι και η Πηνελόπη; (Προσέξτε και τα πρόσωπά τους.)

4. Πηνελόπη και Οδυσσεύς. Πίνακας του Ν. Εγγονόπουλου.

1. Γλωσσάριο (για τις λέξεις που σημειώνονται με αστερίσκο)

αγιάζι: το πρωινό διαπεραστικό κρύο.

αίρω: σηκώνω, αφαιρώ, ανακαλώ

αμφορέας: μεγάλο, πήλινο συνήθως, αγγείο με δύο λαβές και ψηλό λαιμό, που χρησιμοποιούνταν για αποθήκευση ή μεταφορά κρασιού κυρίως αλλά και λαδιού και άλλων τροφών. Στους νεκρικούς αμφορείς τοποθετούνταν η στάχτη του νεκρού (βλ. την εικόνα 3 της Εισαγωγής, σ. 15 πρώτος τόμος).

ανασταλτικός λέγεται αυτός που μπορεί να εμποδίσει μια ενέργεια, την πραγματοποίηση ενός σκοπού κτλ.

αναχρονισμός: η μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων μιας εποχής σε άλλη (συνήθως προγενέστερη)· ο Όμηρος, π.χ., κάνει λόγο για σίδηρο, μέταλλο της Γεωμετρικής εποχής, το μεταφέρει όμως στη Μυκηναϊκή.

ανθρωποκεντρικός χαρακτηρίζεται ένας πολιτισμός, ένα έργο κτλ. που έχει κέντρο του τον άνθρωπο· δίνει δηλαδή έμφαση στις σωματικές και πνευματικές ικανότητές του και καταφάσκει/επιδοκιμάζει την ανθρώπινη ζωή.

αντάρα: θυελλώδης καιρός με συννεφιά / καταχνιά, ομίχλη.

απήχηση: η εντύπωση που προκαλεί κάποιο γεγονός.

αυθεντικός: γνήσιος, έγκυρος.

αΰτανδρος: η λέξη λέγεται για πλοίο που βυθίζεται μαζί με όλους τους επιβάτες και το πλήρωμά του.

βεντέτα (< *vendetta*): φόνος για να εκδικηθεί κάποιος τον φόνο συγγενικού του προσώπου· βεντέτα

(< vedetta) όμως λέγεται και ένα διάσημο πρόσωπο, ένας σπουδαίος ηθοποιός. Πρόκειται για δύο διαφορετικές λέξεις μολονότι στη νέα ελληνική έχουν την ίδια γραφή.

γραμματεία: το σύνολο των γραπτών μνημείων ενός έθνους ή μιας εποχής· ειδικότερα, το σύνολο των λογοτεχνικών και επιστημονικών έργων ενός λαού ή μιας εποχής· π.χ., αρχαιοελληνική/ νεοελληνική/γαλλική γραμματεία.

διαστρωματώσεις πολιτισμικές: με τον όρο αυτό εννοούμε ότι πολιτισμικά στοιχεία διαφόρων χρονικών περιόδων συνυπάρχουν χωρίς χρονική διάκριση μεταξύ τους· π.χ. το ηρωικό ιδανικό του ένδοξου θανάτου συνυπάρχει στην Οδύσσεια με το ιδανικό της ευτυχισμένης ζωής ως τα γηρατειά.

διαχρονικός: αυτός που διατηρεί την αξία του με το πέρασμα του χρόνου / **μελετώ ένα θέμα**

διαχρονικά: εξετάζω τη γέννηση και την εξέλιξη του θέματος μέσα στον χρόνο (από την αρχαία, ας πούμε, εποχή μέχρι σήμερα).

δίλημμα: η δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται κάποιος, όταν έχει να επιλέξει τη μία από δύο σημαντικές αποφάσεις.

δίνη: η περιστροφική κίνηση νερού (η ρουφήχτρα) ή αέρα (ο ανεμοστρόβιλος), ο στρόβιλος, γενικά.

διφορούμενος: αυτός που μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους / ασαφής.

εθιμοτυπία: καθιερωμένοι κανόνες που τηρούνται, π.χ., στην υποδοχή και φιλοξενία ενός επισκέπτη.

έμμεσοι τρόποι, με τους οποίους χαρακτηρίζεται ένα πρόσωπο από τον ποιητή (τον συγγραφέα, γενικότερα) είναι: η εμφάνισή του, τα λόγια και η συμπεριφορά του ίδιου, οι αντιδράσεις των άλλων απέναντί του, τα σχόλια του αφηγητή κ.ά. (ενώ

άμεσοι τρόποι είναι οι προσδιορισμοί που του αποδίδονται, συχνά και το ίδιο το όνομά του).

ενάργεια: σαφήνεια, καθαρότητα λόγου / έκφρασης / εικόνας.

εξιλέωση: εξευμενισμός, καταπραΰνση.

επιβιώνω: εξακολουθώ να υπάρχω παρά τις δυσκολίες· επιβιώνει ένα έθιμο: διατηρείται ακόμη.

εταίρος: ο φίλος, ο σύντροφος, ιδιαίτερα ο συμπολεμιστής.

ευγενείς: ευγενείς (<ευ+γένος) στην ομηρική εποχή νοούνται όσοι έχουν αρχοντική / αριστοκρατική καταγωγή.

ευμάρεια: αφθονία υλικών αγαθών, άνετη ζωή.

θεσμός: α. πολιτικός: πολιτικό σύστημα, π.χ. η βασιλεία, η δημοκρατία κτλ.· β. κοινωνικός: κανόνας συμπεριφοράς, που έπεται από μακροχρόνια και ομοιόμορφη επανάληψη παίρνει τυπική μορφή· π.χ., ο θεσμός της φιλοξενίας.

θρύλος: προφορική διήγηση που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά για πρόσωπα ή γεγονότα του παρελθόντος και προσλαμβάνει μυθικό χαρακτήρα.

κλιμάκωση ή κλιμακωτό σχήμα έχουμε όταν μια δραστηριότητα αναπτύσσεται κατά βαθμίδες / σκαλοπάτια, όταν παρουσιάζει δηλαδή αυξανόμενη ένταση (στην αντίθετη περίπτωση έχουμε αποκλιμάκωση).

κρατήρας: μεγάλο και πλατύστομο αγγείο, όπου ανακάτευαν το κρασί με νερό, γιατί δεν συνήθιζαν να πίνουν ανέρωτο κρασί (ἄκρατον οἶνον) (βλ. τον στ. α 124, σ. 64, πρώτος τόμος και τις εικόνες 2 της Εισαγωγής, σ. 13, πρώτος τόμος και 5 της 3ης Ενότητας, σ. 68 πρώτος τόμος· πρβλ. κρατήρας ηφαιστείου = το στόμιο ηφαιστείου).

κύλικα (> κυλικείο): είδος πλατύστομου ποτηριού, κυρίως για κρασί (βλ. την εικόνα 7 της 3ης Ενότητας, σ. 70 πρώτος τόμος).

κύλινδρος (εδώ): χειρόγραφο (από περγαμηνή/δέρμα ζώου ή πάπυρο) τυλιγμένο σε ξύλινη ράβδο.

μέγαρον: η μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων, που ήταν χώρος, κυρίως, των αντρών για τα συμπόσιά τους κτλ.

μῆτις: είναι η πρακτική και πολύτροπη νόηση / ευφυΐα, η ικανότητα δηλαδή να αποφασίζει κανείς γρήγορα και εύστοχα και να δρα αστραπιαία στην κατάλληλη στιγμή, ώστε να πετυχαίνει τους στόχους του.

νήπιος: η λέξη, στο πλαίσιο της Οδύσσειας, χαρακτηρίζει συνήθως εκείνους που πλανώνται και χωρίς να το καταλαβαίνουν, με τα λόγια ή τις πράξεις τους, προκαλούν οι ίδιοι την καταστροφή τους.

οιμωγή: θρήνος.

όλεθρος: καταστροφή (πρβλ.: πανωλεθρία: ολοκληρωτική καταστροφή).

οπτική/οπτική γωνία: ο προσωπικός τρόπος με τον οποίο ο καθένας αντιλαμβάνεται τα πράγματα· τρόπος θεώρησης ενός θέματος, π.χ., δύο φίλοι αναλύουν το ίδιο θέμα από διαφορετική οπτική (γωνία).

παρρησία: η ελεύθερη και θαρρετή έκφραση γνώμης.

πατριαρχική χαρακτηρίζεται μια κοινωνία ή μια οικογένεια στην οποία κυρίαρχη θέση έχει ο πατέρας.

πάχνη: η πρωινή παγωμένη δροσιά.

ποδήρης χιτώνας: ο χιτώνας που φτάνει μέχρι την άκρη των ποδιών / μέχρι τους αστραγάλους.

πρίσμα (με μεταφορική σημασία εδώ): η οπτική γωνία / η σκοπιά από την οποία εξετάζει ή προσεγγίζει κάποιος ένα θέμα.

σκιαγραφώ: περιγράφω / παρουσιάζω ένα θέμα, ένα πρόσωπο κτλ., σε γενικές γραμμές.

σπονδή: το να σταλάζει κάποιος κρασί από το ποτήρι του, πριν πιει ο ίδιος, προς τιμήν των θεών, για να τους ευχαριστήσει ή να τους παρακαλέσει για κάτι· η σπονδή έπαιρνε επίσημο χαρακτήρα στο πλαίσιο θυσίας, συνθήκης ή όρκου. (Βλ. εικ. 6, σ.46.)

τακτική (ως ουσιαστικό) λέμε τον συνδυασμό ενεργειών που αποβλέπουν στην επιτυχία ενός σκοπού· οι συνδυασμένες ενέργειες της Αθηνάς, π.χ., στη ραψωδία α αποβλέπουν στην ενθάρρυνση και δραστηριοποίηση του Τηλέμαχου.

τεχνική (ως ουσιαστικό) λέμε τις μεθόδους και τους κανόνες, τα μέσα δηλαδή που χρησιμοποιεί κάποιος για να πετύχει ένα ορισμένο αποτέλεσμα· π.χ., να κατασκευάσει μια γέφυρα· **τεχνικές αφηγηματικές** είναι οι τρόποι με τους οποίους αναπτύσσεται μια αφήγηση· π.χ. τριτοπρόσωπη αφήγηση (όταν αφηγείται ο ποιητής / συγγραφέας σε τρίτο πρόσωπο, σαν παντογνώστης παρατηρητής που τα ξέρει όλα), πρωτοπρόσωπη / δραματική αφήγηση (όταν μιλούν οι ήρωες σε πρώτο πρόσωπο εκφράζοντας τις σκέψεις, τα συναισθήματά τους κτλ.) κ.ά. Βλ. στο επόμενο Ευρετήριο και τις παραπομπές στους όρους: αναδρομική διήγηση, άστοχα ερωτήματα, αφηγηματικές τεχνικές, εγκιβωτισμός, ειρωνεία, επιβράδυνση, *in medias res*, κύκλος, λύση από τον ακροατή, μονόλογος, προοικονομία.

φιλέταιρος χαρακτηρίζεται ο Οδυσσέας επειδή αγαπούσε τους εταίρους / τους συντρόφους του και αγωνιζόταν και για τη δική τους ζωή και τον νόστο.

χοή: προσφορά υγρών στους νεκρούς, όπως μέλι και γάλα, κρασί, νερό (ενώ η σπονδή ήταν προσφορά κρασιού στους θεούς). Το έθιμο της χοής διατηρείται ακόμη κατά την ταφή του νεκρού (ο ιερέας χύνει λίγο κρασί μέσα στον τάφο).

II. Ευρετήριο όρων και θεμάτων (επιλογή)

Οι παραπομπές γίνονται καταρχήν στις σ(ελίδες) του Βιβλίου, αλλά και σε στοιχεία των σελίδων που διευκολύνουν την ανεύρεση· δηλαδή σε στ(ίχους: α 1, ε 2...), σχ(όλια), εικ(όνες), καθώς και στα μέρη των Ενοτήτων (π.χ., A_1 , A_2 , B_1 , Γ_1 , Δ' ,...).

αγορά/συνέλευση: σ. 40, (πρώτος τόμος) σχ. 1 (ορισμός)· σσ. 49-56 (πρώτος τόμος) (α 31-108), σσ. 25-26 (δεύτερος τόμος) ε 1-49, σ. 84, (τέταρτος τόμος) A_1 , & σ. 92 (τέταρτος τόμος) (ω 501-16) (ως χώρος θεϊκών αποφάσεων)· σ. 91, (πρώτος τόμος) σχ. 19, σ. 117, (πρώτος τόμος) & σ. 84, (τέταρτος τόμος) A_1 (ως πολιτικός θεσμός).

αγώνας τόξου: σσ. 36-45, (τέταρτος τόμος) A_1 , A_2 & Γ_4 .

αγώνες (αθλητικοί των Φαιάκων): σσ. 103 (δεύτερος τόμος) (θ 123 κ.ε.).

Άδης και νεκροί: στ. 38, (τρίτος τόμος) (A_2 , A_3 , B_3 & εικ. 13)· σ. 64, (τρίτος τόμος) σχ. 7· σ. 63, (τέταρτος τόμος) B' (σεβασμός στους νεκρούς)· σ. 77, (τέταρτος τόμος) ψ 358-62.

αιγίδα: σ. 12, (τρίτος τόμος) σχ. 8.

αμβροσία και νέκταρ: σ. 30 (δεύτερος τόμος), ε 105 & σχ. 18.

αναγνωρισμός: σ. 93, (τρίτος τόμος) Δ' (η τυπική διαδικασία).

αναδρομική διήγηση: σ. 11, (δεύτερος τόμος) σχ. 3.

ανάκτορο: σ. 78, (πρώτος τόμος) εικ. 16· σσ. 96, (πρώτος τόμος) σχ. 30 & εικ. 10 & 11· σ. 102, (πρώτος τόμος) σχ. 2· σ. 113, εικ. 9· σ. 51, (τέταρτος τόμος) εικ. 2.

αναχρονισμός: σ. 41, (τρίτος τόμος) σχ. 7 (βλ. τη λέξη και στο Γλωσσάριο).

ανθρωπομορφισμός των θεών: σ. 52, (πρώτος τόμος) Γ₅.

ανταλλακτικό εμπόριο: σ. 81η, (πρώτος τόμος) α 203-4 & σχ. 5· σ. 110, (πρώτος τόμος) σχ. 16.

αντίθεση: σ. 47, (πρώτος τόμος)· Γ₅.

αξίες ζωής (ιδανικά): σ. 85, (πρώτος τόμος)· σχ. 13.

αιδοί: σ. 16, (πρώτος τόμος)· Α₄ & εικ. 4· σ. 124, (τέταρτος τόμος)· ι 3-11· (βλ. & Δημόδοκος & Φήμιος στο επόμενο Ευρετήριο).

αποικισμός: σ. 15, (πρώτος τόμος)· σχ. 5.

«Απόλογοι»: σ. 99, (τρίτος τόμος)· σχ. 1 («Αρήτης Απόλογος»)· σ. 7, (τρίτος τόμος) σχ. 2, & σ. 77, (δεύτερος τόμος) Δ₁ («Αλκίνου Απόλογοι» ή «Μεγάλοι Απόλογοι»)· σσ. 23-31, (τέταρτος τόμος) ψ 347-79 & σχ. 3 («Μικρός Απόλογος»).

αστερισμοί: σσ. 48, (δεύτερος τόμος) σχ. 17, 18, 19 & εικ. 9.

άστοχα ερωτήματα: σ. 50, (τρίτος τόμος) Β₁.

ασφοδελό λιβάδι/ο Άδης: σ. 64, (τρίτος τόμος) λ 603 & σχ. 7.

ασχολίες γυναικών: σ. 103, (πρώτος τόμος) α 397-8, σχ. 6 & εικ. 3 & 4.

αυτοδικία: σ. 92, (πρώτος τόμος) σχ. 23· σ. 84, (τρίτος τόμος) σχ. 2· σ. 97, (τρίτος τόμος) σχ. 1· σ. 84, (τέταρτος τόμος) Α₁,· στ. 96, (τέταρτος τόμος) σχ. 4 & 7· σ. 104, (τέταρτος τόμος) Α₁₁.

αφηγηματικές τεχνικές: σ. 60, (πρώτος τόμος) Γ₆.

βωμός: στ. 62, (τέταρτος τόμος) σχ. 3 & εικ. 8.
Γεωμετρική εποχή: σσ. 14 (πρώτος τόμος) Α₃ & σχ. 4.
Γη (όπως την αντιλαμβάνονταν οι ομηρικοί άνθρωποι):
 σ. 40, (τρίτος τόμος) εικ. 4 (με τη λεζάντα της).
δημοκρατία (η βασική της αρχή): σ. 57, (πρώτος
 τόμος) σχ. 15.
δόρυ (& ακόντιο): σ. 65, (πρώτος τόμος) σχ. 2.
Δούρειος Ίππος: σ. 12, (δεύτερος τόμος) δ 300-15 &
 εικ. 7· σσ. 118-120, (δεύτερος τόμος) θ 593-627,
 σχ. 6 & εικ. 4, 5, 6· σ. 61, (τρίτος τόμος) λ 584-94 &
 εικ. 6.
εγκιβωτισμός: σ. 77, (τρίτος τόμος) Δ₂.
εικόνα (& σκηνή): σ. 75, (πρώτος τόμος) Γ₅.
ειρωνεία: σ. 99, (πρώτος τόμος) Γ₈ (έννοια &
 λειτουργία)· σ. 91, (τρίτος τόμος) Γ₁ (δραματική
 ειρωνεία)· σ. 13, (τέταρτος τόμος) σχ. 6 (τραγική
 ειρωνεία) & σχ. 8 (περιπαικτική ή σαρκαστική
 ειρωνεία).
εκατόμβη: σ. 49, (πρώτος τόμος) α 29 και σχ. 2.
ενδυμασία: σ. 44, (δεύτερος τόμος) ε 253 & σχ. 7
 (ανδρική), ε 254-6 & σχ. 8 (γυναικεία).
επαγγελματίες (της ομηρ. εποχής περιζήτητοι):
 σ. 11, (τέταρτος τόμος) σχ. 5.
επιβράδυνση: σ. 20, (δεύτερος τόμος) σχ. 7· σ. 91,
 (τρίτος τόμος) Γ₁· σ. 33, (τέταρτος τόμος) σχ. 6.
επίθετα (χαρακτηριστικά – περιγραφικά): σ. 61,
 (πρώτος τόμος) Γ₈.
επιφάνεια θεού: σ. 59, (πρώτος τόμος)· Γ₅· σ. 87,
 (τρίτος τόμος) σχ. 3.
έπος - έπος ηρωικό: σ. 11, (πρώτος τόμος) Α₁.
ζωή (ως αξία): σ. 59, (τρίτος τόμος) λ 547-50 & Β´.
θεϊκή επέμβαση: σ. 96, (δεύτερος τόμος) Γ₁ (ως
 μέσο προώθησης του μύθου)· σσ. 90-93, (τέταρτος

τόμος) Α₂β & σχ. 4, 7 (για επικύρωση της βασιλείας
 & επιβολή συμφιλίωσης και ειρήνης).
 θεϊκός/θείος (ως προσδιορισμός): σ. 45, (πρώτος
 τόμος) σχ. 11· σ. 84, (πρώτος τόμος) σχ. 10.
 θεοί ολύμπιοι: σ. 52, (πρώτος τόμος) σχ. 3· θεοί
 δαίμονες: σ. 21, (τέταρτος τόμος) σχ. 1.
 θυσία: σ. 29, (τρίτος τόμος) σχ. 3.
 ιδιοκτησία/η περιουσία του καθενός (στην ομηρική
 εποχή): σ.109, (πρώτος τόμος) σχ. 13.
 In medias res: σ. 44, (πρώτος τόμος) σχ. 9.
 ικεσία – ικέτης: σ. 87, (δεύτερος τόμος) σχ. 4 - σ. 75,
 (δεύτερος τόμος) σχ. 5.
 καύση νεκρού: σ. 41, (τρίτος τόμος) σχ. 7.
 κήρυκες: σ. 65, (πρώτος τόμος) σχ. 5· σ. 23, (δεύτερος
 τόμος) σχ. 3.
 κοσμήματα: σ. 13, (τέταρτος τόμος) σχ. 7 & εικ. 8, 9, 10.
 κτερίσματα: σ. 92, (πρώτος τόμος) σχ. 22.
 κυκεώνας: σ. 37, (τρίτος τόμος) σχ. 3.
 κύκλια έπη/επικός κύκλος: σ. 12, (πρώτος τόμος) Α₂
 & σχ, 2.
 κύκλος/κυκλικό σχήμα: σ. 44, (πρώτος τόμος) σχ. 8.
 «Κυκλώπεια»: σ. 7, (τρίτος τόμος) σχ. 1· σ. 22, (τρίτος
 τόμος) Δ΄.
 λεβέτι/λέβητας: σ. 68, (πρώτος τόμος) σχ. 10· σ. 77,
 (πρώτος τόμος) εικ. 15.
 λύση από τον ακροατή: σ. 26, (δεύτερος τόμος) σχ. 6.
 μάντης - μαντεία: σ. 82, (πρώτος τόμος) α 222-8 &
 σχ. 11.
 μήνες σεληνιακοί: σ. 33, (τέταρτος τόμος) σχ. 5.
 μνηστήρες: σ. 56, (πρώτος τόμος) α 104-5· σσ. 63-111
 (πρώτος τόμος) (γενικά), σχ. 13 (στη σ. 109 πρώτος
 τόμος) & Γ₄ (στη σ. 112 πρώτος τόμος)· σσ. 117-119,
 (πρώτος τόμος) Α₁ & Α₃· σ. 23-24, (δεύτερος τόμος)

ε 22-32· σσ. 43, (τρίτος τόμος) λ 127-31· σ. 97-98,
 (τρίτος τόμος) A₃· σ. 11, (τέταρτος τόμος) A₂· σσ. 20,
 (τέταρτος τόμος) A₂ & σχ. 1· σσ. 39-63 (τέταρτος
 τόμος) (γενικά)· σ. 84, (τέταρτος τόμος) A₁.
«Μνηστηροφονία»: σ. 88, (τρίτος τόμος) ν 419 κ.ε.
 (σχέδιο Αθηνάς)· σσ. 118, (τρίτος τόμος) π 259 κ.ε. &
 Δ' (σχέδιο Οδυσσέα)· σσ. 49-62 (τέταρτος τόμος)
 (εκτέλεση του σχεδίου).
μοίρα και ευθύνη του ανθρώπου: σ. 53, α 95-96
 (πρώτος τόμος) & σχ. 5.
μονόλογος (έννοια και λειτουργία): σ. 66, (δεύτερος
 τόμος) Γ₁.
Μούσα: σ. 42,&43 (πρώτος τόμος) α 1 & σχ. 3· σ. 46,
 (πρώτος τόμος) B₁.
μύθοι αιτιολογικοί: σσ. 72, & 73 (τρίτος τόμος) σχ. 2
 & B₁· βλ. & σσ. 51-53, (τρίτος τόμος) B₂.
Μυκηναϊκή εποχή: σ. 12, 14 (πρώτος τόμος) A₃ & σχ. 3.
μύθος – πλοκή: σ. 16, (τέταρτος τόμος) Γ₆.
«Νέκυια»: σ. 41, (τρίτος τόμος) σχ. 5.
νέκταρ και αμβροσία: σ. 30,&33 (δεύτερος τόμος)
 ε 105 & σχ. 18.
νόστοι ηρώων του Τρωικού πολέμου: σ. 18, (δεύτερος
 τόμος) Γ₆.
νόστος: σ. 100, 102 (δεύτερος τόμος) α 362-4 & σχ. 1
 (πικρός των Αχαιών)· σ. 79, (τρίτος τόμος)
 στην αρχή (νόστος εξωτερικός – εσωτερικός
 του Οδυσσέα.)
Νύμφες: σ. 85, 86 (δεύτερος τόμος) ζ 153-6 & σχ. 2.
Οδύσσεια: σ. 19, (πρώτος τόμος) A₅α & β (πηγές)·
 σ. 23, (πρώτος τόμος) A₈ (θέματα & προβλήματα)· σ.
 24, (πρώτος τόμος) A₉ (χρονολογική σειρά των
 γεγονότων)· σ. 28, (πρώτος τόμος) A₁₀ (ημερολόγιο)·
 σ. 33, (πρώτος τόμος) A₁₁ (τα τρία μέρη της)· σ. 53,

(πρώτος τόμος) σχ. 5, σσ. 61-62, (τέταρτος τόμος) χ 441-4 & Δ', & σ. 98, (τέταρτος τόμος) Γ₃ (ηθική αρχή)· σ. 125, (δεύτερος τόμος) σχ. 11 (αντιπολεμικό έπος)· σ. 101, (τέταρτος τόμος), Α₁₄ (περιεχόμενο & δομή)· σ. 104, (τέταρτος τόμος) Α₁₃ (ανθρωποκεντρικό έπος) σ. 105, Α₁₄ (ανθρωπιστικό έπος).

ομηρικά έπη: σσ. 14, (πρώτος τόμος) Α₃ (& ιστορία)· σσ. 21, (πρώτος τόμος) Α₆ & σχ. 8, 9,10, & σ. 38, (πρώτος τόμος) εικ. 10 (ενδείξεις για την αξία τους)· σ. 23, (πρώτος τόμος) Α₇ (καταγραφή & διαίρεση).

ομηρικό ζήτημα: σ 19, (πρώτος τόμος) Α₅.

παραλογή - παραλλαγή: σ. 79(τέταρτος τόμος), Β₁.

παρομοίωση διεξοδική (έννοια & λειτουργία): σ. 67 (δεύτερος τόμος), Γ₃,

περιπέτειες του Οδυσσέα: σ. 78, (τρίτος τόμος) Δ₃ (με χρονολογική σειρά) και Δ₄ (αναδιάταξη στην Οδύσσεια).

πλαστή ιστορία (η πρώτη): σ. 82, (τρίτος τόμος) ν 286-323.

πλοκή - μύθος: σ. 16, (τέταρτος τόμος) Γ₆.

πολιτική κατάσταση της Ιθάκης: σ. 112, (πρώτος τόμος) Γ₅.

πολύτροπος: σ. 43, (πρώτος τόμος) α 1 & σχ. 4.

ποταμοθεοί: σ. 75, (δεύτερος τόμος) σχ. 4·σ. 81, εικ. 8. (δεύτερος τόμος)

προίκα: σ. 90, (δεύτερος τόμος) σχ. 10.

προοικονομία: σ. 61, (πρώτος τόμος) Γ₇.

προοίμιο: σ. 39, ,(πρώτος τόμος) σχ. 2.

πρόσωπο ποιητικό/λογοτεχνικό: σ. 101, (τέταρτος τόμος) Γ₂.

ραψωδία ε (ανακεφαλαίωση): σ. 80, (δεύτερος τόμος) Δ'.

ραψωδία ζ (ο λειτουργικός της ρόλος): σ. 97, (δεύτερος τόμος) Δ'.

ραψωδία ω (ανακεφαλαίωση): σ. 99, (τέταρτος τόμος) Δ'.

ραψωδοί: σσ. 16 & 18, (πρώτος τόμος) A₄ & εικ. 5·
σσ. 33, (πρώτος τόμος) B₅.

σκηνή (& εικόνα): σ. 76, (πρώτος τόμος) Γ₅.

σκήπτρο/ραβδί: σ. 23, (δεύτερος τόμος) σχ. 3.

συνέλευση: βλ. αγορά.

σύντροφοι του Οδυσσέα: σ. 42 & 44, (πρώτος τόμος)
α 6-11 & σχ. 7· σσ. 5-30 (τέταρτος τόμος) (γενικά & το
σχ. 6 στη σ. 86, (τρίτος τόμος) ειδικότερα)· σ. 35,
(τρίτος τόμος) A₁· σ. 67, (τρίτος τόμος) A₁.

σχεδία του Οδυσσέα (κατασκευή): σσ. 44-47, (δεύτερος
τόμος) ε 268-89, σχ. 10-16 & εικόνες 8 στη σ. 49 & 12
στη σ. 53. (δεύτερος τόμος)

τέμενος: σ. 6, 9 ρ 342 & σχ. 3. (τέταρτος τόμος)

«Τηλεμάχεια» (ο λειτουργικός της ρόλος): σ. 19,
(δεύτερος τόμος) Δ'.

τρωικός κύκλος: σ. 12, (πρώτος τόμος) A₂.

τύμβος: σ. 85 & 87 & 88, α 265, σχ. 16 & εικ. 5. (πρώτος
τόμος)

τυπικά στοιχεία: σσ. 72-75, (πρώτος τόμος) B₁, α & β·
σ. 96, (πρώτος τόμος) B₁· σ. 86, (δεύτερος τόμος)
σχ. 1· σ. 10, (τρίτος τόμος) σχ. 5.

υβριστής: σ. 17, (δεύτερος τόμος) Γ₄.

ύβρη - νέμεση - τίση: σ. 34, (τρίτος τόμος) Δ'.

υπηρέτες/υπηρέτριες: σ. 67, (πρώτος τόμος) α 154-72
& σχ. 11· σ. 102, (πρώτος τόμος) σχ. 3· σ. 108 & 110,
(πρώτος τόμος) α 477-87 & σχ. 16·

υστεροφημία: σ. 92, (πρώτος τόμος) σχ. 25· σ. 41,
(τρίτος τόμος) σχ. 7.

«Φαιακίδα»: σ. 82, (δεύτερος τόμος) A₁· σ. 76-77, (τρί-
τος τόμος) Δ₁ & Δ₂ (ως πλαίσιο των «Απολόγων»).

φιλοξενία: σσ. 70-74, (πρώτος τόμος) B₁ & B₂ (εθιμοτυπία)· σ. 83, (πρώτος τόμος) σχ. 7 (θεσμός)· σσ. 98-129 (δεύτερος τόμος) (γενικά), σ. 55-56, (τέταρτος τόμος) λ 379-406, & σ. 70, (τέταρτος τόμος) A₂ (διευρυμένη φιλοξενία των Φαιάκων προς τον Οδυσσέα).

III. Ευρετήριο κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων της Οδύσσειας (επιλογή)

Για τις παραπομπές ισχύουν τα ίδια με το προηγούμενο Ευρετήριο.

Αγαμέμνωνας: σ. 52, (πρώτος τόμος) σχ. 4· σ. 59, (πρώτος τόμος) Γ₄ (αντιστοιχίες με Οδυσσέα)· σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆, 4· σ. 38, (τρίτος τόμος) στην περίληψη· σ. 50, (τρίτος τόμος) B_{1α}· σ. 84, (πέμπτος τόμος) A₁.

Αθηνά: σσ. 51-56, (πρώτος τόμος) α 52-108· σσ. 63, (πρώτος τόμος) α 109 κ.ε. & σχ. 6· σσ. 79, (πρώτος τόμος) α 174 κ.ε. & σχ. 1· σσ. 117, (πρώτος τόμος) A₁ & A₂· σσ. 22-25, ε 117-127 (δεύτερος τόμος) & εικ. 2· σσ. 69, (δεύτερος τόμος) ε 421 κ.ε. Στο εξής η παρουσία της Αθηνάς (με εξαίρεση τις ραψ. ι, κ, λ, μ) είναι συχνή: φροντίζει τον Οδυσσέα, τον Τηλέμαχο, την Πηνελόπη, τον Λαέρτη και στο τέλος επιβάλλει συμφιλίωση ανάμεσα στον Οδυσσέα και στους Ιθακήσιους.

Αϊαντας ο Λοκρός: σ. 15, (δεύτερος τόμος) B₁ & εικ. 9· σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆, 3.

Αϊαντας ο Τελαμώνιος: σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆, 1· σ. 41, σχ. 8. (τρίτος τόμος)

Αΐγισθος: σ. 49, (πρώτος τόμος) α 33-51 & σχ. 4.

Αιθίοπες: σ. 49, (πρώτος τόμος) α 26-7 & σχ. 1.

Αίολος: σ. 35, (τρίτος τόμος) A_1 εικ. 1 & σχ. 1· σ. 76, (πέμπτος τόμος) ψ 350-4.

Αλκίνοος: σσ. 101-129 (δεύτερος τόμος) (γενικά)· σ 56, (τέταρτος τόμος) λ 391-424· σ. 70, (τέταρτος τόμος) A_2 .

Αμφίνομος: σ. 98, (τρίτος τόμος) A_3 & σχ. 6· σ. 12, (τέταρτος τόμος) A_2 .

Αντίκλεια: σσ. 44, (τρίτος τόμος) λ 168-249 & σχ. 14

Αντίνοος: σ. 106, (δεύτερος τόμος) α 427-31· σσ. 117, (πρώτος τόμος) A_1 & A_3 · σ. 97 & 98, (τρίτος τόμος) A_3 & σχ. 6· σσ. 9-13, (τέταρτος τόμος) στις περιλήψεις & σχ. 7· σσ. 36, (τέταρτος τόμος) A_1 & φ 307-46· σσ. 49, (τέταρτος τόμος) A_1 & χ 10-19

Απόλλωνας: σ. 90-91, (δεύτερος τόμος) σχ. 11· σ. 9, (τρίτος τόμος) σχ. 12· σσ. 36, (τέταρτος τόμος) A_1 & φ 371

Άργος - αργίτικος: σ. 54, (πρώτος τόμος) σχ. 10· σ. 102, (πρώτος τόμος) σχ. 5.

Άργος (ο σκύλος): σσ. 6, (τέταρτος τόμος) ρ 331-76 & σχ. 2 & 4.

Αρήτη: σ. 98, (δεύτερος τόμος) A_1 & σχ.1· σ. 55, (τρίτος τόμος) λ 378-85.

Άρπυιες: σ. 87, (πρώτος τόμος) α 267 & σχ.17.

Άρτεμη: σ. 90, (δεύτερος τόμος) σχ. 11· σ. 45, (τρίτος τόμος) λ 190-91 & σχ. 12

Άτλαντας: σ. 52, (πρώτος τόμος) α 61-3 & σχ. 9.

Ατρείδες: σ. 56, (δεύτερος τόμος) σχ. 2· Ατρείδης: σ. 53, (πρώτος τόμος) σχ. 6.

Αυγή: σ. 21 & 23, (δεύτερος τόμος) εικ. 1 & σχ. 1 & 2· σ. 34, (δεύτερος τόμος) B_1 & εικ. 7· σ. 46, (δεύτερος τόμος) σχ. 6· σ. 70-2, (δεύτερος τόμος) ε 430-31 & εικ. 1.

Αχαιοί - Αργείοι - Δαναοί: σ. 57, (πρώτος τόμος) σχ. 18.

Αχέροντας: σ. 38, (τρίτος τόμος) A_2 .

Αχιλλέας: σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆, Ι' σ. 41, (τρίτος τόμος) σχ. 8' σσ. 58-62, 63-64 (τρίτος τόμος) λ 522-604, σχ. 2, 5, 6 & Β' σ. 84, (τέταρτος τόμος) Α₁

Δηίφοβος: σ. 122, (δεύτερος τόμος) σχ. 9.

Δήλος: σ. 90, (δεύτερος τόμος) σχ. 11.

Δημόδοκος: σσ. 100, (δεύτερος τόμος) Α₂, θ 102 κ.ε. & σχ. 3' σσ. 116 & 117, (δεύτερος τόμος) θ 569 κ.ε. & σχ. 5.

Δίας: σσ. 49 & 53, (πρώτος τόμος) α 31 κ.ε. & σχ. 5, 8, 12' σ. 83, (πρώτος τόμος) σχ. 7' σσ. 22-26, (δεύτερος τόμος) ε 3-49 & σχ. 2 & 9' σ. 33, (δεύτερος τόμος) ε 147-8 & σχ. 26' σ. 87, (δεύτερος τόμος) σχ. 4' σσ. 10 & 12 (τρίτος τόμος), σχ. 6 & 8' σσ. 28 & 29, ι 613-8 & σχ. 4' σ. 67, ,(τρίτος τόμος) Α₁, σσ. 20, ,(τέταρτος τόμος) Α₂ & εικ. 3' σ. 84, (τέταρτος τόμος) Α₁, σσ. 92 & 96, (τέταρτος τόμος) ω 501 κ.ε. & σχ. 4.

Δουλίχιο: σ. 87, 88, (πρώτος τόμος) α 273 & σχ. 18.

Ειδοθέα: σ. 94, (δεύτερος τόμος) Β'.

Ελένη: σσ. 5-11, (δεύτερος τόμος) σχ. 2, Α₃, Α₄ & σχ. 4' σ. 122, (δεύτερος τόμος) σχ. 9.

Ελλάδα: σ. 101, 102, (πρώτος τόμος) α 382 & σχ. 5' σ. 10, (πρώτος τόμος) σχ. 3.

Ελπήνορας: σ. 35-41, (τρίτος τόμος) Α₁, Α₂ και σχ. 7.

Επειός: σ. 118, 122, (δεύτερος τόμος) θ 593-4 & σχ. 6' σ. 61, (τρίτος τόμος) λ 584-5.

Ερμής : σ. 50, 53, (πρώτος τόμος) α 44 & σχ. 7' σσ. 21-35, (δεύτερος τόμος) Α₁, ε 33-165, σχ. 10 & εικ. 3, 4' σ. 84, (τέταρτος τόμος) Α₁.

Εύμαιος: σσ. 94-99, ,(τρίτος τόμος) Α₁, Α₂, Α₃. σσ. 108, , (τρίτος τόμος) π ι κ.ε. & σχ. 1 & 3' σσ. 6, (τέταρτος τόμος), Α₁, σ. 37, (τέταρτος τόμος) Α₁, σ. 41, (τέταρτος τόμος) φ 394-415' σ. 50, (τέταρτος τόμος) Α₁, σ. 84, (τέταρτος τόμος) Α₁.

Ευρύαλος: σ. 108, 110 (πρώτος τόμος) θ ,90-96· σ. 112, (δεύτερος τόμος) Β´.

Ευρύκλεια: σ. 64,67, (δεύτερος τόμος) α 477 κ.ε. & σχ. ,6· σ. 8-20, (τέταρτος τόμος) Α₁ & Α₂· σ. 37, (τέταρτος τόμος) Α₁· σ. 61, (τέταρτος τόμος) χ 434-5· σσ. 71, (τέταρτος τόμος) Α₁, & ψ ,95-202.

Ευρύλοχος: σ. 36, (τρίτος τόμος) Α₁· σ. 67, (τρίτος τόμος) Α₁.

Ευρύμαχος: σ. 106, (πρώτος τόμος) α 445-60· σ. 99 (τρίτος τόμος) Α₃ & σχ. 6· σ. 11, (τέταρτος τόμος) Α₂ & σχ.7· σ. 23, (τέταρτος τόμος) υ 389-94· σσ. 37, (τέταρτος τόμος) Α₁, & φ 353-66· σσ. 49, 54, (τέταρτος τόμος) Α₁, & χ 48-91.

Ζάκυνθος: σ. 87, (πρώτος τόμος) α 273.

Ήλιος: σ. 42, (πρώτος τόμος) α,10-11· σ. 43, (τρίτος τόμος) λ 120-21· σ. 67, (τρίτος τόμος) Α₁, & εικ. 4· σ. 77, (τέταρτος τόμος) ψ 365-9.

Θεοκλύμενος: σ. 94, (τρίτος τόμος) Α₂· σ. 5, (τέταρτος τόμος) Α₁ & σχ.1,· σ. 77, (τέταρτος τόμος) υ 379 κ.ε.

Θρινακία: σ. 43, (τρίτος τόμος) λ 119· σ. 68, (τρίτος τόμος) Α₁.

Ιδομενέας: σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆, 2· σ. 82, (τρίτος τόμος) ν 289 & σχ.1

Ιθάκη: σ. 5, (πρώτος τόμος) χάρτης της Ιθάκης· σ. 125, (δεύτερος τόμος) α 274 & σχ. 18· σ. 86, (τρίτος τόμος) ι 22-3,· ν 388-97· & συχνές άλλες αναφορές.

Ινώ/Λευκοθέη: σ. 58, (δεύτερος τόμος) ε 367-87 & σχ. 3.

Ίρος: σ. 11, (πέμπτος τόμος) Α₂.

Καλυψώ: σ. 42, (πρώτος τόμος) α 6-9· σσ. 23-32, (δεύτερος τόμος) Α₁ Α₂ & ε 6 κ.ε.· σσ. 38-49, δεύτερος τόμος) ε 165 κ.ε.· σ. 98, (δεύτερος τόμος)· Α₁ σ. 37, (τρίτος τόμος) σχ. 4· σ. 77, (τέταρτος τόμος) ψ 370-5.

Κεφαλλονίτες: σ. 91, (τέταρτος τόμος) ω 376-7 & σχ. 3.

Κίκονες: σ. 5 (τρίτος τόμος) σ. 76, (τέταρτος τόμος),
ψ 347.

Κίρκη: σ. 35, (τρίτος τόμος) A_1 , & σχ. 4· σ. 67,
(τρίτος τόμος)· σ. 77, (πέμπτος τόμος), ψ 358.

Κρονίδης: σ. 52, (πρώτος τόμος) α 53 & σχ. 8.

Κρόνος: σ. 43, (τέταρτος τόμος) φ 452 & σχ. 4.

Κύκλωπας: βλ. Πολύφημος.

Κύκλωπες: σ. 5, (τρίτος τόμος) A_1 · σσ. 16, (τέταρτος
τόμος) ι 445-60.

Λαοδάμας: σσ. 104, (δεύτερος τόμος) θ ,57-84 & 247-8.

Λαέρτης: σ. 82, (πρώτος τόμος) α 208-11 & σχ. 8· σ. 46,
(τρίτος τόμος) λ 208-,8· σσ. 84-96, (τέταρτος τόμος)
 A_1 A_2 α & ω 544 κ.ε.

Λαιστρυγόνες: σ. 35, (τρίτος τόμος) A_2 , και εικ. 2·
σ. 76, (τέταρτος τόμος) ψ 355-7.

Ληώδης: σ. 57, (τέταρτος τόμος) χ 329-45.

Λωτοφάγοι: σ. 5, (τρίτος τόμος) A_1 · σ. 76, (τέταρτος
τόμος) ψ 348.

Μέδοντας: σ. 8, (δεύτερος τόμος) A_3 · σ. 98, (τρίτος
τόμος) A_3 & σχ. 5· σ. 59, (τέταρτος τόμος) χ 379-407
& σχ.2 σ. 84, (τέταρτος τόμος) A_1

Μελάνθιος: σ. 9 (τέταρτος τόμος) (στην περίληψη)·
σ. 49, (τέταρτος τόμος) A_1

Μελανθώ: σ. 12, (τέταρτος τόμος) A_2 .

Μενέλαος: σ. 72, (πρώτος τόμος) B_1 β· σσ. 5-18
(δεύτερος τόμος) (συχνές αναφορές· βλ. κυρίως
το σχ. 2 στη σ. 116, (πρώτος τόμος) τον λόγο του
στη σ. 12 (δεύτερος τόμος) & το Γ_6 ,5 στη σ. 18).

Μέντορας: σ. 71, (πρώτος τόμος) σχ. 13· σσ. 117,
(πρώτος τόμος) A_2 , & A_2 .

Μυρμιδόνες: σ. 60, (τρίτος τόμος) λ 554 & σχ. 2.

Ναυσικά: σσ. 82-96 (δεύτερος τόμος) (γενικά· βλ. κυρίως το σχ. 1, στη σ. 86 & το Δ' στη σ. 97)· σ. 115, (δεύτερος τόμος) θ 553-66, εικ. 2 & σχ. 3.

Νεοπόλεμος: σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆,2· σσ. 59, (τρίτος τόμος) λ 551,-2, 566-600, σχ. 5 & εικ. 4, 5.

Νέστορας: σ. 70, (δεύτερος τόμος) & σχ. ,4· σ. 90, (πρώτος τόμος) α 315·σσ. 117, (πρώτος τόμος) σχ. 1 & Α₂· σ. 18, (δεύτερος τόμος) Γ₆,2.

Νήιο: σ. 81, (πρώτος τόμος) α 206 & σχ. 6.

Νήριτο: σ. 125, (δεύτερος τόμος) ι 23 (βλ. τον χάρτη της Ιθάκης στη σ. 5 (πρώτος τόμος)).

Οδυσσέας: σ. 14, (πρώτος τόμος) Α₃ (τι εκπροσωπεί) σσ. 42-45, (πρώτος τόμος) α ,1-25, σχ. 4, 5, 6, 11,12 & εικ. 3 & 4 (ηθογράφηση) ακολουθούν συχνές αναφορές μέχρι και τη ραψωδία δ και συνεχής παρουσία από την ε ως το τέλος.

Όλυμπος: σ. 62, (πρώτος τόμος) εικ. 6 σ. 63, (πρώτος τόμος) α 115.

Όμηρος: σ. 18, (πρώτος τόμος) η τελευταία παράγραφος του Α₄·σ. 90-91, (δεύτερος τόμος) σχ. 11.

Ορέστης: σ. 50 (πρώτος τόμος) α 46-8·σ. 91, (πρώτος τόμος) α 331,-3.

Πηλέας: σσ. 58-64, (τρίτος τόμος), (αναφορές στο κείμενο και στα σχόλια).

Πηνελόπη (άμεση παρουσία): σσ. 100-103, (πρώτος τόμος) α 365-406· σ. 8, (δεύτερος τόμος) οι τελευταίες αράδες του Α₃· σ. 98, (τρίτος τόμος) Α₃· σσ. 10, (τέταρτος τόμος) Α₁ (η τελευταία παράγραφος) & Α₂· σ. 18-21, (τέταρτος τόμος) Α₁ & Α₂· σσ. 23, (τέταρτος τόμος) τ 112 κ.ε.· σσ. 36, (τέταρτος τόμος) Α₁ & φ 344-89· σσ. 67-68, (τέταρτος τόμος) Α₁ & ψ 92 κ.ε. (& συχνές έμμεσες αναφορές).

Πλούτωνας: σ. 53, (πρώτος τόμος) σχ. 8· σ. 38, (τρίτος τόμος) Α₂.

Πολύφημος (Κύκλωπας): σσ. 5-29 (τρίτος τόμος) (γενικά & ιδιαίτερα το σχ. 2 της σ. 29 ίδιου τόμου)· σ. 76, (τέταρτος τόμος) ψ 348-50.

Ποσειδῶνας: σ. 43, (πρώτος τόμος) α 23-5 & σχ. 12· σσ. 49, 53, 56 (πρώτος τόμος) α 26-30, 79-92 & σχ. 8 & 13· σσ. 54-55, (δεύτερος τόμος) ε 311 κ.ε.· σ. 121, (δεύτερος τόμος) θ 680-88· σ. 26, (τρίτος τόμος) ι 576-96· σ. 44 & 48, (τρίτος τόμος) λ, 40-44 & σχ. 9· σ. 71, (τρίτος τόμος) Α₂.

Πρωτέας-πρωτεϊκός: σ. 12, (δεύτερος τόμος) σχ. 6· σ. 95, (δεύτερος τόμος) Β', δ 388-94.

Πύλος: σ. 56, (πρώτος τόμος) α ,106-7· σ. 90, (πρώτος τόμος) α 315· σσ. 118(πρώτος τόμος) & 5 (δεύτερος τόμος), Α₁ & Α₂· σ. 23, (δεύτερος τόμος) ε 24.

Σάμη: σ. 87 & 88, (πρώτος τόμος) .α 273 & σχ. ,18.

Σειρήνες: σ. 67, (τρίτος τόμος) σ. 77, (τέταρτος τόμος) ψ 363.

Σκύλλα: σ. 77, (τρίτος τόμος) σ. 29, (τέταρτος τόμος), ψ 364.

Σπάρτη/Λακεδαιμόνα: σ. 56, (πρώτος τόμος) α 106· σ. 90, (πρώτος τόμος) α 316· σσ. 118(πρώτος τόμος) & 7, (δεύτερος τόμος) Α₁ & Α₃· σ. 23, (δεύτερος τόμος) ε 24.

Στύγα: σ. 40 & 41, (δεύτερος τόμος) ε 204 & σχ. 4.

Συμπληγάδες Πέτρες: σ. σ. 77, (τρίτος τόμος), Α₁ σ. 29, (τέταρτος τόμος), ψ 363-4.

Σχερία: σ. 25, (δεύτερος τόμος) ε 39· σ. 72, (τρίτος τόμος) σχ. 1.

Τειρεσίας: σσ. 42 (τρίτος τόμος) Α₃ & λ 99-167.

Τηλέμαχος: σσ. 64-67, (πρώτος τόμος) Α', α 127-53, Β₁α & β· σσ. 79-94, (πρώτος τόμος) Α', α 174 κ.ε.· σσ.

102-112, (πρώτος τόμος) Α', α 384 κ.ε., σχ. 7 & Β' σσ. 117-119, (πρώτος τόμος) & 5-7 (δεύτερος τόμος) Α₁, Α₂, Α₃· σ. 19, (δεύτερος τόμος) Δ'δ' σ. 46, (τρίτος τόμος) λ 205-6· σσ. 95-97, 98-99, (τρίτος τόμος) Α₂ & σχ. 2, Α₃ & σχ. 3· σσ. 103-121 (τρίτος τόμος): συνάντηση με τον Οδυσσέα, αναγνώριση και συνεργασία στο εξής ως το τέλος.

Τιθωνός: σ. 22 & 23, (δεύτερος τόμος) ε 1 & σχ. 2· σ. 34, (δεύτερος τόμος) Β₁.

Τροία: σ. 42 - 44, (πρώτος τόμος) α 2-3 και σχ. 5.

Φαίακες: σσ. 21 & 25-26, (δεύτερος τόμος) Α₁, ε 39-42 & σχ. 8· σ. 58, (δεύτερος τόμος) ε 378-80· (γενικά)· σ. 55, (τρίτος τόμος) λ 376 κ.ε.· σ. 70 (τρίτος τόμος) Α₂· σ. 77, (τέταρτος τόμος) ψ 376-9.

Φήμιος: σ. 69, (πρώτος τόμος) α 171-3 & σχ. 12· σ. 100, (πρώτος τόμος) α 361 κ.ε.· σσ. 58-60, & 62 (τέταρτος τόμος) χ 350-57 & σχ. 2.

Φθία: σ. 60 & 63, (τρίτος τόμος) λ 555 & σχ. 3.

Χάρυβδη: σ. 77, (τρίτος τόμος) σ. 29, (τέταρτος τόμος), ψ 364

Ωγυγία: σ. 55, (πρώτος τόμος), α 97-100* σ. 77, (τέταρτος τόμος), ψ 370-75.

Η «Αθηνά του Βαρβακείου». Ρωμαϊκό αντίγραφο της χρυσελεφάντινης Αθηνάς του Φειδία.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Ακρόπολη, Τα Μνημεία και το Μουσείο (Γ. Παπαθανασοπούλου), εκδ. Κρήνη, Αθήνα 1979.

Αρχαία αγγεία (Μ.Τιβέριος), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.

Αρχαία νομίσματα (Μ. Οικονομίδου), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996. *Δελφοί* (Σόνιας de Neuhiif), εκδ. Απόλλων, Αθήνα 21977.

Εγκυκλοπαίδεια Δομή, Αθήνα 2002-5.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1980.

Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ηλίου», Αθήναι.

Εθνικό Μουσείο, Γενικός Οδηγός (Σ. Καρούζου), Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1979.

Ελληνική Μυθολογία (οι τόμοι 1, 2, 3, 5), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986-87.

Η Αρχαία Ελλάδα του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα (Ι. Κριτσέλη-Προβίδη), εκδ. Σχήμα και χρώμα, Αθήνα 1995.

Η Μυθολογία των Ελλήνων (Σ. Σφυρόερα, τ. 2), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.

Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, τ. 2,3,4,5,6,7), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005-6.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (οι τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄1, Γ΄2), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970-72.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000 (οι τόμοι 4 και 7), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Ιστορία των αρχαίων χρόνων ως το 30 π.Χ. (για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1993.

Κρήτη: Κνωσός - Φαιστός - Μάλια - Γουρνιά - Ζάκρος - Αρχάνες - Γόρτυνα – Αγία Τριάδα - Κριτσά - Τοπλού - Σπιναλόγγα και το Μου-σείο Ηρακλείου (Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος και Ν. Μαρινάτου), εκδ. Δ.&Ι. Μαθιουλάκης, Αθήνα.

Μεγάλα Μουσεία (πολύτομη σειρά), Πήγασος εκδοτική Α.Ε., Αθήνα 2006-7.

Με τους ήρωες του Ομήρου (εικονογράφηση Ζ. και Α. Γκράχαμ Τζόνστον), εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1965.

Μυθολογία Larousse εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

Μυκήνες - Επίδαυρος - Τίρυνθα - Ναύπλιο - Άργος - Ασίνη - Λέρνα - Τροιζηνία (Ν. Παπαχατζής), εκδ. Κλειώ, Αθήνα 1978.

Οδύσσεια Κεφαλλονιάς-Ιθάκης /1999 (περιοδικό), εκδ. Ευρ. Λειβαδά-Ντούκα, Αργοστόλι/Κεφαλλονιά.

Οι Έλληνες Ζωγράφοι (στη σειρά «Καλλιτεχνική Βιβλιοθήκη», τ. 4), εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1976.

Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι (πολύτομη σειρά: «Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού»), εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2006-7.

Όμηρος και Οδυσσέας, εκδ. Σπ. Δενδρινός, Αθήνα 1991.

Ομήρου Ιλιάδα (μτφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή, τ. 2), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.

Ομήρου Οδύσσεια 1. (Γ. Ιγνατιάδης - Λ. Κακουλίδης - Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

Ομήρου Οδύσσεια 2. Βιβλίο του καθηγητή (Γ. Ιγνατιάδης - Λ. Κακουλίδης - Απ. Χαραλαμπίδης), ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

(Από τα δύο παραπάνω βιβλία δανειζόμαστε εικόνες των: A. Bourdelle, Φ. Δημητριάδη, L. Doucet, J. Flaxman, M. Klinger, Gr. Leighton, G. Moreau, Αρν. Μπέκλιν, Th. van Thulden, P. Tibaldi J. Waterhouse).

Ομήρου Οδύσσεια 3 (διασκευή Π. Στρατίκη, εικόνες L. Maraja), εκδ. Στρατίκη.

Ομήρου «Οδύσσεια». Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα (ο Γ΄ τόμος), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2005.

Στα χνάρια του Ομήρου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003.

Τα ομηρικά ποιήματα και η εποχή τους (M. & C.H.B. Quennell), Αθήνα 1965.

The Sarcophagus of Palaipafos(P. Glourentzos), Nicosia 2007 - Ευχαριστούμε τον Διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Λευκωσίας, κ. Π. Φλουρέντζο, για την άδεια δημοσίευσης αυτής της παράστασης.

Εξώφυλλα ομηρικών βιβλίων του Δ.Ν. Μαρωνίτη, κ.ά. Σελίδες εφημερίδων με σχετικά θέματα.

Κάρτες σχετικές.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 4ου ΤΟΜΟΥ

23η Ενότητα ρ, σ: (περίληψη)- ρ 331-376/<209-327 (ανάλυση)	5
24η Ενότητα τ, υ: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	18
25η Ενότητα φ: (περίληψη)- φ 303-473/<273-434>(ανάλυση)	36
26η Ενότητα χ: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	49
27η Ενότητα ψ: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	66
28η Ενότητα ω: (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)	84
Ανακεφαλαίωση Οδύσσειας – Εργασίες – δραστηριότητες μαθητών	101
Γλωσσάριο	114

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

